

ישע סמפטר, לאה ברלין והקוויריזציה של הקיבוץ

הקדמה

"...שלי שכבה והביטה בלאה כממתינה עד שימלא ליבה. "יותר מזה לא אגיד לך עכשיו",

אמרה... ולפני זה תצטרכי לענות לי על שאלה אחת". מבטה המצפה של שלי היה למבט

בוחן. "ומתי תגלי לי את השאלה?"

"את השאלה אגלה לך עכשיו. אני השאלה. את השאלה. לאה. האם את מוכנה – האם את

יכולה – לבוא לחיות איתי..." "זה נשמע כמו הצעת נישואין!", הבריחה לאה קצת צחוק

הכרחי. אבל שלי אמרה: "כן... אל תמהרי לענות... עזרי לי לקום!"¹

סצנה זו שבמרכזה "הצעת נישואין" של אישה לאישה (בהתחלת שנות ה-30 של המאה

הקודמת, כשהשתיים לקראת שנות ה-50 לחייהן), יש בה כדי להפתיע בנועזותה

ובאחרותה, גם אם היא מתבדחת ואולי מפקפקת. כך או כך, היא מופיעה ברומן **יונה בחצר**

זרה (1973), פרי עטו של הסופר משה שמיר - רומן שהוא כרך ראשון בטרילוגיה **רחוק**

מפנינים, כשהכרך השני - **הינומת הכלה** ראה אור ב-1984, והכרך השלישי - **עד הסוף**

ב-1991. הטרילוגיה פורשת ביוגרפיה טעונה של דמות קונקרטית בשם לאה ברלין (ברומן

'לאה ברמן'), ואילו הכרך הראשון מציע, בין היתר, שני פרקים קצרים, המהדהדים במעין

קשר לסבי עמום בין לאה ברלין וישע סמפטר (ברומן: 'שלי שטיינר'), כשהבזקים נוספים

אודותיהן מתפרשים בשני הכרכים הבאים.

במאמר זה אבקש להתחקות אחר שתי נשים אלה, ואחר החיבור הזוגי שנוצר והתפתח

ביניהן בארץ ישראל של תקופת היישוב (1919-1938) – חיבור של שתי נשים שונות

¹ משה שמיר, **יונה מחצר זרה**, רומן, תל אביב 1974, עמ' 49.

ורחוקות זו מזו בהקשריהן הביוגרפיים (מקום, משפחה, חינוך, עיסוק), ולא כן שכן בתפיסתן הסקסואלית את עצמן, ובמסגרות החברתיות בהן פעלו, תרמו והוכחו. להלן העבודה לפרקיה: א. קווים ביוגרפיים: ישע סמפטר, לאה ברלין (עד 1919); ב. "כאן במולדת... בארץ היהודים" (1919-1933): מעקב אחר הפרקטיקות המשתנות בעימותן עם המקומיות הסובבת (להיות יחד וכל אחת לחוד; ההכחשה הסביבתית); ג. לשאלת זהותן הסקסואלית (דיוקנה הקווירי של סמפטר; לאה ברלין: על הרצף הלסבי); ד. הקוויריזציה של קיבוץ: נתינה וביקורת (1933-1938); ה. סיכום: לקראת היסטוריוגרפיה של זוגיות נשית להט"בית ותרומתה לחברה הישראלית.

א. קווים ביוגרפיים (עד 1919)

בוני גודמן, עיתונאית והיסטוריונית, פרסמה באפריל 2021, מאמר בשם "ג'סי סמפטר, הגיבורה הנשכחת של התנועה הציונית", כשהיא קוראת להחזיר את סמפטר לתודעה ההיסטורית-הציונית של יהדות אמריקה ("יש לכבד סוף סוף את מקומה של סמפטר בתולדות החינוך היהודי והציוני, ושאלף ספר להבא, שעניינו ציונות, לא עוד ישכחנה").² אלא שסמפטר לא שקעה בתהום הזכרון. כבר ב-1956, 24 שנים לאחר פטירתה, נכתבה ביוגרפיה ראשונה אודותיה (על ידי ברטה באד-סטרוס),³ וכן במאמרים שונים (שנות ה-90 והלאה), שעניינם הסתדרות נשות "הדסה" והנרייטה סאלד בראשה – דנו בה ובחלקה הנכבד בקידום ההסברה הציונית שם.⁴ כמו כן יצאה השנה ביוגרפיה נוספת אודותיה, פרי מחקרה של שרה אימהוף, תחת הכותרת: **החיים הרבים של**

² Bonnie K. Goodman, "Jessie Sampter, the Forgotten Hero of the Zionist Movement", <https://blogs.timesofisrael.com/jessie-sampter-the-forgotten-hero-of-the-zionist-movement> 3/5/2021, p. 9/15

³ Bertha Badt-Strauss, **White Fire: the Life and Works of Jessie Sampter**, N.Y., 1956

⁴ Joyce Antler, "Zion in Our Hearts: Henrietta Szold and the American Jewish Women's Movement" **Daughters of Zion : Henrietta Szold and American Jewish Womanhood**. Ed. Barry Kessler, Baltimore, 1995; Susan Blanshay, **Jessie Sampter: A Pioneer Feminist in American Zionism**, MA

לא כן לגבי לאה ברלין. ברלין נשארה עד היום באלמוניותה, חרף פעילותה הנועזת במחתרת של החוגים המהפכניים האנטי צאריסטיים (סוף המאה ה-19/התחלת ה-20), וכן עמידתה בראש פרויקטים ציוניים לארגנם ולנהלם במצב הבלתי אפשרי של מלחמת העולם הראשונה ואחריה (מצריים וארץ ישראל). מי שחילץ את ברלין מאלמוניותה הוא כאמור משה שמיר, שבטרילוגיה זו הוא מספר אותה כ"פרטיטורה" של דור. "פרטיטורה היא הוראת נגינה קיימת ועומדת", פותח שמיר את הכרך השני, "וחיינו (הם) הוצאתה אל הפועל ... גם אם לא תשלים, גם אם תתאמץ ותפגום". ואכן סיפורה של ברלין נפרש כאן גם כסיפורו של דור שניסה לנגן את הפרטיטורה הציונית בארץ ישראל, גם אם לא כיוון אותו מנצח, וגם אם התזמורת לא הצליחה לנגן יחד.⁶

משה שמיר הכיר את לאה ברלין מקרוב. היא הייתה דודתה של אשתו ('זיוה' כשמה בספר), ואף לקחה חלק בגידולה, מהיות 'זיוה' יתומה מאם מגיל צעיר. כן הירבה שמיר לסעוד את לאה בשנותיה האחרונות: ביקר אותה מידי שבוע, ניהל עימה שיחות ארוכות בו חשפה בפניו את קורות חייה ואף סייע לה בכתיבת יומנה. שמיר לא ביקש להמציא את לאה ברלין, כסופר, על דרך הפיקטיביזציה הפואטית המוכרת. לפי דבריו, השתדל לשמור על האותנטיות שלה: דרכי הליכתה, הצגת דעותיה, ולא כל שכן ציטוט משפטיה, או כפי שהוא מצהיר: "לא אני בראתי את לאה ולא אני אוכל לשנותה. אני מנסה רק לספר על אדם".⁷ לאור דברים אלה, הרשיתי לעצמי להשתמש, ולו בזהירות, בטרילוגיה זו כמקור

diss., McGill Univ., 1995; Mark A. Raider, *The Emergence of American Zionism*. N.Y., 1998; Carol K. Ingall, *The Women Who Reconstructed American Jewish Education 1910-1965*, Brandies Univ. Press, 2010

⁵ Sarah Imhoff, *The Lives of Jessie Sampter, Queer, Disabled, Zionist*, Duke Univ. Press, Durham and London, 2022

⁶ משה שמיר, "רחוק מפנינים: פרק מחבר", *הינזות הכלה*, רומן, תל אביב, 1998, עמ' 5, עמ' 11-12.

⁷ משה שמיר, שם, שם, עמ' 5.

אינפורמטיבי נוסף על הדוקומנטציה שקיבלתי מארכיון קיבוץ נצר סירני (פרקי יומנה, מכתבים, הספדים וכדומה).⁸

1. ישע (ג'סי) סמפטר (1883-1938)

ג'סי אתל סמפטר נולדה ב-22 במרץ 1883. אביה רודולף סמפטר היה עורך דין מצליח במקצועו, דור שני למשפחת מהגרים מגרמניה, שעשתה את הונה הרב ממפעל בגדי גברים בניו יורק, ובנתה את ביתה המפואר בשדרה החמישית בואכה הארלם. כאמור, גם כי הסב, וכל המשפחה המורחבת גרו בבית זה, החיים לא התנהלו על פי הקוד היהודי. בילדותה התחנכה לאתאיזם חיובי, על פי תורתו הרוחנית-הדתית של פליקס אדלר שהקים את "התנועה לתרבות אתית"⁹ והיה חברו של אביה. מאוחר יותר חיפשה את עצמה בתנועות רוחניות נוספות (אוניטריאניזם,¹⁰ סוציאליזם, בודהיזם), אם כי היא ואחותה אלווי, העדיפו לשלב בפרקטיקה האתאיסטית שהתנהלה בביתן – גם מנהגים נוצריים.¹¹

רק בגיל שבע נתוודעה אל היותה 'יהודיה', כאשר ילדים ששיחקו בביתה, שאלו לפתע על יהדותה. היא דחתה אותם בשאט נפש, בהבינה ש'יהודי' זוהי קללה. גם הילדים מיהרו לעודדה שאין היא כזאת, כיוון שאין לה אף מעוקל ובוודאי לא שיער שחור מקורזל כמו ל"כושי".¹² מעמד מטלטל זה העסיק אותה רבות, ולפי המחקר העוסק בכתביה מצויין כי

⁸ תודה לאוצרות: הדס אביבי ארכיון רחובות, ולענת אופיר ארכיון נצר סירני.
⁹ פליקס אדלר (1851-1933), פרופסור לאתיקה, מנהיג דתי ומתקן חברתי, בנו של הרב שמואל אדלר, ממנהיגי התנועה הרפורמית בארצות הברית ורבה של בית הכנסת עמנואל בניו יורק. פליקס הבן, שעתיד היה לרשת את אביו בהנהגת הקהילה, חזר אחרי לימודי הדוקטורט שלו בהיידלברג עם תורה "דתית" מודרנית משלו. תורה זו, שעמדה בבסיסה של "תנועת התרבות האתית" (Ethical Culture Movement) שישד (1876), דגלה במוסר אנושי שאינו מתבסס על דת מסוימת. כלומר, דת אוניברסלית שאינה מצמצמת לגבולות העם היהודי אלא פונה לאנושות כולה. הוא הציג אותה כדת היהודית העתידית. בתחילה "תנועת התרבות האתית" לא כללה טקסים ומנהגים דתיים. מאוחר יותר הוכנסו טקסים, דרכם הוצגו באופן מוחשי הערכים ההומניסטיים המופשטים.

¹⁰ אוניטריאניזם, זרמים דתיים שנבדלו מן הנצרות הפרוטסטנטית בכך שכפרו בשילוש והציגו את ישו כמושיע הנבחר (המאה ה-16), ועל כך נרדפו קשות. עם הזמן גברו בהם תפישות ליברליות שדחו כל אמונה מוגדרת – "אוניטריות אוניברסלית".

¹¹ ג'סי נהגה לתאר את משפחתה כך: "משפחה יהודית גרמנית, דור שלישי באמריקה, מעמד בינוני גבוה, בעלת אמצעים, מתבוללת, בורגנות של השכלה גבוהה ואינדיבידואליזם", ובהמשך: "משפחה שאכלה שלוש פעמים ביום בשר (לא כשר), עצי חג המולד וביצי פסחא, מחקה את חנוכה ופסח, כשהנביא הוא דרווין ולא משה... הסבא אכל ביום כיפור והסבתא לגלגה על יהודים שומרי כשרות". לפי ג'ויס אנטלר בדיונה על אודות סמפטר, היא מציינת כי בבית זה "ללא אל" למדה ג'סי אודות קיומו של אלוהים מהמשרתים, והיא התפללה לאלוהיהם (ישו), כל לילה, ללא ידיעת ההורים. ראו: Joycel Antler, *The*

Journey Home: How Jewish Women Shaped Modern America, N.Y., p.110

¹² שם, שם.

הירבטה לכתוב על כך (הדברים לא ראו אור).¹³ רק במאמר מאוחר יותר בשם "וידוי" ציינה, שבאותו רגע קריטי חשה עצמה "אל-חזור", שהרי מעתה והלאה אין היא עוד "אחת משלנו": "חשתי מאז מקוללת, ושעלי להצדיק את עצמי עד סוף כל הדורות".¹⁴

ב-1895, בהיותה בת 12, נפטר אביה,¹⁵ ולמותר לציין כי זעזוע זה הוביל לזעזוע פיננסי ולהתפרקות המשפחה המורחבת.¹⁶ אלא שבאותה שנה, הוכתה שנית, כאשר מחלת הפוליו ריתקה אותה למיטתה חודשים רבים, והיא נשארה נכה. מאז לא ביקרה בבית ספר, ואת השכלתה רכשה על ידי מורים פרטיים ועל ידי קריאה אינטנסיבית (מאוחר יותר השתתפה גם כשומעת חופשית באוניברסיטת קולומביה). מילדותה התמכרה לכינור, ובאמצעות "נסקה לשמים... וידעה את האלוהים",¹⁷ אבל עם המחלה נאלצה לנטוש, ופנתה לכתיבה (ראו ספרי שיריה הראשונים *The Great Adventurer*, 1909, או *The Seekers*, 1910, בהם היא עוסקת באדם הצעיר כשוחר הרפתקאות ומחפש תמיד¹⁸). ואכן גם אם יצאה לחיים במודעות עצמית נחותה ומוגבלת (נכות גופנית, שיוך יהודי), היא לא מנעה מלהתעמת עם הקיומיות האנושית כהרפתקאה רוחנית הגותית, כשחיפשה עצמה באמונות שונות, בהתנסויות מיסטיות, במיזמים יצירתיים ובזרמים אידיאולוגיים סותרים ומתנגשים. כך במסגרת הכנסיה האוניטריאנית, חבורות של יוצרות/יוצרים, התנועה הסוציאליסטית (בארצות הברית של תחילת המאה ה-20), ארגונים שוחרי שלום (במלחמת העולם הראשונה), שלא לדבר על היסחפותה מאוחר יותר לפעילות אינטנסיבית יהודית וציונית.¹⁹

¹³ ג'ויס אנטלר מציינת רומן שלא ראה אור, וכן יומנים שלא הפסיקה לכתוב, אבל גם הם לא מצאו דרכם לבית הדפוס.

¹⁴ שם, שם. שם המאמר: "Confession".

¹⁵ האב נפטר ממחלת השחפת.

¹⁶ הבית היוקרתי בשדרה החמישית נמכר, והאם עם שתי הבנות, החלו לבנות את חייהן, במסגרת צנועה יותר.

¹⁷ כתיבתה השירית והמסאית עמדה מתחילה במעין חקירה חתרנית, התוהה על ערכן של הנורמות החברתיות, המוסריות

והדתיות שנטבעות בנו.

¹⁸ *The Great Adventurer*, 1909. הספר הוא שילוב של קטעי מסה וקטעי שירה, וכאמור פותח בסימני שאלה של אכזבה והתקפה, כמו: "I live upon a promise... Is it all promise? Is nothing to be fulfilled?" (שם, עמ' 3); *The Seekers*, 1910, וראו בין משפטי הפתיחה: "We are free from those clogging superstitions and false perspectives which result from an early training in any symbolic and fixer creed".

¹⁹ על סמפטר ומפעלה הציוני בארצות הברית ולא כל שכן בארץ ישראל – ראו בהמשך.

זה החל ב-1901, בקבלת פנים לסופר האנגלי היהודי ישראל זנגויל, שם פגשה את מרי אנטין (Mary Antin), יהודיה מהגרת ולימים סופרת מצליחה, שהיו לחברות קרובות.²⁰ אנטין גילתה לה לראשונה מהי יהדות מזרח אירופה, וכן לקחה אותה לביתה של ג'וזפין לזרוס (Josephine Lazarus), אשת-רוח ניו יורקאית ממשפחה יהודית אריסטוקרטית יוצאת ספרד, שהייתה לה למדריכה בחייה, בכתיבתה ובעיקר בגישושה לגבי תפיסת עצמה כאישה ומשפחה.²¹ לזרוס, אישה אינטלקטואלית ולא כל שכן יהודיה וציונית (בדרכה שלה), היוותה מודל מכונן לקבוצת נשים צעירות-מחפשות, וכאמור גם לגבי סמפטר, שבהערצתה כי רבה, הכתירה את לזרוס כאימה הרוחנית והקדישה לה את ספרה הראשון.²²

ב-1909, הלכה אימה של סמפטר לעולמה, וב-1910 - ג'וזפין לזרוס. אובדן של שתי נשים אלה, החזיר את סמפטר אל הכנסיה האוניטריאנית, לחפש את ניהומיה.²³ עם זאת, ב-1909 הקימה סמפטר מועדון לכותבי שירה צעירים וצעירות שנפגשו פעם בשבוע בעיר הגדולה (The Seekers), ועם זאת ספר שיריה הראשון לעיל, הצטרפה לאגודת המשוררים באמריקה (1910). שם באמצעות ראש האגודה הכומר ד"ר מרל רייט, התוודעה אל ספרו של היימן סגל – **The Book of Pain - Struggle** (סיפורו של

²⁰ סמפטר הכירה את ישראל זנגויל באחד מטיולי המשפחה באירופה, כשביקרו בלונדון. מרי אנטין (1881-1949), היגרה עם משפחה מבלארוס לבוסטון למשכנות העוני הידועות לשמצה שם (1894), והיא בת 14. חסרת שפה, השכלה ומצב כלכלי, זינקה בהתעקשות ובשפתנות והייתה ממובילות ספרות המהגרים בארצות הברית דאז. ספרה הארץ המובטחת (The Promised Land, 1912), היה לספר פופולרי ביותר. המשיכה ללמוד באוניברסיטת קולומביה ובברנארד קולג'. מלמדת, מרצה וממשיכה לפרסם בנידון.

²¹ ראו שרה אימהוף

²² ג'וזפין לזרוס (1846-1910), קיבלה את השכלתה הרחבה בניו יורק. הייתה בת למשפחה בת 6 בנות, וביניהן אחותה אמה לאזרוס, משוררת, ששירה המפורסמת ("The New Colossus"), חקוק על פסל החרות בכניסה לארצות הברית. כאמור סמפטר נסחפה בהערצתה אליה והקדישה לה את ספרה – **The Great Adventurer**, וכך כתבה עליה כאם: "אמא שלי כמעט תמיד קינאה במיס לאזרוס, שהייתה בשבילי מעין אם אינטלקטואלית, דואגת לי בעניינים של רוח. הלא כולנו נזקקים ליותר מאם אחת". יש לציין כי אימה של סמפטר נפטרה ב-1909, וביתה של לאזרוס היה לה אז גם כבית. ראו: Sarah Imhoff, "A Queer Life", **The Lives of Jessie Sampter, Queer, Disabled, Zionist**, 2022, p. 14. ²³ סמפטר ניסתה לבקר בבתי כנסת (בעקבות ההכרות עם מרי אנטין ולא כל שכן עם ג'וזפין לזרוס), אבל עם כל הרצון להתקרב ליהדות, היא לא הרגישה בנוח. לפי הערותיה בנידון: בבית הכנסת האורתודוקסי, כולם מתפללים בעת ובעונה אחת, כך שמרוב רעש אי אפשר לשמוע את עצמך; ואילו בבית הכנסת הרפורמי – מרגישים צביעות לא מודעת, עם הנסיונות לחמם את מהותה הפושרת של דת שהתקררה מאז. ראו, ג'ויס אנטלר (הערה 10), שם, עמ' 112. שרה אימהוף בדימויה על תפיסת עולמה הדתי של סמפטר, מגדירה אותה כתפיסה פלוראליסטית (מגוונת), שאיפיינה את הדמונה הדתית בארצות הברית בשנים של סוף המאה ה-19. ראו שרה אימהוף

מהגר יהודי בארצות הברית),²⁴ שעורר אותה להיפתח לראשונה לשאלת היהודים. ברוח זו דאג גם סגל להציגה בפני הנרייטה סאלד, שמעתה והלאה, תתפוס, כמו בהמשך לג'וזפין לזרוס, את מקום האם והמורה. במה דברים אמורים?

סמפטר פגשה את סאלד ב-1912, עם שובה של סאלד לניו יורק אחרי תקופה טראומטית בחייה, וחיפשה את התאוששותה גם בנסיעה לאירופה ולארץ ישראל.²⁵ ואכן אחרי אישפוז ארוך, ביקשה סאלד להשתקם ויהי מה, ופנתה להקיף את עצמה "בחברות קרובות לליבה" וביניהן "בנות ציון" (נשים משכילות ממעמד בינוני גבוה שחברו יחד ללמוד ציונות).²⁶

דבורה הכהן, בביוגרפיה שלה אודות סאלד, מפרטת את שמות חברותיה הקרובות, וביניהן ג'סי סמפטר. וכך היא כותבת: "כמו אליס סליגסברג נעשתה ג'סי סמפטר לידידה קרובה של סאלד... אליס סליגסברג וג'סי סמפטר לא היו נשואות, וסאלד הרגישה קרבה אליהן, אף ששתיהן היו צעירות ממנה בשנים".²⁷

מתחילה כבשה סמפטר את ליבה של סאלד, כשזו הופתעה מכישוריה הספרותיים, חקרנותה הבלתי נלאית בתחומי ידע שונים, ולא כל שכן דבקותה בחשיבה מוסרית ערכית. גם תפיסתן הפציפיסטית את הרעיון הציוני - עלתה בקנה אחד, כשזו התפרשה על ידי סאלד/סמפטר לאו דווקא ביישומו הצר של בית לאומי בארץ ישראל, אלא כרנסנס תרבותי

Hyman R. Segal, *The Book of Pain - Struggle: Called the Prophecy of the Fulfillment*, 1911 ²⁴
²⁵ הנרייטה סאלד (1860-1945), נולדה בבולטימור, מרילנד, ועד 1902, בה עברה לניו יורק, עשתה את חייה, לימודיה ועבודותיה כמורה, עורכת מתנדבת בהוצאת ספרים יהודית, ומנהלת באגודה ציונית בשם "חברת ציון" - במרילנד ובפילדלפיה. עם מות אביה 1902, עברה עם אימה לניו יורק, שם החלה ללמוד (מחוץ למניין), כאישה היחידה, בסמינר התיאולוגי היהודי שהוא גם בית המדרש הקונסרבטיבי לרבנים. ב-1910 התמנתה כמוזכירה של "הפדרציה הציונית של אמריקה" (Federation of American Zionists), כשלמעשה עמדה בראשה, מנסה לארגנה מחדש מבחינה כספית ומוסדית. בבית המדרש לרבנים הכירה את לוי גינזבורג, וסייעה לו במחקרו **אגדות היהודים**. סאלד הייתה מבוגרת מגינזבורג ב-13 שנה, ועם זאת האמינה שישא אותה לאישה (חרף יחסיהם הידידותיים אך הקורקטיים). כשהודיע לה על נישואיו, הוכתה בהלם, שגרר אותה למחלות שונות (ביניהן עיוורון שחלף). ב-1909 יצאה לטיול עם אימה לאירופה בנסיון לעודדה, ומשם לארץ (תקופת העלייה השנייה). ²⁶ חוג "בנות ציון" הוקם ב-1898 על ידי אמה גוטהייל, אשתו של נשיא הפדרציה הציונית. חוגים דומים קמו גם בערים אחרות. כשהנרייטה סאלד עברה להתגורר בניו יורק הזמינו אותה לעמוד בראש החוג, היא דחתה מעמד זה אבל הייתה להם למורה לציונות. חברותיה שליוו אותה כל הדרך לרבות הקמת 'הדסה', היו גם לחברותיה של סמפטר: מתילדה שכטר, אמה גוטהייל, אווה ליאון, ובעיקר אליס סליגסברג וסופיה ברגר.

²⁷ דבורה הכהן, **מנהיגה ללא גבולות**, הנרייטה סאלד, ביוגרפיה, תל אביב, 2019, עמ' 199-200. יש להעיר: כי החברות הקרובה, ואולי האינטימית, עם סאלד, מורה על דומיננטיות חוזרת בהתחברותה של סמפטר אל קבוצות נשים (ובראשן אישה מובילה). בהן מצאה את מעורבותה האינטלקטואלית ואת התמיכה הנשית האימהית הנזקקת; כך מרי אנטין, ג'וספין לזרוס, הנרייטה סאלד, וב'מושבה' בניו יורק (ניהול מגורים רק לנשים).

של העם היהודי באשר הוא, ולא כל שכן כדגם מדיני אולטימטיבי לאיזון ולשלום בין העמים;²⁸ וראו סמפטר בכותבה: "מטרת האומה היהודית בפלשתינה היא - לא עוד מדינה,

אלא אומה ייחודית שחותרת לחולל ישועה בתוך האורגיה העולמית של אלימות ועוול.

כאן אמור להתחולל הניסוי שלנו – ניסוי הצדק".²⁹

ואכן 1913/1912 היו שנים של לימוד אינטנסיבי עבור סמפטר: היא ליוותה את סאלד

בפעילויותיה הציבוריות, ובו בעת שאבה ממנה כל ידע אפשרי למלא את הריק היהודי

שבה. ללמדנו שסאלד לקחה את סמפטר לביתה, לא רק כדי להטעים בה מה הם חיים

יהודיים משפחתיים, אלא גם להעניק לה מהשכלתה ומנסיונה:³⁰ מרביצה בה פרקי תנ"כ

והיסטוריה יהודית, וכן טקסטים יהודים עתיקים וחדשים על מחקריהם. רק ללימוד השפה

העברית היא דאגה לה למורה מקצועית.³¹

שנות 1913/1912 היו השנים בהן העמידה סאלד מפעל פילנטרופי ציוני נשי חסר תקדים

- "הדסה, הסתדרות נשים ציוניות באמריקה" - כשהיא וחברותיה הקימו עשרות סניפים

ברחבי אמריקה עם קהלי נשים רבים, תכניות עבודה לקידום המצב הבריאותי הזנוח בארץ

ישראל, הכשרת צוותים מיומנים להקמת מרכזים רפואיים וסיעודיים שם, ומסגרות

לימודיות לכל דורש/ת, במגמה להטמיע ידע וחינוך ציוני בקרב יהודי אמריקה.³²

²⁸ ב-17 בפברואר 1917, כאשר ארצות הברית הצטרפה למלחמת העולם הראשונה, סאלד הפציפיסטית התנגדה, והתחברה למועצה האמריקנית לשלום ולדמוקרטיה, ועימה מספר חברות וסמפטר ביניהן. ראשי התנועה הציונית, שחששו כי יאשימו אותם בנאמנות כפולה, וכתבו לסאלד כי עמדתה מנוגדת לגישת התנועה הציונית, ומוטב שתעזוב את התנועה. סאלד נקלעה לדילמה קשה. היא לא רצתה לעזוב את התנועה הציונית - עזיבה שהייתה גוררת את סילוקה מהדסה. לבסוף ויתרה בלב כבד (ועימה סמפטר). ראו: הערה (26), **מנהיגה ללא גבולות**, שם, עמ' 231 – 232.

²⁹ מתוך מכתב של סמפטר לחברה בארצות הברית, בתאריך 25 במאי 1921. ויקיפדיה, ערך ישע סמפטר.

³⁰ סאלד עסקה בהוראה כל שנותיה במרילנד. היא לימדה שפות ומתימטיקה בבית ספר פרטי לנשים (האחיות אדמס), אבל בבית הכנסת של אביה (הרב בנימין סאלד), היא לימדה כיתות בנות – מקרא, עברית והיסטוריה יהודית. כשעברה לניו יורק – למדה בסמינר התיאולוגי היהודי, שהכשיר לרבנות (1904), אם כי התנו את לימודיה באי מתן תואר רבני.

³¹ מרדכי קפלן (1881-1983), רב מנהיג והוגה מרכזי ביהדות ארצות הברית, לימד וקרב אותה לתנ"כ, וגם כאן באמצעות דאגתה של הנרייטה סאלד. קפלן כמו פליקס אדלר (שהיה מורה), הציע משמעויות הומניסטיות ונטורליסטיות ליהדות מודרנית משלו. הוא היה אחד המורים המובילים בסמינר התיאולוגי לרבנים בניו יורק, משם עזב לפילדלפיה והקים שם את בית המדרש הרקונסטרוקציוניסטי, וממילא למרכז הרוחני של היהדות הרקונסטרוקציוניסטית.

³² כאשר סאלד ואימה ביקרו בארץ הן נחשפו לא רק לעוני ולדלות (שנת 1909), אלא גם לחולי הרב ששרר אז (ובעיקר למחלת הגרענת), ולא כל שכן לתנאי הייגיינה הירודים. מאידך, בבואן לבית ספר לבנות של חובבי ציון ביפו, למדו כי ניתן לדבר תנאים חולניים אלה, באמצעות מעקב רפואי, שמירת נקיון, וחינוך להיגיינה. אימה של סאלד התרשמה כמוה, והציעה לביתה כי בפגישותיה להבא עם חברותיה ב"בנות ציון" עליהן לא רק ללמוד פרקי ציונות, אלא גם לעסוק בציונות מעשית

ואכן כבר באותו קיץ (1913), פנתה סאלד לסמפטר לקחת חלק כסופרת במחלקה לחינוך שהלכה והוקמה בהסתדרות הציונית -³³ סופרת שתעשיר את היצירה היהודית האמריקנית בסימן של הגות ופואטיקה ציונית. וכך כתבה אז לסמפטר: "אני שמחה על כתיבתך. אין ספק שתעניקי לנו ממיטבך. אנו זקוקים לכותבים טובים, שמהם הציונות תלך ותתפשט כבושם הטוב. יש לנו עלונים וקונטרסים ודפי הסבר, אבל עכשיו תהיה לנו גם ספרות ציונית, שתחלחל ותשכנע כהגות חיים.³⁴

בפברואר 1914, מונתה סמפטר לנהל לראשונה את החינוך הציוני ב"הדסה" (מעולם קודם לכן, לא הוצעה 'הציונות' כתחום חינוך או תכנית לימודים בארצות הברית, ולו גם אצל ראשוני הציונים). ב-1915, ייסדה סמפטר את בית הספר הציוני עם תכנית לימודים ייחודית שהייתה לתכנית הדגל של "הדסה" (מנהיגות נשים, הרצאות בפני קהל, ידע ומידע ציוני). הביקוש היה רב, וסמפטר העמידה עוד ועוד כיתות לימוד, כשהיא מעשירה אותן בפרסומים שאספה, כתבה וערכה כספרי הדרכה (Textbooks). בועידה הכלל-ארצית ב-1917, הועלתה דרישה להרחיב ולגוון את התכנית בנושאים נוספים. כאן החלו גם לימודי השפה העברית, שימוש בספרייה של "הדסה", ויישום המערך הפדגוגי שפיתחה סמפטר בשם "מעגלי למידה".³⁵

ואכן 1915-1919 היו שנים פורות בחייה של סמפטר, הן כמרצה ומנהלת והן ככותבת ויוצרת (מדריכים, מסות, שירה)³⁶, וראו **שיעור בציונות** (A Course Zionism, 1920),

בארץ ישראל. ואכן, בוועידה הכלל ארצית שהתקיימה ביוני 1913, ובה נבחרה סאלד לנשיאת הארגון ברוב קולות, נקבע גם המוטו שממנו עוצב הסמל של הדסה: ארוכת בת עמי בתוך מגן דוד. מתוך הפסוק בירמיהו ח' כב: "הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם, כי מדוע לא עלתה ארוכת בת עמי". ד' הכהן (הערה 25), שם, עמ' 208.

³³ מחלקת החינוך במסגרת הפדרציה הציונית שרצתה לצמצם את השפעתה ופעילותה של סאלד. סמפטר חיה באותן שנים בבית-התיישבות של נשים בניו יורק התחתית, ראו שרה אימהוף

³⁴ מתוך מכתב של סאלד לסמפטר, 15 ביולי 1913.

³⁵ לפי קרול אינגל, סמפטר פנתה לחברות הדסה: "האמנם אין אנו רוצות לעמוד על במות ולצעוק אל קהל, אלא לשבת יחד בחדר וללמוד מפות ומספרים? זוהי עבודה אינטנסיבית ללא תהילה: מורות ותלמידות, חופרות ביום ובלילה". ראו: Carol K. Ingall, *The Women Who Reconstructed American Jewish Education, 1910-1965*, 2010. p.49

שזכה לשלוש מהדורות, ונחשב לספר יסוד שכל צעיר יהודי ציוני גדל עליו. לא בכדי הציגה אותה ההיסטוריונית ביילה ר' שרגל כ"מחנכת הראשונה לציונות", ותמר דה-סולה פול, הדגישה את ההפרייה ההדדית בין סאלד וסמפטר בקידום האישה הציונית ("סאלד שהגתה וציוותה על הלימוד", ו"סמפטר שטיפחה בעריסתה את הגדולות ממנהיגות הדסה").³⁷

עם הצהרת בלפור (1917), ועם פרפוריה של מלחמת העולם הראשונה (1918), יצאו ארגוני הציונים באמריקה להושיט יד להצלתו ולשיקומו של היישוב היהודי בארץ. סאלד חסרת סבלנות, מיהרה לממש את יעוד ארגון "הדסה", כשארגנה ב-1918 (עוד טרם סיום המלחמה) משלחת רפואית ראשונה ועמוסה ובראשה חברתה הקרובה - אליס סליסברג;³⁸ ב-1919 יצאה משלחת רפואית שנייה בהקמתה של סאלד ("היחידה הרפואית הציונית האמריקנית"), ועימה חברתה השנייה סמפטר (כעיתונאית "ההסתדרות הציונית באמריקה"). סמפטר כאישה מוגבלת וחולנית, הגיעה לארץ ומייד אושפזה במרפאה של "הדסה" שזה עתה קמה. גם הנרייטה סאלד התעכבה בנסיעותיה הארוכות בים וביבשה, והגיעה לארץ רק במאי 1920. סליסברג וסמפטר יצאו לקבל את פניה בתחנת הרכבת בלוד (בהגיעה ברכבת ממצרים), ומשם לירושלים.³⁹

³⁶ שלושה מדריכים פרי עטה של סמפטר: *In Zionism*, 1916; *Guide to Zionism*, 1920; *Modern Palestine*, 1933; ב-1917 פרסמה סמפטר ספר הגות בו היא משלבת את תפיסת העולם הציונית ותפיסת העולם הפציפיסטית: *Book of the Nations*; גם בספר השירים שפרסמה ב-1919, *The Coming of Peace*, המוטיב הפציפיסטי דומיננטי. ³⁷ ראו: ג'ויס אנטלר, (הערה 10), שם, עמ' 112; in Tamar de Sola Pool, "Henrietta Szold (1860-1945)" *Great Jewish Personalities in Modern Times*, 1964, p. 324; Simon Noveck, ed., *Great Jewish Personalities in Modern Times*, 1964, p. 324; וכן ראו בהמשך: לטיבה של הציונות נוסח סמפטר, כמורה ורפורמטורית בבנייתה של החברה היישובית החדשה בארץ ישראל (בעקבות תורותיהם והשפעותיהם של מורים כמו הנרייטה סאלד ומרדכי קפלן). ³⁸ במשלחת הראשונה נמנו 44 רופאים, אחיות וציוד רפואי רב ותרופות; אליס סליסברג (1873-1940), נולדה בניו יורק, קיבלה את השכלתה הגבוהה באוניברסיטאות ניו יורק וברלין. עסקה בעבודה סוציאלית, ניהלה בית יתומים, והייתה ממנהיגות הדסה (כיהנה כנשיאת הדסה בתחילת שנות ה-20, הקימה את ארגון צעירי הדסה, תמכה בהקמת מרכז רפואי הדסה בירושלים). לאחר פטירתה (1942) נפתח בית ספר לבנות על שמה. ³⁹ על נסיעתה של סאלד לארץ ב-1920

2. לאה ברלין (1882-1962)

"רוב ימי חייה לא הבינה לאה את עצמה... היא טיפסה על שבעים הרים – כשהדרך הישרה מצויה..."⁴⁰ כך מסכם משה שמיר את סיפור חייה של לאה בהגיעה לגבורות. במילים אחרות, הניסיון לעמוד על טיבה של לאה במקביל לישע - מילדותה ועד פגישתן (1919) – הוא ניסיון למפות מסע רב כיוונים של צעירה פעלתנית, שכולה אומץ לב ונתינה, וגם אם סביבה המון אדם מסייע ומעריך – היא נסחפת בעשייה אלטרואיסטית שכמו מאבדת את האני העצמי שלה, ומשאירה אותה כל פעם מחדש - תוהה ונודדת. מה טיבה של נדידה זו?

ברלין נולדה בלודניץ (דצמבר 1881), עיירה קטנה בבלארוס, שנמצאה בקרבת מרכז הרוחני של חסידות חב"ד במזרח אירופה. מרכז זה התפרש בשתי ערים קטנות: ליאדי ולובביץ, ועליהן ניצח באותן שנים האדמו"ר רבי שמואל שניאורסון שישב בלובביץ.⁴¹ אימה שרה מינץ גדלה בבית חב"דניקי עשיר, פעיל ומעורה בחצר האדמו"ר, ואילו אביה ירוחם-בר ברלין, לא צלח בעסקים, ונאלץ לעזוב את אשתו ושלוש בנותיו ולהדרים לחרקוב (צפון אוקראינה), כשהוא פוגשן פעמיים בשנה (פסח וראש השנה). בהיותה בת 12 הצטרפה לאה לאביה לחרקוב, שם אמנם טעמה לראשונה תרבות מהי, אך לא נשלחה לבית ספר וחזרה לליאדי אחרי שנה. בינתיים האם פעלה בכל דרך לאחד את המשפחה, וכשבעל מנסרה בלטביה, הסכים להעסיק את האב, עברה המשפחה ב-1898 לריגה הבירה.⁴² המנסרה פעלה מחוץ לעיר, אך המשפחה ידעה להנות משכיות העיר הגדולה, לרבות האחיות הצעירות שהתמידו בלימודיהן. לא כן לאה (בת ה-16). מתחילה היא התקבעה כ"סינדרלה" של המשפחה, מנועה מלימודים ומחוייבת כבת בכורה לעזור לאמה

⁴⁰ משה שמיר, **הינומת הכלה**, רומן, תל אביב 1998, עמ' 6.

⁴¹ דור רביעי לרב רבי שניאור מלאדי מייסד השושלת.

⁴² בעל המפעל היה דודו של ירוחם בר.

בעבודות הבית ובטיפול באחיה התאומים (1900).⁴³ חרף כל זאת, דאגו הוריה, הדחוקים בכלכלתם, להשיאה בהקדם, ולפי המתכונת המקובלת לכלה ראוייה ("קצת קרוא וכתוב רוסית... קצת גרמנית, קצת פסנתר"),⁴⁴ נשלחה ללמוד נגינה. בתרגוליה על הפסנתר אצל קרובים עשירים, התוודעה לצעיר, אחד ממנהיגי המחתרת האנטי צאריסטית שהלכה והתארגנה בעיר. צעיר זה המופיע תחת השם התנועתי (הספרותי) – 'הוגו ברודסקי',⁴⁵ היה אוטודידקט המכין עצמו לקראת לימודים באוניברסיטה, והתגורר באיזור האלים של רובע הפועלים בריגה, מסכן את לילותיו עם "החוגים האסורים" במטרה להכין את המהפכה, תחת עינה הבולשת של המשטרה הריגאית.

מתחילה הפגין 'ברודסקי' את חיבתו ללאה הצעירה (בת ה-18), אם כי בדרך אמביוולנטית משלו. חבריו שהעריצוהו וראו בו את המנהיג שבדרך ("הפרולטריון היהודי זקוק למנהיגות בעלת השכלה"), ביקרו אותו קשות על התנהגותו ("מחריב עולמות... בהבל פה" ו"בונה היכלות בשמים")⁴⁶, והגדרתם אותו כ"כשרון ללא מצפון" הייתה למשפט מפתח לגבי יחסיו ללאה. אין ספק שמלכתחילה התרקמה כאן אהבת נעורים על טלטלותיה הרומנטיות, אך ככל שלאה צלחה בתפקידיה בתנועה, וככל שהסיכון המחתרתי הוביל אותה למצבי קיצון של רדיפות ומאסרים – 'ברודסקי' כמו עקב, דאג, והתערב לשלפה מכל סכנה, אך בו בעת הפליא לשחק בה ולהוליכה שולל. ואף על פי כן, היה זה 'ברודסקי' שדאג לחלץ את לאה מבורותה ומנחיתותה, כאשר הטעים בה לא רק אהבת גבר אלא אף הזניקה להתפתחות פרסונלית משלה. שהרי כבר מעצם הכרותם דירבן אותה להרחבת דעת ("קודם כל לקרוא ספרים, קודם כל ללמוד")⁴⁷, כפי שניווט אותה לחשיבה רעיונית

⁴³ לפי האינפורמציה מארכיון נצר סירני, מצויין בביוגרפיה של לאה ברלין, שב-1900 עם התאקלמותם בריגה, נולדו להם תאומים – בת ובן.

⁴⁴ מ' שמיר, **הינומת הכלה**, הערה (39), שם, עמ' 23.

⁴⁵ הוגו ברודסקי זהו שמו ברומן, ואילו בדפים האינפורמטיביים שמציע ארכיון נצר סירני, שמו: וילי לצקי.

⁴⁶ מ' שמיר, הערה (39), עמ' 23-24.

⁴⁷ כנ"ל, שם, שם, עמ' 69.

חתרנית (אם במסגרת מפלגת פועלים יהודים סוציאליסטית [הבונד], ואם לאחר מכן במפלגת הפועלים הציונית הסוציאליסטית, צ"ס); כך שמצעירה בורה, שכמו הועידה ל'משרתת' משפחתית בלבד,⁴⁸ היא נפתחת בשקיקה אין קץ אל הקורפוס הספרותי-התרבותי האירופאי בן הזמן ואל ההגות הסוציאליסטית על עמדותיה וניסוחיה. ואכן, כבר עם התנסויותיה הראשונות בתנועה בריגה, לאה לא ידעה את נפשה משמחת הגילוי, וכך כתבה ביומנה: "עולם חדש נפתח לפני, עולם רחב חובק כל. העולם הזה נתן לי אמונה וכוחות שלא היו בי. יצאתי מעורי הפרטי, חיפשותו והבינותי שאני חלק מעולם גדול. התורה החדשה מילאה את כל ישותי".⁴⁹

יתרה מזו, עם התוודעותה אל האלף בית הסוציאליסטי, היא גם פרקה את השעבוד הביתי, האימהי, כשהמהפכה נגד הצאר משתמעת גם כמהפכה נגד האם ('אני בן אדם עצמאי, אמא, ואני מחליטה.⁵⁰). אמנם סטירת לחי קטעה את דבריה, אבל לאה כבר יצאה אל המרחב, נשבעת כי "תעבור" את ה"גשר", ולו גם "תחצה בנהר" "עד צוואר".⁵¹ ואכן הביוגרפיה של ברלין עמוסה לאין ערוך בפעילות אקטיביסטית ובנדודים ובריחות אין סוף, מהם נציע ציוני דרך אלמנטריים (ממזרח אירופה - מערבה, ומאירופה - לפלשתינה ולארכסנדריה), בשנים 1905-1919.

המהפכה החלה בינואר 1905, כאשר לאה כבר בלטה כאקטיביסטית במחתרת היהודית בריגה: שיננה את כרוז "ההגנה העצמית" בכל פגישת סתרים, החביאה את הדגל האדום

⁴⁸ המשפחה מנצלת את כוחה ותושיותה לא רק לעבודות בית, אלא לטיפול בתינוק שנולד (1900), ופרט להנקתו עסקה בכל צרכיו, כמו גם לענות על מוגבלותה של הסבתא-החולה, אם-אימה, שחיה איתם; לא כל שכן כל בעייה הדורשת פתרון מעשי, כמו אחות שנכנסה להריון, ובבוסתה רשמה ברלין את ההפלה על שמה. ואכן לא בכדי כינוה במשפחה "פאז'ורניק", מרוסית: מכבה שריפות.

⁴⁹ **מסעות לאה ברלין עד עלייתה לארץ ישראל**, מתוך דברים שרשם משה שמיר מפיה של לאה ברלין ז"ל. ארכיון נצר סירני, עמ' 2.

⁵⁰ מ' שמיר, הערה (39), שם, שם, עמ' 72.

⁵¹ "לעבור גשר" – בשיח המטאפורי המהפכני היהודי דאז, משמעו היה: להפוך מהקצה ה'יהודי' קצה ה'סוציאליסטי', ולפי לאה – עוד למעלה מזה.

שתפסתו היתה עונש מוות, אצלה בבית,⁵² וכל בוקר יצאה לבתי המלאכה לדרכן פועלים ופועלות להצטרף להפגנות, שחתרו לערער את סדרי המשטר.⁵³

בספטמבר 1905, יחד עם המארגנים המובילים (המטה המשותף⁵⁴), תכננה את השביתה הכלל-רוסית, ועם פרוץ השביתה, עמדה כאישה ראשונה ויחידה מול ההמונים להלהיבם בנאומיה.⁵⁵ קל מהרה מצאה עצמה מוכה במגלבים ומושלכת על ידי ז'נדרמים לבית סוהר של נשים. ההישרדות בתנאים לא אנושיים עם נשים חולות, מוכות גוף ונפש, מקיאות רעבות ומלוכלכות, העמידה אותה לראשונה מול ההתנסויות שעוד חיכו לה.

ב-30 באוקטובר 1905, פרץ "האביב הרוסי הגדול", הצאר ניקולי רומנוב השני נאלץ להעניק זכויות אזרחיות ופוליטיות לעם, וכמו כל האסירים גם לאה השתחררה מהכלא. כאן, כשהמשטרה בעקבותיה, מיהרו החברים להבריחה מריגה, וברכבת המדרימה לבלארוס היא פגשה לראשונה בכוחות הריאקציוניים האנטישמיים ("המאות השחורות"), שהתנגדו להישגי המהפכה, והחלו לנקום ביהודים בתחומי מושבם (אוקראינה, בלארוס, רוסיה).⁵⁶ כלוחמת במחתרת היהודית (צ"ס) הגיעה לראשונה לפוגרום שפרץ אז בבריסק דליטא⁵⁷, ובזכרונותיה היא מציינת כי רק אז התחילה אצלה הספירה: "ההיסטוריה שלי כלוחמת התחילה בבריסק דליטא, לפני כן הייתי אחות רחמניה".⁵⁸

עם הרגעת הרוחות חזרה לריגה, ומצאה את משפחתה עוסקת בשלה. אף אחד לא נתן דעתו עליה ועל עתידה, והיא קמה ועזבה את הבית בחשאי ("ראיתי שאני ללא לימודים וללא מחזרים, החלטתי שאני צריכה לעשות משהו עם החיים שלי"). לאה יצאה לדרכים, ללא

⁵² לפי שמיר, המחבוא היה בארגזי הנדוניה שלה ושל האחיות.

⁵³ לפי שמיר לקחה תחת חסותה את פרחי התנועה (צ"ס) – נוער שהפיץ כרוזים, העביר הודעות, והזהיר שובתים לטשטש את עקבותיהם, מפני הז'נדרמים שמחפשים אחריהם.

⁵⁴ חמש תנועות מהפכניות פעלו אז בריגה: צ"ס, ס"ד, ס"ר, בונד, קדטים.

⁵⁵ לפי שמיר היא הייתה אז – האישה הנאמנת היהודיה, הציונית, הסוציאליסטית, היחידה.

⁵⁶ בשנים 1905-1906 פרצו פוגרומים בלמעלה מ-600 עיירות וערים באזורים של תחום המושב, בו הורשו יהודים להתגורר, והמחתרת הציונית הסוציאליסטית לקחה על עצמה להגן על היהודים במקומות מועדים אלה, ולא כל שכן להכניס ולציידם לקראת הפרעות. בתפקידים אלה מעורבת גם לאה ברלין, וראו בהמשך.

⁵⁷ בריסק דליטא נמצאת גם היא בבלארוס על הציר בין ורשה למוסקבה.

⁵⁸ מסעות לאה ברלין, הערה (48), שם, שם.

כסף וללא עזרה, כשהמטרה לעבור לברלין (1906): "יצאתי מהבית בדרך מערבה,

לבדי... ובזה פתחתי את דרך הנדודים של חיי".⁵⁹

לאה הגיעה לברלין, התגוררה אצל ידידה, חיפשה עבודה, וכשנשאלה בראיון עבודה על השכלתה, ענתה שאין לה כלל והיא באה לכאן ללמוד. ללמוד מה? שאלו, ותשובתה הייתה: "הכל".⁶⁰ ואכן כבר מתחילה נרשמה כסטודנטית חופשית באוניברסיטה, ובד בבד המשיכה

גם לפעול בקרב התנועה (צ"ס), כאשר לא עבר זמן רב והיא נשלחה בחזרה למזרח למשימה: ביקור משפחתי אצל דודתה בוורשה, בהסוואה להברית נשק להגנה היהודית במוקדי הפרעות שם. כך במזווה עם אקדחים חבויים, נסעה לברסט-ליטובסק, קרוב לגבול פולין, ומשם להומל שבמזרח. הפעם התייצבה ככוח עזר לוחם ומורה: "להומל הגעתי בשליחות המפלגה. היינו מעבירים חומר תעמולה, מסבירים את עמדת המפלגה, וגם נותנים שיעורים בסוציאליזם";⁶¹ אלא שעם השנה היהודית החדשה (סתו 1907), פוגרום פקד את הומל⁶² ולא תפסה את מקומה כממונה על ההגנה היהודית במקום (אימוני נשק, הכנת פצצות, התקפה, ריכוז לוחמים), אך ללא הצלחה.

אחרי השחיטה הגדולה בהומל, שבה בדרך לא דרך הביתה (1908), כשהורים מחפשים בכל דרך להרחיקה מהסיכונים האורבים לה בפעילותה הפוליטית הלא לגלית, ומממנים את שיבתה לברלין.⁶³ לאה שוב בברלין. אחותה, רופאת שיניים במקצועה, עובדת שם, וגם לאה הצטרפה ללימודי טכנאות שיניים עם דיפלומה. אבל שוב התנועה קראה לה, והיא

⁵⁹ שם, שם.

⁶⁰ לפי משה שמיר, השיחה לקבלתה לתפקיד מתנהלת כך: "אני בת עיירה, כשהגעתי לריגה כבר הייתי בוגרת מידי בשביל ללכת לגמנסיה". ובהמשך: "היא לא תיסחף עוד. הרי את האמת לא תוכלי גלות, את חמש שנות הלימוד בבית הספר של המהפכה, את ההיסטוריה שלמדה בבתי הסוהר, את מדעי הטבע שלמדה במחסני הטבק, באבק המתפרות, את החשבון שלמדה במרתפים חשוכים, אשר על רצפתם נולדים אזרחי המחר המיותרים, את הלשון והשירה שלמדה בבתי ספר חשאיים, את הכימיה שלמדה בדירות מסתור קופאות", וכדומה. ראו: מ' שמיר, **הינומת הכלה**, הערה (39), שם, עמ' 180.

⁶¹ מסעות לאה ברלין, הערה (48), שם, עמ' 3.

⁶² הומל ידעה ב-1903 מהזוועות הקשות ביותר שהפעילו הקבוצות האנטישמיות של המאות השחורות.

⁶³ לאה מגיעה לברלין דרך וילנה, שם נערך הועד הפועל של המפלגה (צ"ס), לקראת ריאורגניזציה ומינוף מחדש, והיא מחוייבת לתפקידה והתנסותה.

נשלחה לקיוב, אוקראינה ("לפי בקשת חברים למפלגה... על מנת למלא, בין השאר, תפקידים מפלגתיים").

בקיוב חיה לאה חיים כפולים: עבדה בטכנאות שיניים באוניברסיטת קיוב, פרנסה את חברי התא המחתרתי, והמשיכה איתם בכל פעילות אסורה (בין היתר הדפסת כרוזים והפצתם). אמנם החברים דאגו להסוואתה ושיכנו אותה ברובע מכבוד ללא יהודים, אך המשטרה בכל זאת עלתה על עקבותיה. היא נשלחה כאסירה פלילית לכלא, ושוב פגשה בתנאים ללא נשוא, בהם – נשים מעולם תחתון (זונות, רוצחות, גנבות), שהתעללו בה. לאה אמנם ניסתה להחזיר להן מנה אחת אפים, אבל הסוהרות הצליחו לחלץ אותה בקושי חבולה והמומה. הפעם השתחררה אחרי זמן קצר, וקיבלה צו גירוש ללטביה.

ב-1909, שוב נשלחה לאוקראינה, לז'יטומיר, כשהיא מתמנית לעמוד בראש הסניף שם. ז'יטומיר, ספגה שנה קודם לכן את הנוראה שבפרעות, ולאה השקיעה את כל כולה לשקם את הקהילה להגנה ולהתקפה. ואכן, לא בכדי נשא אותה הציבור היהודי, סוציאליסטים ולא סוציאליסטים, על כפיים: כמו הפועל הזקן שאמר: "כששומעים אותה צוחקת רוצים גם כן לצחוק ולחיות", וכמו ציבור הפועלות היהודיות (בבית מלאכה לייצור חגורות), שקיבלו את זכויותיהן הסוציאליות, הודות למאבקה עבורן.⁶⁴

ב-1910, שוב פותחת המשטרה החשאית מצוד על עקבותיה בכל מרחבי אוקראינה,⁶⁵ ושוב לאה מוברחת ברגע האחרון למערב, והפעם לוינה.⁶⁶ אלא שמסע נדודיה ממשיך גם משם: ב-1911, על אף הסיכון לחזור למזרח, היא בכל זאת חוזרת לבקשת המשפחה,

⁶⁴ גם בז'יטומיר, השלטונות רדפו אחריה, ובבריתחה משם היא מסכמת: "ראינו ברכה בעבודתנו... עשיתי מתוך התרוממות רוח וכל שמחת הנעורים שהייתה בי... עליזות שררה בכל אחד מביקורי ופגישותי עם הפועלים".

⁶⁵ מז'יטומיר היא שוב בקיוב. הפעם היא מסתירה עלונים לא חוקיים בדירת שכן. השכן נאסר, וכדי שישוחרר – לאה יוצאת מחופשת בדרכים לא דרכים, מוברחת. במשפט היא כמובן מופללת, אבל כיוון שהיא איננה במקום, משחררים גם אותה.

⁶⁶ בוינה היא פוגשת את "הוגו ברודסקי" ושוב מסתבכת (ראו בפרק הבא).

המגייסת אותה לצרכיה,⁶⁷ ומשם במימונם של ההורים להרחיקה מפעילות פוליטית, היא בדרך לפריז. וכך כותבת לאה בזכרונותיה: "נמשכתי אל נסיעה ארוכה. היה אז כסף בבית, ומצב עסקיו של אבא היה טוב". לאה בחרה בפריז, שלדבריה, בשל היותה הרפובליקה היחידה באירופה, ובה מצאו מקלט "פליטים פוליטיים, אומנים, סופרים, וסתם יהודים", אחרי כשלון המהפכה (1905). ואכן קל מהרה לאה נקלטה ביניהם, נרשמה לסורבון למחלקה לספרות, ישבה שעות בספריה להשלים את כל החומר שהחמיצה, ומעירה ביומנה: "היו אלה השנים היפות בחיי שתמיד אזכרן בהמייה וגעגועים".

בפריז מצאה את פרנסתה בטיפול במשפחת הסופר שלום אש, והתגוררה בביתם (1911). בינתיים קיבלה גם הזמנות מידידים בארצות הברית, אבל המשפחה שוב נזעקה להטרידה לחזור: האב הסתבך בעסקיו ועמד לפני פשיטת רגל, ולאח התבקשה לשאת ולתת עם בעלי החוב והבנקים. לבסוף הוחלט 'להעלים' את האב מריגה, ובהעדרו לנסות ליישב את ההדורים. ושוב הוטל על כתפיה תפקיד 'העוזרת משפחתית', והפעם 'להעלים את האב' בנסיעה לארץ ישראל, שם ימצא מקלט אצל קרוב משפחה. השניים יצאו מריגה בדרכונים מזוייפים (המשטרה המשיכה לעקוב גם אחרי לאה), ובמסלול עקלקל בין ארצות שונות, הגיעו לנמל טריאסט, ומשם על האנייה 'הלואן' – לארץ ישראל.⁶⁸

⁶⁷ ארגון חגיגת נישואי אחותה.

⁶⁸ כשישע סמפטר החליטה באפריל 1919, לעלות לארץ, וארגון ציוני אמריקה אישר, היא כתבה: "זה היה כמו להתחתן. הוצאתי את החסכוניות שלי מהבנק והלכתי לעשות קניות עם אחותי כמו לנדוניה". לא כן לאה ברלין. ארץ ישראל של ספטמבר 1913, לא פרשה את זרועותיה לקבלה כארץ מולדת. להפך. קל מהרה התגלתה כתחנה נוספת במסע נדודיה, שכולו פרעות וגרושים: ברלין ובתו ירדו בסתו 1913 בחוף יפו, שכרו דירה בתל אביב הקטנה, וחיכו לכשירווח לחזור לריגה, אבל לא עברה שנה, ובנובמבר 1914, נכנסה טורקיה למלחמה. האב מיהר לברוח בדרך לא דרך הביתה, ולאח שחתרה לחיים עצמאיים (ראו: "לאה ברלין על הרצף הלסבי"), נאלצה כבעלת נתינות זרה לעלות על אוניית הגולים הארץ ישראלים בדרך למצרים. המלחמה הסתיימה בנובמבר 1918. לאה ברלין יצאה לירושלים ברכבת צבאית. לאן נשאה פניה עם 'יציאת מצרים' שלה, או איזו ארץ מובטחת חיכתה לה שם? ראו: הפרק להלן: "כאן במולדת... בארץ היהודים", 1919-1933.

ג. "כאן במולדת... בארץ היהודים": 1919-1933

1. "התקשרנו ביחסי רעות", 1919 - 1921⁶⁹

ישע סמפטר הגיעה לארץ לאחר נסיעה ימית ארוכה, חולה ומותשת ונזקקה לאישפוז (ספטמבר 1919). היא נלקחה לבית החולים "הדסה" שהוקם אז בירושלים⁷⁰, וכשהתאוששה - שהתה במלון 'פריז', ששימש אז גם מטה לצוותים הרפואיים של בית החולים. היו אלה ימים ספורים לפני ראש השנה תר"פ, ובית החולים ערך במלון מפגש חגיגי לעובדיו לכבוד השנה החדשה. במעמד זה נפגשו ישע ולאה, וכך מתארת ישע את פגישתן: "עמדה שם אישה גדולה והדורה. היא הייתה בת גילי, ולה שיער חום כהה נופל ועיניים אפורות. היא הייתה מרשימה ועם זאת פשוטה". לפי סמפטר הן דיברו עברית, וישע נסערה לשמוע כי היא רוסיה, ציונית, שגדלה במשפחה של חסידי חב"ד, ושהייתה לסוציאליסטית, הצטרפה למהפכה ושרתה כחברה מן השורה ולימים מפקדת.⁷¹ גם לאה השאירה בכתובים את תיאור פגישתה עם ישע, וכך כתבה: "בראותי את ישע נבהלתי מעט. היא נראתה רזה מאוד ותשושה, ורק שתי עיניה הגדולות הבריקו בעירנות והסתכלו בכל בהתלהבות ובאהבה. היא הייתה מאושרת שהגיעה ארצה וכך התוודענו. אני ידעתי מעט אנגלית, והיא אפס קצה של עברית. כשנודע לה שאני בת למשפחה חסידית וגם סוציאליסטית המתנגדת לציונות בורגנית, לא הרפתה ממני וביקשה לדעת עלי יותר

⁶⁹ לאה ברלין מציינת שמי שעשה אותן יחד, היא ארץ ישראל, הציונות, מדינת היהודים. ארץ ישראל היא גם של נשים, חיבור נשים, עשייה של נשים, משפחתיות של נשים, במילים אחרות, ארץ ישראל היא לא רק גיאוגרפיה נשית, אלא גם אידיאולוגיה נשית אם לא פוליטיקת נשים.

⁷⁰ בין זכרונותיה של לאה ברלין נמצאת רשימה שעוסקת במצב הרפואי בארץ אחרי מלחמת העולם הראשונה, ופרטים אודות הקמת בית החולים הדסה ובית הספר לאחיות שעל ידו (מעמד הפתיחה החגיגי נערך ב-8 בנובמבר 1918, בנוכחות נציגים מהממשל הבריטי (המפקד הצבאי של ירושלים), ובאי כוח הקהילות המוסלמיות (המופתי הירושלמי) והיהודיות (רבנים ומנהלי מוסדות שונים). ראו, ל' ברלין, **הדסה - American Zionist Medical Unit** (זכרונות), ארכיון נצר סירני, ללא סימון.

⁷¹ מתוך רשימה אוטוביוגרפית של ברלין שנמצאה בעזבונו של סמפטר בארכיון קיבוץ גבעת ברנר, ראו: תמר רותם, "אהבת נשים, צמחונות ופמיניזם: מי הייתה המשוררת הישראלית הנשכחת ישע סמפטר?", **הארץ** און ליין, 25 בספטמבר 2019.

ויותר... גם אני מצדי רציתי להכיר אותה. חשתי איזו יראת כבוד בפני הכוח והאומץ שהמריצוה לעשות נסיעה לארץ שהייתה עדיין בחזקת סכנה".⁷²

"זו לא הייתה אהבה ממבט ראשון", כותבת שרה אימהוף, הביוגרפית של ישע סמפטר, שהעמידה אודותיה עבודת מחקר יסודית וחדשנית.⁷³ אימהוף, בדקה את הארכיון העצום שהשאירה אחרי סמפטר, ובעיקר חומרים שלא ראו אור כמו אוטוביוגרפיה (1921), רומן אוטוביוגרפי (1930) ומאות מכתבים (1919-1938).⁷⁴ מסתבר שישע נהגה לכתוב לאחותה הגדולה אלווי (Ellvie) שבניו יורק, מידי יום כמעט, ועם ההתחברות לברלין, המשיכה לדווח, כמובן מאליו, גם אודות היחסים המתקמים ביניהן.

מלכתחילה, ישע בחנה את לאה ממרום אינטלקטואליותה והשכלתה: "בענייני רוח, היא נראית בעיני כמו אחות קטנה, ילדה, אף על פי שהיא... אישה חזקה ועם פוטנציאל מנהיגותי. היא מוצאת אותי מושלמת. אבל זו חולשתה של אישה אוהבת אישה, בעלת אופי פזיז כמו שלה... עם זאת הרגשתי עמקות ביושר הטבעי שבה". ואכן התעניינותה של ישע בברלין, רק הלכה וגברה. "אני מצטערת שאני לא גרה עם לאה", גילתה לאחותה (דצמבר 1919), "אני מחבבת אותה יותר ויותר", והמשיכה: "אני כל כך רוצה שתכירי את לאה ברלין".⁷⁵ לא עברו ימים רבים, כשישע הציעה ללאה: "למה שלא נגור יחד?" ולאחריה נענתה, גם אם לא מיהרה. הן היו נפגשות עכשיו יום יום, אבל התקשו למצוא דירה בת שני חדרים. וכך התנסחה ברלין בדרכה המאופקת אך כולה נתינה: "מצאנו לה (לישע) חדר, ניחמתי אותה, עזרתי לה בעבודתה. רציתי לתת לה מעט מכוחי. והיא הרגישה

⁷² שם, שם.

⁷³ פרופ' שרה אימהוף (Sarah Imhoff) היא פרופסור חבר במחלקה ללימודי דת באוניברסיטת אינדיאנה, בלומינגטון אינדיאנה, ומרבה לכתוב על דת וגוף בהקשר של מגדר, מיניות והדתות האמריקניות. להלן ספרה: **The Lives of Jessie Sampter: Queer, Disabled, Zionist, Durham and London, 2022**

⁷⁴ סמפטר נהגה לומר כי "מכתבים הם מרכז החיים", והיא הירבתה לכתוב לידידה ולידידותיה באשר הם.

⁷⁵ תאריך המכתב מה-2 בדצמבר, 1919. הן הכירו בספטמבר, שלושה חודשים לפני כן.

זאת כנראה. התקשרנו ביחסי רעות.⁷⁶

כאן יש להזכיר כי עם בואה של ברלין לארץ היא החל לפעול במסגרת של שני מוסדות: ועד הצירים (הועידה הציונית), והסתדרות נשים ציוניות "הדסה". הועידה הציונית, שביקשה לזרז את שיקומה של ירושלים לאחר מלחמת העולם הראשונה, ולספק עבודה ופרנסה בעיקר לנשים משכבות סוציאקונומיות נמוכות, מיהרה להזרים משאבים כספיים להקמת מתפרת ענק, וזו ניתנה לניהול בידיה של לאה ברלין⁷⁷. ואכן כבר בספטמבר 1919 הייתה ברלין שקועה כולה באותו מפעל יש מאין, "מתפרת אחווה", שהוקמה לפי המודל של אלכסנדריה, וגם נהגה לנסוע לעיתים מזומנות למצרים כדי להצטייד בחומרים ובכלים. עם הקשר ההולך ומתהדק, גייסה ברלין גם את ישע לעשייה, ותמר דה סולה פול, עסקנית ציונית אמריקנית, חברתה של ישע, שנזדמנה למקום, מתארת את השתיים במעין הלך רוח מרומם: לאה, חזקה ודינמית מנצחת על סדנת הצעצועים שם, בעוד ישע השברירית והיצירתית, שוכבת על גבה, ידיה באוויר והיא יוצרת מגרבים ישנות ממולאות בד, דמויות קסומות – משחק לילדי ירושלים.

במרץ 1920, עוברות ישע ולאה לגור יחד. אמנם גם עכשיו לא מצאו שני חדרים, אבל כמו פקעה סבלנותן והן מחליטות לחיות בחדר אחד, ויהי מה. למותר לציין כי גם מכאן ישע ממשיכה לספר ולדווח לאחותה, כאשר היא משתפת אותה ולו גם בחיי היום יום שלהן: בריביהן הקטנים, בניהולן את הבית, ולא כל שכן - בשיחות, בקריאת ספרים, בחילופי דיעות, ובגעגועיה של ישע ללאה בנסיעותיה התכופות.⁷⁸ כמו כן המכתבים מציעים תיאורים מפורטים של הדירה, או בפיה של ישע "הבית שלנו" או "החדר שלנו"

⁷⁶ ראו הערה (70), שם, שם.

⁷⁷ כאן יש לציין כי כבר עם בואה פנתה לטפל במשפחות המצוקה שבעיר, וכן לקחה חלק בבית הספר לאחיות שליד "הדסה", שהחל להתארגן אז. לפי הדו"ח לעיל: ב-1919, היו בירושלים – 50.000 יהודים, ורק מחציתם – 26.000, בלתי תלויים מבחינה כלכלית. לאה ברלין, **זכרונות** (הדסה), ארכיון נצר סירני; לאה ברלין, **כרונולוגיה מאז 1914**, כנ"ל.

⁷⁸ מכתב מ-1920: "לאה נסעה למצרים לשבועיים, וכמובן שהיא חסרה לי מאוד. לא שהייתי בודדה. לא איכפת לי להיות לבד וגם יש לי מספיק חברה, אבל היא חסרה לי. אנחנו מאושרות בבית הקטן הנוח שלנו, וגם לאה תשמח לחזור מהר".

(תמיד בלשון 'רבות' ו'יחד'):⁷⁹ "אנחנו מנהלות את הבית, מתחלקות בכל דבר חצי חצי... אני אוהבת את זה". ביוני 1920, הן גם הוסיפו כלבלב ל"משפחה שלנו". אפשר לצטט עוד כהנה וכהנה מהמכתבים, ובעיקר מאותה שנה ראשונה, שהיא למעשה אינדיקציה חיה וממשית לקשר המתהדק מהר ואינטנסיבי על עליותיו ומורדותיו. העניין בולט גם בתהפוכותיה הרגשיות של ישע, שגם אותן היא אינה מסתירה. כך קרה שיום אחד הן רבו קשות, וישע כתבה לאחותה: "אני מפחדת שלא לאהב אותי יותר"; אבל שבוע עבר, הרוחות נרגעו, וישע צוהלת שוב: "אנחנו – לאה ואני... יוצאות לחברון לארבעה ימי חופש", "ללאה ולי יש טעם דומה באוכל", "כל כך נוח לנו ונעים, חדר האורחים הוא ממש יפה", ו"הנרייטה סולד אוהבת את לאה". ואכן, מסכמת אימהוף, נראה ש"השתיים (ישע ולאה) היו קשורות זו לזו, והיחסים שלהן ברורים לכל מי שמכיר אותן". הן ארחו רבות בחדרן החצוי, והחברה הגדולה הנרייטה סולד, חגגה את זיווגן במעין מכתב-אישור לאחות שבמרחקים. וכך כותבת סולד: "היא (לאה) גדולה בגוף ובנפש... ויחסה לג'סי - כולו נשמה. יש בהשפעתה כדי להוריד את ג'סי לקרקע, וזה טוב שלא תעוף מדי", ומסיימת כמו בדרך אגב: "וכפי שאת יודעת הן גרות יחד."

אימהוף שהתמחותה בלימודי דת משלבים גם לימודי מוגבלות⁸⁰ (Disability Studies), עוסקת בפרק זה גם בתופעת מוגבלותה של ישע, כשהיא מתארת מסגרת זוגית ייחודית זו, לא רק באיכויותיה - כקשר רגשי רומנטי, אלא גם בהישגיה - כקשר תיראפויטי פסיכואנליטי, בציינה: "לאה עשתה את הנכות של ישע פחות נכה". שהרי, ישע, בעלת הגוף המעוות, עם הסימפטומים (פוסט פוליו) של חולשה תמידית וקושי לשלוט באיברים,

⁷⁹ לאה חילקה את החדר לשניים על ידי וילון 'אוריינטלי', והן השתמשו בצד אחד של הוילון לחדר שינה כולל שתי מיטות,

והחלק השני לאירוח.

⁸⁰ מחקריה של שרה אימהוף עוסקים בין היתר, במשמעות הקונפליקט בין 'מוגבלות' ו'חשיבה', 'מוגבלות' ו'חשיבה דתית' (על הרוב); ואילו לגבי סמפטר גם משמעות הקשר בין 'מוגבלות' ו'אידיאולוגיה ציונית'. ראו הפרק: S. Imhoff, "A Life with Disability", *The Lives of Jessie Sampter, Queer, Disability, Zionist*, pp. 68-105

החלה חשה בטוחה יותר בשל קרבתה של לאה. יתרה מזו, לפי אימהוף, לאה לא רק העניקה לישע - בטחון, אלא כמו צמצמה מזהותה ומודעותה את הסטיגמה - "נכה". שהרי לאה בהופעתה ובהתנהגותה שידרה מעין בריאות שופעת של גוף ונפש, כשישע – החיה אותה כחלק ממנה - מרבה לדווח על הופעתה (לאה - כ"אשת עסקים" ב"חליפותיה הישרות הפשוטות", ו"בצמה מאחרי כל אוזן", או לאה כ"גנרל" העולה ל"כרכרה" שבאה להסיע אותה לתפקידה).⁸¹

בו בעת, גם לאה, מצאה עצמה תוהה לגבי הסחף הרגשי שהציף אותה כלפי ישע, כשהיא מנסה להסביר זאת לעצמה: "אולי דווקא משום כך שהיינו שונות זו מזו, היא בת משפחה מתבוללת... קרובה לנצרות... ואני... בת משפחה חסידית... פרקתי מעלי עול מסורת. עתה נפגשנו כאן במולדת, זרות אישה לרעותה ואף על פי כן קרובות";⁸² ומוסיפה: "מאז פגישתנו בירושלים לא נפרדנו עוד. שכמ אחד עשינו את דרכנו עד שהמוות הקדימנו והפריד ביני לבין ישע (ההדגשות שלי, י"ב)".

2. יחד וכל אחת לחוד, 1921-1933

בסוף 1921 נפטר אביה של לאה, ואמה, אחיה ואחותה התאומים (שלאה גידלה אותם כאם), באו לחיות עימה בארץ. למותר לציין כי זוגיותן של ישע/לאה – נמצאה לפתע מופרעת, אם לא נסדקת, וישע החרדה לבאות, מבטאת חלום רע זה שמטריד אותה, בניסוחה המטאפורי: "הוורד שלנו גוסס, ואני לא יודעת מה קרה". מכאן מוצע דו"ח קצר

⁸¹ כאן כדאי להוסיף כי לא רק בביתן, במרחב הפרטי, המעיטה לאה מ'נכותה' של ישע, כמו גם בהופעתן בציבור, כאשר מכרים ומכרות שזכרו את ישע על הלכי רוחה הדכאוניים, מצאו לנכון להעיר בנידון. כך למשל הערתה של תמר דה סול פול: "אני לא יודעת איזה קסם התחולל, אבל כשפגשתי הפעם את גברת סמפטר, היא זרמה כמו הייתה חלק בלתי נפרד מחייה התוססים והפעילים של ירושלים".

⁸² "אולי דווקא משום כך שהיינו שונות זו מזו, היא בת משפחה מתבוללת... בנעוריה היתה קרובה לנצרות ומפי כומר נוצרי שמעה בפעם הראשונה על דבר הציונות. עולם חדש נגלה לפני. מנהגי היהודים... ואני ברוסיה בת משפחה חסידית מרדנית שנכנסה בגיל צעיר לתנועה הסוציאליסטית, פרקתי מעלי עול המסורת. עתה נפגשנו כאן במולדת, זרות אשה לרעותה ואף על פי כן קרובות כל כך בשאיפתנו לתת את חלקנו לבניין חיים מחודשים בארץ היהודים". לאה, הציונית, מייחסת קשר מפתיע זה גם למעמד הציוני האידאולוגי של שיבת ציון המודרנית. במילים אחרות, חרף השונה והמנוגד ביניהן (הביוגרפי, הגיאוגרפי, התרבותי, הדתי), האידאולוגיה הציונית, הוא השדכן, שהוליד את שתייהן מקצוות עולם לידי שיתוף של חיים ואהבה כחלק מהשיתוף למולדת, לבית הלאומי, ולבית האישי. ראו בהמשך: הבית הקיבוצי.

אודות חייהן של ישע/לאה בשנים 1922 - 1933, כשהן מתנהלות (לאור הפרעה זו)

בריתמוס של 'שתיהן ביחד וכל אחת לחוד'.

כאמור, האם והתאומים (בני העשרים), הגיעו לירושלים, בעוד ברלין הייתה בדרך לאלכסנדריה לענייניה. עם זאת, בהיפרדה טרם נסיעתה, מצפה לאורחים שבדרך, נשקה לישע בהצהירה חד משמעית: "את איתנו", "את תאהבי את אמי הזקנה והיא תאהב אותך", "את בת משפחה שלנו". ואכן חרף כל הקשיים לקלוט את בני משפחתה במסגרת חיים לא שגרתית זו, לאה עמדה בדיבורה. היא לא הניחה לישע, וגם כשישע איבדה מאיזונה הבריאותי, ונתפסה לסבל נפשי ונכותה גברה - עם השינויים הדרסטיים בבית - לאה הייתה איתה. לקראת חג הפסח (1922), לאה החליטה לערוך את 'הסדר' בביתן, ברוב קרובים וידידים, וישע לא ידעה את נפשה מלהודות לה: "סדר פסח בביתי שלי?! פעם ראשונה בחיי", ו"לאה לקחה על עצמה את הטרחה, כי ידעה שקשה לי לצאת מהבית". כאמור, החיים עם האם שהשתכנה עימן - לא היו קלים, וישע הודתה בפני אחותה: "לעולם לא הייתי גרה עם האם, אבל למען לאה אעשה הכל".

ב-1923, ישע סבלה מדכאון הולך ומחמיר, ויצאה לארצות הברית לקבל טיפול פסיכיאטרי, אבל כשחזרה לירושלים, שוב השתנו החיים: ישע אימצה לה תינוקת יתומה ממוצא תימני, חרף המוסדות הדתיים ששללו אפשרות זו מכל וכל. דרך אגב, התינוקת נמצאה נטושה ביום שלג, בסל תלוי על עץ בכניסה לבית החולים, ונאספה על ידי העובדים. בפתק שנמצא שם, צויין שמה תמר.⁸³

הבחירה בילדה תימניה לא הייתה מקרית. לפי שרה אימהוף, ישע סמפטר, על פי תפיסתה את הציונות כתנועה חברתית שיוויונית הומניסטית, נדהמה לזהות, כבר עם בואה

⁸³ בארץ לא ניתן מעולם, לאישה לא נשואה לאמץ ילד, אבל עם התערבות גדולה ועקשנית מול הממסד הדתי - האימוץ בכל זאת אושר.

לירושלים, את היחס המתנשא והמפלה בחברה היהודית בה, ותבעה את שיויונו וקידומו של העדות המודרות, ובראשן העדה התימנית.⁸⁴ ואכן בשנים 1920-1921 עודדה בנות ירושלמיות ללימודים (בעיקר יתומות), והקימה אז, יחד עם סופי ברגר מנשות ארגון "הדסה",⁸⁵ קבוצת ילדות, שלמדו סיירו ופעלו במסגרת תנועת הצופים. בין בנות-צופות אלה, נמצא גרעין של 11 יתומות תימניות, וכשחלתה ישע (1922), היו באות לבקר אותה עם זרי פרחים.

ב-1924 החלה ההסתדרות הכללית להקים בית הבראה לחלוצים במוצא (לימים תחת השם "ארזה"), וברלין נקראה לארגנו (ב-1927 נפתח לציבור).⁸⁶ ב-1924 – החליטה ישע שלא לגדל את תמר בעיר זנוחה כמו ירושלים, בעוד היישוב היהודי החדש בונה את חייו הלאומיים במסגרות כפריות ובמרחבים של טבע ונוף. ישע בחרה לחיות במושבה רחובות (אז 2000 תושבים), שהתפתחה כמושב פרדסים, ולא עוד אלא שאחת משכונותיה – שעריים, איכלסה את יוצאי תימן (מ-1908).

תחילה שכרה דירה גדולה, במקום, ונערה-עוזרת ניהלה את הבית וטיפלה בתמר. שנה לאחר מכן קנתה סמפטר מגרש ובנתה עליו בית דו קומתי,⁸⁷ שקראה לו "עלייה", ואילו אנשי רחובות כינו אותו ה"ארמון". במאי 1927 נשלמה הבנייה ונערכה חנוכת בית ברוב עם (השתתפו כמאה איש). ישע, ביקשה לתרום - בהשכלתה, ביצירתה ובהונה, לחיי המושבה הקטנה ובעיקר לשכונת שעריים. הקימה גן ילדים, והציעה את ביתה לפעילויות

⁸⁴ סמפטר היפנתה את תשומת הלב לגילויים מבישים נוספים, וביניהם היחס המדכא של היהודי החרדי לאשתו. סופי ברגר הייתה חברתה של הנרייטה סולד. בשנת 1921, עם מאורעות הדמים בין יהודים וערבים גם בירושלים, התעקשה סולד (שכאמור הייתה פציפיסטית, ובארץ הצטרפה לתנועת "ברית שלום"), לחיות בלב שכונה ערבית עם סופי ברגר. ראו: אסתר ענבר זיו,

⁸⁶ לאה ברלין פעלה גם במסגרות נוספות של מוסדות כמו "ויצ"ו, הסוכנות היהודית וקרן קיימת לישראל. לפי פרקי הזכרונות של זלמן חן, לימים ממייסדי משרד העבודה בממשלת ישראל, לאה נסעה לא פעם בשליחויות מטעם לאירופה. וכך הוא כותב: "דמותה של לאה נחרתה בזכרוני... כאשר בקרה בפעם הראשונה בארצות הבלטיות כשליחת ויצ"ו והקרן הקיימת לישראל. היה זה שנים מספר לאחר מלחמת העולם הראשונה, אחרי מהפכות ופרעות ומלחמת אזרחים ברוסיה". זלמן חן, "פרקי זכרונות", ארכיון נצר סירני (ללא סימונים).

⁸⁷ בכל השנים האלה, הסתייעה סמפטר כלכלית על ידי כספי הירושה הגדולה שעמדה לרשותה בארצות הברית, ושאותה הייתה שולחת לה מעת לעת, על פי בקשתה.

ציבוריות שונות; וכך מסכם צבי תדמור בכותבו עליה: ישע "הצליחה לטפח את ביתה ואת

גינתה ולעשותם למועדון תרבותי, שהיה פתוח לבני העדה התימנית כפי שהיה פתוח

לגדולי היישוב של אז".⁸⁸

אף על פי שישע חיה ברחובות ולאה בירושלים, לא היה חודש שלא נפגשו (ראו המשך

מכתבי ישע, בספרה של אימהוף, בפרק "נשואה לפלשתינה", (Married to Palestine).

כך למשל במאי 1927 ערכה לאה מסיבת יום הולדת לישע, ונשאה נאום שכולו אהבה,⁸⁹

או כשישע עלתה לירושלים לבקר את חברתה אירמה לוי לינדהיים (הנשיאה השלישית של

"הדסה"⁹⁰), התגוררה כמו מובן מאליו עם לאה (ספטמבר 1927). גם כשתמר נותחה

במרפק ב"הדסה" (מאי 1928), ישע החליטה להישאר בירושלים גם אחרי החלמתה. וכך

היא מדווחת: "אני ישנה יחד עם לאה... ומתכננת... לבלות עימה את חופשת הקיץ שלה".

ב-1925 משמשת ברלין מנהלת בית הספר לאחיות "הדסה", ובמסגרת תפקיד זה הגיעה

לעיתים מזומנות לתל אביב. היה לה חדר במקום וישע הירבתה להיות איתה. גם לאה

ניצלה כל הזדמנות לבקר ברחובות, ולא כל שכן בחופשותיה (ישע מדווחת על שבועיים

חופשה, בספטמבר 1929); ב-1931 לקחה ישע את תמר לביקור בארצות הברית (הוזמנה

לסדרת הרצאות באוניברסיטת קולומביה), וב-1931 לכשחזרה לאה מהקונגרס הציוני

בבזל (נשלחה על ידי ועד הצירים), דיווחה ישע לאחותה: "היא (לאה) עדיין לא החליטה

על עתיד עבודתה, והיא בינתיים איתנו כאן" (אוגוסט 1931).

כאן יש לציין, כי במשך כל השנים לאה תיפקדה בחזקת אם נוספת לתמר, ודאגה לה בכל

(בעיקר בזמנים שישע נפלה למשכב). גם כאשר ישע החליטה לשדרג את לימודיה ושלחה

⁸⁸ צבי תדמור איש רחובות ומתנדב בארכיון עיריית רחובות כתב על קורות חייה של ישע ובעיקר ברחובות. בביתה הקימה חוגים בו קיבלו השכלה אלמנטרית הילדות התימניות (שעריים) שמועצת רחובות לא דאגה ללימודיהן (הבנים למדו ב'חדר', הבנות עבדו כעוזרות בית). ישע נהגה לארח בביתה מכירה וידידיה, משמנה וסלתה של ארץ ישראל. היא הנהיגה ספר אורחים בו חתמו אורחים ידועים כמו: הקולונל פטרסון, אשת הלורד סמואל, הנרייטה סולד, לואיס ליפסקי, מאיר וייסגל, ד"ר חיים וייצמן ועוד. צבי תדמור, "ישע סמפטר (1883-1938)", **ארכיון עיריית רחובות**, ללא סימון.

⁸⁹ מכתב של ישע לאחותה, 22 במאי 1927

⁹⁰ אמילי לוי לינדהיים הייתה הנשיאה השלישית של הדסה בשנים 1926-1928.

אותה ללמוד בבית ספר יסודי בתל אביב, לאה הירבחה לבקר את הילדה. כך קרה גם כשפרצה מגפה בבית הספר, המקום נכנס לסגר, ולאה מיהרה לחבור לתמר ולהשגיח

עליה.⁹¹

בינואר 1933 נפל דבר, וישע מיהרה להודיע לאחותה: "לאה ואני רוצות לשוב ולחיות יחד"; גם בדף ארכיון נצר סירני: 'ראשי פרקים בביוגרפיה של ברלין', מצוי ראש פרק המתייחס לאיחוד זה, כשבציטו ההסבר: "1931: אמא של לאה עוברת לתל אביב. כנראה שאז לאה עוברת להתגורר עם ישע ברחובות".⁹² כך או כך, מסוף 1931, וביתר החלטיות מתחילת 1933 (ינואר) ועד פטירתה של ישע 1938 (נובמבר) – ישע ולאה לא נפרדות עוד.

ג. לשאלת זהותן הסקסואלית

1. לדיוקנה הקווירי של ישע סמפטר

ביוני 2019 קיבלתי מארכיון עיריית רחובות, רשימה (3 עמודים + ביבליוגרפיה), שהקיפה את תולדות חייה של ישע סמפטר. והנה בד בבד עם פעילותה ברחובות, נמצא קטע האומר: "באותם ימים (ברחובות, י"ב) קשרה ישע קשרים עמוקים עם שני גברים שהשפעתם עליה הייתה רבה", ובהמשך פירוט שמותיהם ותיאור הקשרים ביניהם.⁹³ למותר לציין כי במסגרת ביוגרפית קצרה זו, הדגשת מידע זה העלה תהייה, שהרי כל ימיה הירבחה סמפטר לבנות סביבה מעגלי ידידות של גברים/נשים, ואלה לא פורטו בשמותיהם כמו אלה שבמושבה רחובות. והשאלה היא: האם מידע זה אינו מקרי ובא לענות על מגמה

⁹¹ עמליה זיו במאמרה "שארות קווירית" מגדירה את הורותה של בת הזוג (במשפחה החד מינית) שאיננה בעלת ההורות הביולוגית - הורות חברתית. בהקשר המשפחתי של ישע/לאה ההורות 'המשפחתית' מאותגרת יותר, כי גם ישע אינה הורה ביולוגי אלא הורה מאמץ. ע' זיו, "שארות קווירית", **מפתח**, כתב עת לקסיקלי למחשבה פוליטית, גל' 15, 2020, עמ' 143.

⁹² בכתבה של ת' רותם, ניתן לקרוא (בעקבות הזכרונות של מרים אורי, בת רחובות, ואביה המורה לעברית של ישע, ארכיון גבעת ברנר), כי "לקראת סוף שנות העשרים, נקראה ברלין – התומכת, הידידה, העוזרת הנאמנה והמנהלת את כל ענייניה של ישע" (כך הצטיירה ברבים), "לחזור לגור עם סמפטר, ושם התחילה לטפל בחזון החדש של חברתה לעבור לקיבוץ". ראו, הערה (70), שם.

⁹³ לאה ברלין כרונולוגיה מאז 1914, **ארכיון נצר סירני**, ללא סימון.

שהיא. ואכן, מגמה זו התבררה מתשובתו של מחבר הרשימה אלי, בכותבו: "ראוי לציין כי תחת הכותרת/הנושא שאת מבקשת לחקור- הלהט"ב, יש לי ספק כי אומנם ניתן לאפיין את ישע תחת מגדר זה";⁹⁴ כלומר אותו ביוגרף רחובותי התעקש לחלץ את ישע (ואת לאה "חברתה", כך הוא הגדיר את הקשר ביניהן) מכל הדהוד להט"ב בקשרו, בהדגישו חד משמעית אותם "קשרים עמוקים" (כניסוחו) עם בוריס כצמן ועם בן שלמה. גם תמר רותם, בכתבתה המקיפה אודות סמפטר שראתה אור בעיתון **הארץ**,⁹⁵ פנתה לבן אחיה של לאה ברלין בשאלה דומה, וגם הוא מיהר לדחותה מכל וכל, בצינו ש"בביוגרפיה של באדט שטראוס מוזכרים גברים שעזמו היה לסמפטר קשר ברחובות", וכך גם ברלין.⁹⁶

בשנות ה-20 וה-30 של המאה ה-20 (בהן חיו ברלין וסמפטר את זוגיותן), ארץ ישראל המנדטורית אסרה על יחסים הומוסקסואליים בין גברים, איסור שאושרר בחוק (עד עשר שנות מאסר⁹⁷), וממנו כמו ניתן להסיק גם לגבי נשים (ראו אורית יעל, "הלסבית העבריה, מציאות ודימוי בעיתונות העברית המנדטורית, פלשתינה וישראל 1930-1960"⁹⁸).

ואכן החברה היישובית דאז שהייתה רובה ככולה עסוקה בבעיותיה הלאומיות התכופות (בניית עם חדש, חברה חדשה, אדם חדש), מודל הגבר ההומוסקסואל – אכן הטרידה, לא

⁹⁴ צבי דמור, ראו הערה (86) לעיל.

⁹⁵ תמר רותם, הערה (70), שם, שם.

⁹⁶ ברטה באדט שטראוס (1885-1970) יהודיה גרמניה משכילה (קיבלה תואר דוקטור ראשון לנשים בפרוסיה), דתית וציונית. עסקה במחקר, תרגום וכתבת ביוגרפיות. עם הגירתה לארצות הברית החלה לעבוד עם ארגון 'הדסה' וכתבה בין היתר ביוגרפיות-מטעם (ביניהן גם הביוגרפיה של ישע סמפטר, 1956). בערך אודותיה (**האנציקלופדיה לנשים יהודיות**), נאמר כי בעיסוקה באישה היהודיה ביקשה בעיקר להדגיש את מקומה ביהדות ובציונות. כך גם בכותבה ביוגרפיות של נשים היא לא פרשה את סיפורן ובעיותיהן כנשים, אלא התמקדה רק בגישתן ליהדות.

יש להוסיף על כך את שרה אימהוף, בהתחבטויותיה לגבי הגדרת מיניותה הלהט"בית של סמפטר ומאידך אי יכולתה להתכחש לעובדה זו ולעבור לסדר היום כמו ברטה באדט שטראוס, וכך היא כותבת: "איך אני יכולה לכתוב על אישה ששידרה את תשוקותיה האירוטיות כלפי נשים, ולאחר מכן חילקה את חייה במשך עשרות שנים עם אישה אחרת? אני יכולה, כמו כותבת הביוגרפיה של סמפטר (משנת 1955), שנקודתית התעלמה מכל הרגעים ההומואירוטיים בכתביה, דחתה את האופי ההומו- חברתי בחייה הפרטיים והחברתיים, וקוננה על כך שסמפטר לא נישאה מעולם לאיש". שם, עמ' 17.

⁹⁷ אילת לוין, "1953 – העדר אכיפה של המשפט הפלילי – המקרה הלהט"בי", אתר **משרד המשפטים**, 10 במרץ 2019.

⁹⁸ Orit Yaal, "The Hebrew Lesbian : Image and Reality in the Hebrew Press in Mandatory Palestine and Israel, 1930-1960", in: A. Kraf, M. Sluhovsky, Y. Yonay (eds.), **Queer Jewish Lives Between Central Europe and Mandatory Palestine, Biographies and Geographies, 1870-1960**, 2021

כן לגבי תופעתה של האישה הלסבית. זו נפגשה באילמות גמורה, כאשר גם השפה העברית, בבלייל השפות ש'המדינה בדרך' ידעה אותן (כמדינת מהגרים), לא מצאה כל עניין לתת לה שם, לדובב אותה או להתעמת עימה. לפי יעל, דיברו על "אישה גברית", אבל זו לא בהכרח ייצגה זהות מינית, כפי שנתנה ביטוי ל'נראות' ול'התנהגות' שלה, ולא כל שכן לתפיסת עולמה שחתרה לשיוויון מגדרי, כמו הפועלת הסוציאליסטית שבמאבקה לעבוד את האדמה דווקא, אימצה את הנראות הגברית (מרושלות של לבוש ושיער קצוץ), או האישה החופשית, היצירתית, שגם אם הייתה "סטרייטית" לכל דבר, ביקשה להפגין את ייחודיותה האינדיבידואליסטית, כשהשילה מעצמה את הבגד הנשי המסורתי והתעטתה בבגדי גברים.

למותר לציין כי תופעתה של האישה הלסבית בארץ, גם לא מצאה את ייצוגה בעיתונות המובילה המכובדת (**הארץ, דבר**), כפי שלא דווחה גם תופעתה של האישה הלא-נשואה. ללמדנו, שבכל עת, בה הוצגה בעיתונות דמות אישה פעילה, בולטת בתחומה, צויין תמיד בנוסף מצבה המשפחתי;⁹⁹ ואילו עם הצגתה של דמות נשית ציבורית של אישה לא-נשואה (או חיה בכל צורת זיווג אחרת) - לא צויין דבר.¹⁰⁰ עם זאת, נושא האישה הלא-נשואה (בזיווגיה הלא מקובלים), מצא את דיונו רק במסגרת העיתונות הקלה, כסיפורי רכיל פיקנטיים (**תשע בערב**), ולא כל שכן בעיתונות הזולה, הסנסציונית (**עיתון מיוחד**), כאשר אירועים לסביים דווחו בה תמיד בהקשרם של גילויים שערוריתיים שעניינם סטייה, אנומליה, פשיעה וכדומה.

⁹⁹ למותר לציין כי הצגתו של הגבר הארץי בעיתונות המובילה, הייתה מנועה מכל ציון לגבי מצב נישואיו.
¹⁰⁰ מיכל רוזין מספרת במאמרה להלן על התכחשות והתעלמות מהזוגיות של הפסלת בתיה לישנסקי והציירה אנה ניומן, בסדנת יוצרים שהתנהלה ביער חולדה בשנות ה-30. כולם הכירו זה את זה, אבל העמידו פנים והתנהגו כלפיהן כמו אין קשר ביניהן. ראו: Yael Rozin, "Anne (Annie)", in: A. Kraf, M. Sluhovsky, Y. Yonay (eds.), **Queer Jewish Lives Between Central Europe and Mandatory Palestine, Biographies and Geographies, 1870-1960**, 2021

מאידך, גם עתה, עשרות שנים אחרי שזכויות הלהט"ב עברו שינויים מפליגים בחקיקה הישראלית¹⁰¹, ופסקי דין שונים שניתנו במהלך השנים מעידים על נטייה גוברת בהכרתה ובקבלתה של 'אהבת נשים' בפרהסיה החברתית והתרבותית - הסטיגמה לגבי סמפטר-ברלין כוחה יפה, וההכחשה של נציגי הארכיון או המשפחה לעיל, מתעקשת לא רק להחזיר לארון אלא גם להחביאן ולטשטשן כמו לא היו מודל נשי להט"בי מעורר השראה, וכמו לא ידעה אהבתן לייצר הגות ציונית סוציאליסטית ייחודית משלהן, שלא לדבר על מפעלן העסקי הנשי האידיאולוגי שהקדים את דורן.¹⁰²

ואכן לא בכדי תוהה שרה אימהוף כיצד להציג את מיניותה 'האחרת' של סמפטר – כפי שמצאה את ביטוייה בסוף המאה ה-19 התחלת ה-20, שלא לדבר - כיצד לדוברה בלשון ימינו, חרף השתיקה או/ו ההכחשה, כשהיא מבקשת בכל זאת לדייק עם העבר, ולמגדר לה שם באמצעות האלטרנטיבה המילונית העכשווית. אימהוף בחרה להציגה כ'קוויר'. במה דברים אמורים.

בפרק "חיים קוויריים" מציעה אימהוף לקרוא את ישע סמפטר קריאה קווירית. כלומר, לא כשם (noun) נרדף ל'גיי' או 'לסבית',¹⁰³ ולא כתואר (adverb) שעניינו מערך יחסים לא הטרוסקסואליים, אלא כפועל (verb) המורה "על התנגדות לרעיונות ולאדיאליים

¹⁰¹ כאן יש להעיר כי להט"בים בישראל אינם נהנים משוויון זכויות חוקי מלא. החוק לא מכיר עדיין בנישואים חד מיניים (או אזרחיים), אך בעקבות ההכרה שהעניק החוק ל"ידועים בציבור", זוגות חד מיניים זכאים לכל הזכויות הפיננסיות המוענקות לזוגות הטרוסקסואליים. ראו: ש' רודין, ע' אלמוג, ד' פז, **משפחה חד מינית בישראל**, ארכיון האינטרנט של אתר "אנשים ישראל", 3 באפריל, 2009.

¹⁰² כאן יש להזכיר כי בשנות ה-30 של המאה הקודמת התופעה ההומוסקסואלית התקבלה ונדונה בצורה פתוחה יותר באירופה המערבית. אבל גם עם הצפתה של הארץ באנשי העלייה החמישית (יהודי מערב אירופה ובעיקר גרמניה), וביניהם הדיקדנציה הנאורה של גברים ונשים להט"בים (כמו:), התרבות הציונית היישובית העלימה אותה.

¹⁰³ אימהוף במחקרה מתקשה למגדר את סמפטר כ'לסבית': "האם ניהלה סקס עם נשים? היא שואלת ועונה "אני לא יודעת" (שם, עמ' 17); שהרי "מיניותה ומימוש התנסויותיה, נגשים לי רק דרך כתיבה או תמונה מזדמנת" (שם, שם). זאת ועוד. סמפטר לא העלתה תיאורים, דיווחים או חוויות ממגעים מיניים אינטימיים (ולו גם במכתביה לאחותה). אימהוף מנסה להסביר שתיקה זו באמצעות מאמרה של קרול סמית רוזנברג, העוסק במכתבי נשים מן המאה ה-19, וממילא בסגנון כתיבתן המתייחס למיניות ("The Female World of Love and Ritual"); שהרי לפי סמית רוזנברג "הנטיה בת זמננו לראות במיניות ואהבה, כמו מחלקת את העולם בין נורמליות וסטייה, גופניות ואהבה אפלטונית, הייתה זרה לרגשותיהן ועמדותיהן של נשים במאה ה-19 התחלת המאה ה-20". "הנימוס האישי הורה להן שלא לכתוב על ענייני סקס גם אם היו סטרייטיות ונשואות כהלכה". מאידך גם אם "במכתביהן עסקו רבות ברומנטיקה, רגשות אלה לא תמיד התכתבו עם אקטים פיזיים. היה מקובל בין נשים לגעת, להתנשק, ללטף אחת את השנייה – אבל הן פרשו זאת כיחסים לא-מיניים". מיניות אפשר לומר, מתפרשת תמיד בהקשר קונטקסטואלי, מוסיפה אימהוף, ובאשר לסמפטר, היא דיברה בכנות על יחסים בין המינים, וכן על תשוקה לגברים ולנשים כאחד - בכתיבה שלא ראו אור.

הנתפסים כנורמה השלטת" (שם, עמ' 1). ואכן אם 'הקוויר' במקורו שימש "כינוי גנאי הומופובי שהתייחס להומוסקסואליים וחריגים מגדריים אחרים; ניכוסו עם ראשית שנות ה-90,¹⁰⁴ ככינוי עצמי חיובי, מבטא לא רק עמדה של אישור וגאווה אלא גם עמדה של התרסה כלפי הנורמה המינית והמגדרית, והתנגדות לרעיון הנורמליות בכלל", "התנגדות זו היא אולי התוכן המרכזי של קוויר"¹⁰⁵. או בניסוחו מרחיק לכת של מייקל וורנר, הטוען, כי ל'קוויר' משמעות ש"מעבר להקשר של מיניות",¹⁰⁶ דהיינו "ערעור על הסדר מין-מגדר-מיניות" וממילא "קריאת תיגר על הסדר החברתי הקיים".¹⁰⁷

ניסוח זה עולה בקנה אחד גם עם דיוקנה הקווירי של ישע סמפטר, אותו שבה אימהוף ומשמעת באמצעות קורפוס כתביה (לרבות אלה הגנוזים בכתבי יד), כשהיא ממיינת אותם לשני דרכי ביטוי קוויריות: א. קוויריות של תשוקה (queer desire), המופיעה ביומניה ובכתביה הביוגרפיים של סמפטר (ראו למשל Speaking Heart), והעוסקת בעיקר בחוויות ילדות ונערות העומדות בסימן של "געגועים הומו אירוטיים" לנשים ולגברים כאחד¹⁰⁸; ב. קוויריות של שארות (queer kinship), המטעינה את כתביה ההגותיים הפואטיים (The Seekers, The Great Adventurer), בתהייה אניגמטית רדופת פחדים, המערערת ומתעמתת עם נורמות חברתיות, ובעיקר עם אלה כמו 'משפחה' 'שארות' 'זיווג' ו'רביה'. נסביר.

¹⁰⁴ במקום אחר שבה אימהוף ומציינת כי סמפטר בכתבתה אינה עוסקת כלל במיניות. לא כן בכתבים שלא ראו אור: שם "יש רמזים אבל לעולם לא הצהרות" (שם, עמ').

¹⁰⁵ אייל גרוס ועמליה זיו, "קוויר ותאוריה קווירית" בתוך: "בין תיאוריה לפוליטיקה: לימודים הומו לסביים ותיאוריה קווירית", מעבר למיניות, מבחר מאמרים בלימודים הומו לסביים ותיאוריה קווירית (עורכים: יאיר קדר, עמליה זיו, אורן קנר), הוצאת הקיבוץ המאוחד, סדרת מגדרים, 2003, עמ' 22-25.

¹⁰⁶ Michael Warner, "Introduction", Fear of a Queer Planet (ed. M. Warner), Minneapolis, 1993, pp. xxvi-xxviii; וכן הערה (103), שם, עמ' 25.

¹⁰⁷ אייל גרוס, עמליה זיו ורוז יוסף, "אם יש סקס אחר הביאווה לכאן ונדעהו" – לימודים להט"ביים וקוויריים בישראל – מבוא, סקס אחר, מבחר מאמרים בלימודים להט"ביים וקוויריים בישראל, עורכים: אייל גרוס, עמליה זיו ורוז יוסף, תל אביב, 2016, עמ' 19.

¹⁰⁸ הגדרתה של אימהוף את סמפטר כקווירית מציעה גם תשובה לכל אותם מכחישי קשריה האירוטיים עם לאה ברלין, שהרי הקוויר (בהגדרתו העכשווית), לא רק "משוחרר מהגדרות ותוויות מגבילות, אלא הוא מעדיף לעצב את זהותו המינית, המגדר שלו, והפרקטיקה המינית שלו על פי נטיית ליבו הרגעית והמשתנה, ולא על פי החלטה קבועה ומוכנה מראש". וראו בהמשך את זכרונותיה של סמפטר הצעירה לגבי יחסיה המיניים המתחלפים, על פי נטיית הלב הזמנית והמשתנה, עם נשים ועם גברים.

א. נראה שמגיל צעיר התחבטה סמפטר בין מיגדור עצמה לבין הצהרות החברה לגבי מיגדוריה המקובלים.¹⁰⁹ שהרי כבר בזכרונותיה המוקדמים התפרצה בה אותה תהייה קווירית, גם אם לא היה בפיה מילים לבטא אותה. להלן זכרון רחוק מגיל שש, אותו היא מעלה ברומן הגנוז **הלב המדבר**,¹¹⁰ בו היא מספרות אודות ילד-שכן, "תאום" בלשונה. הם היו בני אותו גיל והירבו לשחק יחד, כך שדימתה אותם כ"תאומים", ולא עוד אלא "תאומים בנים", שהיא אחד מהם.

זה היה בגיל שש, בגיל שבע תפיסת עצמה כ"בן" - העצימה, והיא בטחה באביה שאם יקנה לה חליפה של "בן" ויגזור את שער, תהיה ל"זכר". חודשים הטרידה את האב, כשהיא עומדת מול הראי מרימה את תלתליה לאחור, ומפנטזת איזה בן יפה תהיה. סמפטר העלתה סיפור זה כחוויה מטושטשת, ואף על פי כן כאדם בוגר, המשחזר את רסיסי ילדותו, מצאה לנכון לשחזר דווקא זכרון זה. כלומר, המשאלה הקווירית דאז להיות "בן", ועצם הדבר שהיא זכרה וגללה משאלה זו גם עכשיו – מורה עד כמה הייתה זו משמעותית לגביה, ועד כמה הייתה חלק מן העבר אך גם חלק מן ההווה.¹¹¹

זכרון נוסף המחדד את מיניותה הקווירית הא-ממוגדרת, מתייחס לתקופת נעוריה, אותה הכתירה אותו כ"אחד מגדולי האירועים בחיי". במה היה אירוע זה גדול במיוחד? ובכן, בתקופה זו פגשה סמפטר נערה בשם נורה. שתיהן היו בשנות העשרה לחייהן, וסמפטר-המבוגרת, העלתה בזכרונותיה דווקא אותם פרצים ליבידיאניים לא-מובנים שסחפו אותה, יחד עם שיחזורים של 'גוף' ו'יופי'. וכך היא פותחת: "אני אוהבת אנשים יפים. יופי פיזי

¹⁰⁹ Sarah Imhoff, Note (80), p. 112

¹¹⁰ **Speaking Heart**, 10b

¹¹¹ זכרונות ילדותה לא רבים, אבל כאמור רובם מדגימים או ממחישים את התשוקה הממוגדרת שלה (חלקם אופייניים לילדה תום בוי), ותמיד עם השאלה: למה בנים יכולים לעשות דברים שבנות לא יכולות. סמפטר מספרת על משחקי ילדותה בהם תמיד ביקשה לחצות באמצעותם את הגבולות המגדריים; כמו: במשחקים עם בת דודתה, היא שיחקה תמיד את הגנרל ובת דודתה – אשתו; רבה עם בן ששיחק את הרופא, רק מפני שהוא בן; התחפשה לגבר - צייד אריות. במילים אחרות, משחקי הילדים שלה הצביעו על תשוקה קווירית: רצון שגופה יהיה בעל מין אחר; נסיון לעשות דברים גבריים יחד עם גברים; ורצון לשחק אינטימיות עם דמות אישה. Sarah Imhoff, Note (80), p. 113

נראה לי כסגולה שיש בה כדי להשכיח את מושאו, גם אם הוא טיפש או חדל אישים". "עם זאת" היא ממשיכה, "סבל מרתק אותי יותר". ואכן, היה זה בחג המולד או בחנוכה, כדבריה, כאשר פגשה לראשונה את נורה, וזו הדהימה כ"התגלות" ממש: היא "הייתה צעירה ממני בשנה. גופה היה ארוך ובנוי לתלפיות, אך שמתי לב שהחצאית שלה קצרה מדי (אולי מפני שנמנעתי מליישר את מבטי לפניה)... שיערה הזהוב-חום נשפך במקלעות כבדות כמעט עד הברכיים. הצד הימני של פניה היה מהמם ביופיו, בהיר ואצילי. בצד השמאלי הייתה עיוורת, בלי גבה אחת מלידה, ואף מצולק בשל ניתוחים", "אחזתי בידה. היא הייתה גברית, נמרצת, חשמלית".

עם התיאור בהמשך, נראה כי תגובותיה של סמפטר לנורה קיבלו ציביון מיני, ואילו סמפטר הסבירה אותן כ"געגועים בלתי מובנים". וכך היא הציגה "געגועים" אלה: "הלוואי שנורה הייתה גבר, ואז – מי יודע. אולי היינו מתחתנות"; "היא משכה אותי פיזית, אבל זה דחה והפחיד והטריד מאוד"; "המגע המחשמל של ידה על ליבי, הרטיט. האם היה בו כדי לרפא או להרגיע את הכאב שכה העיק לי שם? היא הייתה גדולה וחזקה, ולעיתים הייתה מושכת אותי לשבת על ברכיה, ולעיתים - במצב רוח מיואש פראי, הייתה תופסת בגרוני כאילו עומדת לחנקני. אהבתי את זה. מצאתי ניחומים בצער המשותף שלנו. הלא רק עימה יכולתי לחלוק ללא היסוס את געגועי למוות. עם זאת לא הבנתי מהו הכוח שחיבר בינינו; מהו הקשר האפל, העמוק, שלפעמים נדמה היה כי הכרתיה פעם, אי אז בגלגול הקודם, במערה מעוברת".¹¹²

ב. נורה נישאה לאיש מספר שנים לאחר מכן, וישע הגיבה: "שמחתי בשמחתה, אבל חשתי נינטשת" (עמ' 12). ואכן עוד בכתביה המוקדמים העמידה סמפטר סימני שאלה לגבי עתידה כאישה לא נשואה, באותה מערכת קיום אבולוציונית של חיברות ושיוך, הטבועה

בנו כ'טבע' או כ'תרבות',¹¹³ בהבטיחה את המשכנו – כקשר דם של משפחה, שבט, קהילה. כאמור, סמפטר מעולם לא עסקה בהגדרת זהותה המינית, מאידך, מתהיותיה החקרניות לגבי יחסים שאריים מקובעים אלה (נישואין, מיניות, רבייה), ולא כל שכן עם הערצתה נשים עצמאיות ופעלתניות החיות מחוץ לזוגיות הקונבנציונלית (ראו ג'וזפין לזארוס, הנרייטה סולד ואחרות) - ניתן להבין את דחייתה או התנערותה מיחסי שארות. שהרי לפיה יחסים שאריים מקובעים, הם חסרי כל יתרון או ייחוס בעיניה, ובעיקר לגבי כל קשר מיני רנדומלי, נבחר או מועדף (וראו בהמשך).¹¹⁴ במילים אחרות, התנערותה של סמפטר מכל התחייבות והתקבעות,¹¹⁵ מעמידה אלטרנטיבות קוויריות מפתיעות להקמת 'משפחה' גרעינית משלה - שהיברות וההמשכיות, של צאצאות¹¹⁶ ולא כל שכן של משפחה מורחבת - מתעצמים ומתגוונים לא רק בסימן הפיזי כמו גם בסימן הרוחני, היצירתי.¹¹⁷ שהרי אין כמו יצירתה (החותרת תחת 'שארות' 'רבייה' 'הורות ביולוגית' וכדומה) לייצג את העולם השירי-ההגותי שלה.

להלן שיר קווירי שעניינו וידוי של צעירה שכמו מבקשת לאמץ לה את חוקי הרבייה ההטרוסקסואלית, אבל החיברות המתעתע אצלה עם חוקי הבריאה, חוקי הזמן והמוות הנוכח תמיד, משאיר אותה עם הבטחות, שגם בהן יש כדי לענג אותה. וכך היא שרה:

אני חיה על הבטחה. בחורף על הבטחה של אביב, באביב
על הבטחה של סתו. לעולם אני כאם המצפה להולדת בכורה;
לעולם אני ככלה המחכה לחתונה. אך מה אם אמות הלילה?
האם רק הבטחה? לעולם לא מימוש?

¹¹³ ראו הויכוח בין שתי אסכולות מחקר באנתרופולוגיה המודרנית: רדליף-בראון אל מול לוי שטראוס.

¹¹⁴ נראה שבשנות העשרים לחייה היה גמור עם סמפטר, שלא להינשא ולהקים משפחה, ואז התנסחה בזו הלשון: "אם הייתי קתולית, הייתי הולכת לחיות במנזר". הפתרון הנוצרי היה פותר לה את התנגדותה לנישואין נורמטיבים, הטרוסקסואלים.

¹¹⁵ ציטוט הפסוק המוטו מספרה המחפשים

¹¹⁶ צאצאות הוא מונח שעניינו גם ילד מאומץ.

¹¹⁷ סמפטר, בדחייתה את הנישואין הנורמטיבים, ההטרוסקסואלים, לא דחתה את רעיון ההמשכיות, או את הטבעת חותמה האישי על העתיד. מאידך, המשכיות זו היא לא הגדרה כ'צאצא' ביולוגי אלא כ'מורשת' רוחנית אינטלקטואלית. וכך היא כותבת בנידון: "האון אצל הגבר מבשיל בעונתו, ואם אין בו כדי להוליד פרי של גוף, הוא יוליד פרי של רוח". גם היא, כאישה (קווירית), מבקשת ב"אונה" להעמיד פירות רוח משלה. כך קורה, שכאשר היא מתחילה להקדיש עצמה יותר ויותר לכתיבה, היא מתחילה לנהוג בכתיבי ידה כבעוללים. כך היא מניחה אותם, לפני השינה קרוב למיטתה, בציינה: "אני נוהגת בהם כמו היו ילדי; הם יקרים לי ללא תחליף; וכמו אם מוצפת רגשות, כאלה הם עוללי".

בכו עלי. החמצתיה.
 כשחכיכתי לאביב - חלוני זָהר משושני כפור ושלגי חבצלות
 כשחכיכתי לסתו - הדובדבנים כָּבְדוּ בשלים על העצים. ראו,
 מי שחיקתה לבנה, קיבלה אותו דומם, אם כי קרוב. ראו,
 מי שחיקתה לחתנה, שומעת אותו שר באוזניה, מתה הלילה
 היא ואמה, והן לא עוד...
 המימוש הוא ההבטחה...
 כל שיש לי - הוא הוֹנָה לאין קץ עם חזיונות עבר עתיד.
 יותר מכל ההווים, יותר מכל החיים, קרוב לנפשי עונג ההבטחה.¹¹⁸

תפיסת האקזיסטנציה של סמפטר בשיר זה, מתארת קיומיות של הווה מתמשך, שלא רק
 נמחקת ממנו כל אפשרות של עתיד, אלא הוא מוצע במינון של זמניות מוקצבת, כאשר
 מִשְׁךְ ההווה נגזר - כמו מעין צו גורלי מיתי - למוות קרוב (רק 'עד בוא הלילה'). יתרה מזו:
 אם מִשְׁךְ הווה זה, מצטייר כבר מראשית השיר כקטלני לגבי זיווגה ולידתה, בהמשך הוא
 הולך ומקיף נשים נוספות בשיר (האם היולדת, הכלה, אם הכלה, וכדומה). שהרי לפי
 השבריריות הקווירית שבסימנה ממשמעת סמפטר את ה'אין עתיד' הנשי באשר הוא, גם
 הנשים הסטרייטיות מוחתמות ומאויימות באותו קץ מקדים של טרם לילה, וגם הן נמצאות
 נקטלות בנסיוןן להגשים את נשיותן על דרך הקונבנציות ההטרסקסואליות.
 במילים אחרות, לפנינו שיר שמנהל שיג ושיח עם אקזיסטנציה של אישה החווה את העולם
 במעין זמן המאיים תמיד – זמן המפקיע אותה רק להווה, וכמו מובן מאליו מכל מימוש של
 זוגיות והבאת ילד לעולם (שהרי ילד הוא עתיד). לפיכך סמפטר מכנה את ה'זמן', המשאיר
 אותה תמיד בעמדה של הבטחה (ללא המשך) - בשם "נצח" (forever), או לפי אימהוף -
 'זמן ללא סוף' (endless present), או בעקבות אדלמן והבלרשטם - 'זמן קווירי'.¹¹⁹

¹¹⁸ J. Sampter, "The Face of Life", *The Great Adventurer*, N.Y., 1909, p. IV.

¹¹⁹ אימהוף כמו מגוננת על הזמן הקווירי נוסח סמפטר, בשאלותיה: "האם זמן, מונחה רק לקראת עתיד? ואם כן, האם עליו להתמקד רק על פוריות וילדים?"

כאמור 'הזמן הקווירי' של סמפטר, פועל ומתפעל רק כהווה, וגם אם הוא "מבטיח ומענג" (עליו היא מברכת בסיכומו של השיר), הוא קצר יום, וקיים על פי תפיסתה שלה, רק עד "בוא הלילה", רק עד בוא המוות הנמהר, הסוחף ומכיל אותה ואת כל הנפשות הפועלות. ואכן גם "המוות" היא פיגורה אקטיביסטית ביצירתה של סמפטר,¹²⁰ וכבר מילדותה שימשה לה מעין 'שאר' קווירי, שהעצים אותה לא רק בסקרנות וביצירתיות, אלא גם באותו חופש נועז של חציית גבולות. ואכן, עם הלכי רוחה הספקניים, המעורערים והמפרקים, היא יצרה גם באמצעות 'המוות' אותו עולם קווירי משלה, וממילא אותה שירה קווירית כדוגמת היצירה כאן; יצירה שאינה מובנית כ'שיר' ואינה מתנהלת כ'פרוזה', אלא חוצה זו את זו בשורות קצרות וארוכות, במשקל קיים ומתחלף, וכמוצר פואטי היברידי.

ואכן גם שרה אימהוף בפרק "A Queer Life" לעיל, מרבה לעסוק בישע כאישה צעירה, השוללת את ההטרונורמטיביות המתבקשת של בעל וילדים (בחוללה לה מערכת שארות קווירית משלה¹²¹). כך למשל קרה שעוד בחיי אמה, הכריזה על ג'וזפין לזרוס כ'הורתה', וגם אם אימה הביולוגית נפגעה קשות, סמפטר לא חזרה בעדה. להפך, האפשרות לקוויריזציה של 'מערכת השארות' ריתקה אותה, כשהיא מאיישת כל פונקציה משפחתית במספר 'שארים' בעלי אותה 'קרבה'. כך התגדרה בכמה 'אימהות', בעיקר כאשר כל אחת מהן ענתה אצלה על פונקציה אימהית אחרת (אם פיזית ואם רוחנית).

כך או כך, רוב הנשים בחייה של ישע, תיפקדו לגביה בפונקציות שונות של תצורות משפחה. כך הנרייטה סאלד, שאחרי מותה של ג'וזפין לזרוס, הייתה לה ל'אם' גדולה

¹²⁰ בזכרון סמפטר מעלה מנערותה, היא מספרת אודות יחסיה עם בחורה שכנה, שהייתה נערצת עליה ביופיה ובחוכמתה, אבל באחת השיחות הרבות שהתנהלו ביניהן וסמפטר קבעה כי המצב הבטוח ביותר בחיים הוא "המוות", הוסיפה השכנה "גם נישואין". קביעה זו כה דהדימה ואיכזבה את סמפטר הנערה, שהערצתה אליה התאפסה.

¹²¹ "מחוללת שארות" הוא מטבע לשון בו משתמשת עמליה זיו במאמרה "שארות קווירית", בדיונה כיצד כניסתם של "סובייקטים קוויריים" עושה קוויריזציה של מערכת השארות המסורתית. לפי זיו, "אחד ההבטים החדשניים ביותר של תהליך זה, היא הפיכתה של זוגיות חד מינית ל'מחוללת שארות'". ראו: ע' זיו, הערה (91), שם. שם, עמ' 143.

נוספת, כך 'אחיותיה' בבית המושבה (settlement house) בה התגוררה בניו יורק, וכך 'שארותיה' (בדרגת קרבה שונות), בארגון נשים "הדסה", כמו אליס סליסברג, סופי ברגר ועוד.¹²²

יתרה מזו. עם בואה לארץ, סמפטר מימשה דפוס קווירי של 'שארות' ייחודי משלה, וזאת חרף כל ההסתייגויות של החברות שסבבו אותה בירושלים, ברחובות, בגבעת ברנר. כאמור, 'השארות' נוסח ישע הייתה חפה מכל זיקה ביולוגית: לאה ברלין - בת זוגה, תמר - צאצאית מאומצת (כשמוצאה מעדה יהודית אחרת ומקרכת דם שונה¹²³), ומשפחתה המורחבת שידעה גלולים עד התחברותה לקיבוץ גבעת ברנר. ואכן על מקומה של ישע במשפחה המורחבת נוסח גבעת ברנר, ועל הקוויריזציה הקיבוצית הנתבעת על ידה (כפי שבאה לידי ביטוי בכתביה ובפרסומיה הקונטרורסליים), ראו פרק ד'.

2. לאה ברלין על הרצף הלסבי

הכרך השני בטרילוגיה **רחוק מפנינים**, מתמקד בעשר השנים המכוננות בחייה של לאה ברלין (1900-1910). עשר שנים שהזניקו אותה מנערה מוחתמת בגורל יהודי הלכתי של עזר כנגדו, בורות, וולדנות - אל צעירה עצמאית, דעתנית, חדורת חזון מהפכני לקדם סדרי עולם ולמוטט משטר מלוכני רקוב. יתרה מזו, בד בבד עם מאבקה ל"עולם חדש נקימה", היא מחרפת עצמה לגונן על בני עמה בעיירות ובערים, להדריכם ולתחזקם אל מול פשעי השנאה; אלא ששנים נועזות אלה הן גם שנים אפלות, וחרף גילויי הקרבתה וגבורתה, היא חיה הלומת-מוות של גיאות הריגה, התעללות בנשים, שחיטת ילדים, ותחושת כשלון צורב אל מול הרוע המנצח.

¹²² כשסמפטר התגוררה ברחובות היו לה שני חברים קרובים, שדאגו ועזרו לה בניהול הבית ובחינוך הילדה. בוריס כצמן ממזרח אירופה, שלמד הנדסה בפריז והיה לעסקן ציוני שם. סמפטר הכירה אותו בשליחותיו לארצות הברית, ואחרי מלחמת העולם הראשונה חזר לרחובות וטיפח את המשק שהשאיר לו אביו ברחובות; בן-שלמה, חלוץ צעיר מאוסטריה הגיע לביתה יום אחד עם מכר משותף ועבר להתגורר בביתן בגינתה. הוא עבד ביום בפרדסים, סייע לה בגינון הבית, וקרא עימה בערבים מכתבי שפינוזה. עם כל זאת, לא הוגדרו השניים, כחלק מ"המשפחה", ולא תחת "שיוך" כלשהו.

¹²³ מוצאה של תמר מהעדה התימנית.

מצאתי לנכון לחזור ולציין את אישיותה הייחודית ויוצאת הדופן של לאה, כיהודיה מנהיגה ולוחמת (וכל זאת בשנות העשרים שלה), כיוון שהכרך השני בטרילוגיה, העוסק בפרקי בחרות זו, מופיע תחת הכותרת **הינומת הכלה**. והשאלה היא מדוע? מה לכותרת מְבִייתת זו ולפעילותה האקטיביסטית של לאה באותן שנים? האם יש כאן הצעה לקריאה דיאלקטית, שהרי לא רק הכותרת מצטיירת כאניגמטית, אלא גם המוטו-הפותח: "לְכָאוּב מִכְּבֶּר שִׁכְחָה לֹא יִכְלֶה/וּלֹא יִכּוֹל לֹא גַם זָכְרוֹן./הוא שמור עימה כהינומת הכלה/ השמורה במנוחת הארון".¹²⁴ מה למוטו ולאִישה מיוסרת מזכרון ושכחה, ושעניין לה עם הינומה, הארוזה במעין ארון (מתים)¹²⁵ במשך שנים? האם עניינו להכין אותנו לקראת סיפור חיים טרגי שעומד בסימן של חופה שלא קרתה, וכלה נצחית שנשארה על הסף ללא זיווג וללא פרי בטן. כך או כך אנו מנסים לפענח כותרת זו ופותחים עם הפרק הראשון.

פרק זה ("רחוק מפנינים: פרק מְחַבֵּר"), בא, כאמור, לחבר בין כרך א' שעוסק, בין היתר, בקשר לאה/ישע (ירושלים 1924, ורחובות 1933), לבין כרך ב' שחוזר לאחור בזמן, ושוטח בפנינו את סיפור בחרותה הארוך והמסוכסך של לאה (1900-1913).¹²⁶ כאן כמובן יש לזכור כי גם אם שמיר מתבסס על זכרונותיה של ברלין ועל היכרותו עימה (1944),¹²⁷ הוא גם מטעין אותם באינטרפרטציות משלו, כשהוא יוצא לעצב את דיוקנה כאִישה צעירה על דרך השגותיו והבנותיו הוא. כאמור, סוגיית "הכלה" מעסיקה אותו רבות, ולא בכדי הוא פותח את כרך ב' בשלוש שאלות מכוונות, שהוא יבקש לחקור

¹²⁴ משה שמיר, **הינומת הכלה**, הערה (39), שם, עמ' 3.

¹²⁵ "במנוחת הארון" – מנוחה של ארון, מייצרת כאן מעין אלוזייה ל-ארון מתים, שעניינו מנוחה נכונה.

¹²⁶ כרך א, **יונה בחצר זרה**, בני מ-5 פרקים + הקדמה. כל פרק מתמקד בשנה אחרת, ולהלן שמותיהם: 1933, 1944, 1945, 1920, 1946. רק הפרקים 1920 ו-1933 עוסקים בקשר שבין לאה וישע; כרך ב, **הינומת הכלה**, בני מ-3 פרקים + הקדמה וסיום. כאן הפרקים ותאריכיהם מוצעים בצורה כרונולוגית: 1900: לידה; 1905: מהפכה; 1910: תנועה.

¹²⁷ האני-המספר, בן דמותו של משה שמיר, מספר כי התוודע לראשונה ללאה ברלין, ב-1944, כנוטר במשרה הבריטית הנשלח למלא תפקיד בגבעת ברנר, ומאוחר יותר בנישואיו לבת אחיה.

ולבררן בהמשך: א. "מדוע נשארה לאה ערירית?" ב. "אין את אישה כל זמן שאין לך איש משלך", ג. "לאה, למה אין לך ילד?"¹²⁸.

למותר לציין, כי שאלות חודרניות, א-דיסקרטיות אלה, המתעקשות למשטר את לאה במסגרת הנורמה ההטרונורמטבית המקובלת – ממלאות את הטרילוגיה, כששמיר מציגן, מפי קהלים שונים ובסיטואציות משתנות: כך לאה ואביה, ברכבת לירושלים, פוגשים שתי יהודיות, שלא מרפות מלדון מדוע לאה אינה נישאת; כך במחנה הגולים במצריים, כשהבריות מושכים כתפיים: הכיצד צעירה נאה ובעלת עמדה כמותה, נשארת ברווקותה; שלא לדבר על משפחתה ובעיקר אחיותיה שאינן מניחות לה, ומגיעות גם לביתה של ישע ברחובות, כדי להשפיע על לאה בת החמישים לנסוע לריגה, להינשא לחבר נעורים שהתאלמן. אבל גם בפי ישע, שם שמיר שאלות תמוהות כמו: "אולי מבינים, למה לי אין משפחה, אבל למה לך אין משפחה"; וכמובן לאה עצמה, רדופה ומוטרדת, זועקת שוב ושוב את עלבונה (וראו המונולוג העצור שלה על סיפון האונייה לארץ ישראל): "ומה את אמי היקרה, ומה אתה אבי היקר ואחיותי היקרות – מה אתם יודעים, הרי אינכם יודעים דבר", "הלכתי להציל את העולם, אמרה לה אימה במנוד ראש. כן, היא הלכה להציל את העולם, ועכשיו... את רווקה בת שלושים ואחת, יקירתי, בת שלושים ואחת".¹²⁹

מדוע בחר שמיר להעצים את 'אי-כלולותיה' של לאה כבעייה אקוטית כל כך. הלא בשני הפרקים בכרך א', הוא ידע לספר על אודות ידידותן של לאה וישע, אם כי על דרך התהייה והרמיזה; לא כן בכרך ב': מכאן ואילך הוא ממהר להתעלם מקשר נשי נכמר זה, ובמעין פרשנות הטרנסקסואלית כפוייה,¹³⁰ ממעט מדיוקנה הדומיננטי של לאה כאישה

¹²⁸ מ' שמיר, **הינזמת הכלה**, הערה (39), שם, עמ' 10.

¹²⁹ מ' שמיר, שם, שם, עמ' 260-261.

¹³⁰ בפרקים הראשונים במאמרה "הטרנסקסואליות כפוייה והקיום הלסבי", יצאה אדריאן רייץ' לחשוף ולהוקיע את המוסד הגברי הטרנסקסואלי המקובל, כמוסד פוליטי כוחני, שבהשתלטותו ובדכאנותו את האישה (מיניותה, אימהותה, עבודתה, יצירתה, חופש התנועה שלה, וכדומה), מכתוב לגביה הטרנסקסואליות כפוייה זו כנורמה, שמוחקת ממנה כל אפשרות לבחירה

עצמאית, הרפתקנית ונוודת, שפעלה כתף אחד עם גברים במהפכות ומלחמות; והולך ומעצים אותה ככשלוך של רווקה מתבגרת ומתוסכלת, שלא צלחה לעמוד בקריטריונים הנורמטיביים הבסיסיים של בעל ופרי בטן, וגם אם החברה הארץ ישראלית התברכה במעשיה התרומיים, תמיד נשארה לכודה באותה סטריאוטיפיזציה חברתית של אומללות ובדידות.¹³¹

האם ניתן להבין ששמיר בחר להדגיש את פן הכשלוך בדיוקן היאנוס של לאה, כדי להציגה כצעירה הטרוסקסואלית או ככלה נצחית, במטרה לדחוק את שני הפרקים שעניינם זוגיותן הפורה והמעניקה של לאה וישע בחייהן המשותפים, ולהטמיעם כטקסטים משניים בשולי הביורפיה. כך או כך, גם אם ביקש שמיר להתנער מ'אהבת נשים', בהיותו בן הדור שלא ידע להט"ביות מהי, או בהיותו בן משפחה שהתכחש והתבייש ב'תופעה' זו אצלה, נמצא שלא רק חטא לדיוקנה הדיאלקטי והמסקרן של לאה ברלין, אלא גם לדרך פרשנותו את התנודות והגלגולים בתולדות חייה, בשזרו בין היתר פרשת אהבים מקוממת ותמוהה, שמדללת וממזערת את ברלין העוצמתית הנערצת, לכדי מסכנות רומנטית נוסח ההינומה הזרוקה בארון.

לאור כל זאת אני מבקשת להשיג על 'ברלין נוסח שמיר', ולספר אותה לא רק כסיפור-קרבן לאינדוקטרינציה שקרית ולאידאליזציה רומנטית שכפה עליה כוחניותו והתעללותו של מוסד הזוגיות ההטרוסקסואלית,¹³² אלא גם כסיפור מאבק נבוך ואמיץ של אישה

או העדפה (ובראש וראשונה מיניותה). א' רייץ, "הטרוסקסואליות כפוייה והקיום הלבסי", **ללמוד פמיניזם: מקראה, מאמרים ומסמכי יסוד במחשבה פמיניסטית**, בעריכת ד' באום ועוד, תל אביב, 2006, עמ' 167-189.

¹³¹ "רציתי שנשים שחוות את החוויות המבזות הקשורות ברווקות יקראו את הספר, וקוראות רבות כותבות לי תודה שאת משמיעה את הקול שלנו. ידע הוא קריטי להתנגדות. כל התנגדות". כנרת להד עם צאת ספרה **A Table for One, A Table for Two**, Critical Reading of Singlehood, Gender and Time, Manchester, 2017; וכן על הסטריאוטיפיזציה של הרווקות, כסוציולוגיה של אפליה והתעלמות, ראו מחקרה של בלה דה פאולו: **Bella DePaulo, Singled Out, How Singled are Stereotyped, Stigmatized and Ignored**, 2007.

¹³² א' רייץ, הערה (124), שם, שם, עמ' 172.

שחתרה לכונן מחדש את בחירותיה והעדפותיה, וממילא את עצמה ומיניותה, על רצף

החוויה הנשית הלסבית.¹³³ להלן הדיון המוצע על שני הבטיו: א. **הינומת הכלה**

כסיפור קרבן; ב. **עד הסוף** כסיפור העצמה.

א. ברלין כאמור גדלה והתחנכה בליבה של היהדות החסידית, וכמו בכל זרמיה של היהדות האורתודוקסית במזרח אירופה – בלטה ביחסה הדכאני כלפי האישה. כך פטרה היהדות את האישה מרוב המצוות, ולו גם ממצוות פרו ורבו ("רק האיש מְצווה על פריה ורביה"), וכך התפלמסה במשך דורות לגבי "חיוב נשים" להינשא או לאו. אמנם **בשולחן ערוך** מופיעה תביעה לחייב את האישה להינשא, וזאת מן הטעם האחד והמשפיל ש"לא תעמוד בלא איש בשל החשד". כלומר, ללא גבר - אישה נתפסת בעיני הרבים כחשודה ומופקרת, ורק מסיבה זו יש לזווגה. גם בגמרא מצוייה הדרישה למהר ולמצוא לה גבר בהקדם, ובאין זיווג מיידי, יש לשחרר, ולו את העבד שבבית, ולהשיאה לו ("ביתך בגרה – שחרר עבדך ותן לה"). במילים אחרות, הגמרא לא מבקשת את הזיווג המיטיב עם האישה, אלא זיווג באשר זיווג, ולו נחות וחסר ממנה.

ומה לגבי ברלין? נראה שגם אם הפקיעה עצמה עוד בנעוריה מהעיירה החסידית, ולמדה לחיות את העיר הגדולה חופשיה ועצמאית בקרב צעירים מהפכניים כמוה – התביעה לנישואין בהקדם, ובלבד שלא תשאר בגפה 'חשודה' ו'מופקרת' – לא מניחה לה. ציווי תורני זה, שהיווה עקרון אולטימטיבי בעולמם האמוני של הוריה, נטמע והשתרש, לפי שמיר, גם בלאה; כך שהתמהמהותה לנישואין, הכתימה אותה ולא כל שכן את הוריה שכמו לא צלחו בחינוכה ובגידולה, לרבות המשפחה כולה שהייתה לבזיון וקצף.

כאמור גם שמיר מגייס הכתמה זו של 'בזיון וקצף', כדי לצאת ממנה אל אותה פרשת אהבים שיש בה כדי להרחיב בסוגיית 'ערירותה' של ברלין, ולא כל שכן להטעינה במערך

¹³³ כנ"ל, שם, שם, עמ' 179.

יחסים ומתחים של משפחה יהודית מצוייה, המעמידה כלפי חוץ את שלמותה אך בו בעת קורעת ונקרעת מפנים. זאת ועוד. פרשת אהבים מקוממת ותמוהה זו, שיש בה כדי למשמע את 'ערירותה' של לאה, יש בה כדי למשמע, לדעתי, את זוגיותה הלהט"בית של לאה, כשהאינטריגה ההטרוסקסואלית המתנהלת-לא-מתנהלת במשך למעלה מעשר שנים (1910-1900), מציעה את פרשנויותיה לכאן ולכאן. נסביר.

הוגו ברודסקי, לפי כינוי של שמיר,¹³⁴ היה סטודנט בריגה, שיותר מכל התעניין באמנות רוסית עממית ובשפת היידיש. הוא נמנה עם תנועת הבונד, אבל בסכסוכים הרעיוניים שהתפתחו בין הפלגים היהודיים במהפכה הצאריסטית, התחבר אל הפלג הציוני הסוציאליסטי. ברודסקי כאמור התוודע אל לאה בהיותה בת 18 (1900), ומתחילה היה מופיע ונעלם, כשהוא ממנה את חברו הטוב (רשקס בפי שמיר) לדאוג לקרבה ולהכשירה לתנועה. בשנים שלפני המהפכה חי הוגו בברלין, נשא אישה, אבל נהג לשלוח ללאה פתקי חיזור קטנים, ספרים עם הקדשות, ודרישות שלום עם כינויי חיבה ומחמאות.¹³⁵ לאה, שהייתה חפה מיחסים עם גברים (גם אם הייתה מצוייה בחברה חופשית כמו מחתרת), ותחת השגחתה הביקורתית של משפחתה, ניסתה בכל דרך לאפק עצמה ממנו. עם זאת, נפעמת מחיזוריו העקשניים, ומהתחושה המציפה אותה כ'אהבה' – נענתה לו, בעיקר במעמדים דרמטיים שכמו נותבו על ידו כסצנות רומנטיות (ראו, יום נצחון המהפכה, אוקטובר 1905, שערי הכלא בריגה נפתחו ולאחריה שנזרקה אליו שבועות קודם לכן, יוצאת קרועת בגדים ומוכת כינים ישר לזרועותיו "אני אוהב אותך ליצ'קה, אני אוהב." ¹³⁶).

ואכן הוגו לא הירפה ממנה באותם ימים, וכנצפה - לא רק אהבתו הרגינה וזקפה את קומתה, אלא גם הבדידות שנפוגה (וכדבריה שם: "הלב התכווץ... אבל לא עוד

¹³⁴ שמיר מציין כי 'הוגו ברודסקי' הוא שם העט של אברהם (ארנולד) נפתלי (הרץ) לוסטרמן. ואילו בדפי ארכיון נצר סירני, הוא מופיע בשם: וילי לצקי. **מסעות לאה ברלין, ארכיון נצר סירני**, עמ' 4.

¹³⁵ "יש לך אופי חזק", "את תעברי את הגשר בלי לעשן ובלי חזיר". מ' שמיר, הערה (39), שם, עמ' 70.

¹³⁶ מ' שמיר, שם, שם, עמ' 138; עמ' 163.

מבדידות").¹³⁷ אלא שעם לילה כשליווה אותה לביתה עטופה בחיבוקיו ("את הברבור הלבן שלנו", "ציפור הפלאים"), הוא מעיר כבדרך אגב כי הוא עוזב עכשיו לברלין, וכשהיא המומה, אינה מבינה מה קורה, הוא נעלם כמו נבלע אן שהוא.¹³⁸

אדריאן רייץ' בנסיונותיה להתחקות אחר מאפייני הכוח הגברי כ"כופים הטרוסקסואליות", התבססה בין היתר על מאמרה של מונה קתלין גאו (Kathleen Gough), שדנה בתופעתם בחברות קדומות כמו גם בחברות בנות זמננו (לשלול מיניות מנשים; לפקח על עמלן; להגביל את חופש תנועתן; להחניק את היצירתיות שבהן; למנוע מהן גישה לתחומים של ידע, וכדומה). הוגו ברודסקי לא נקט אף לא באחד מאמצעי כפייה אלה, אבל לאה ברלין הייתה במשך שנים אובייקט לשליטתו, לניצולו ולהגבלתו. יתרה מזו הוא לא שלל ממנה מיניות או כפה עליה מיניות, אבל הוא ניצל את מרותו עליה 'לשעבדה' כטוב בעיניו. הוא היה מראשי המפקדה שתכננו וארגנו את הפעילות המחתרנית במזרח אירופה; הוא היה איש אשכולות שהירבה לפרסם בעיתונות במערב אירופה ובארצות הברית, תחת שמות שונים; והוא היה עבודה סמכות נערצת שהתווה את דרכה הן כלוחמת והן כתלמידה תאבת דעת. ואכן במשך חמש השנים המכוננות בחייה (1905-1910), בהן הייתה אמורה כצעירה מודעת לעצמה לבנות ולהיבנות על פי החלטותיה ובחירותיה, היא נמצאה מיטלטלת על ידו, כשהוא משחק בה ובכישוריה כבובת טיפוחיו, מרחיקה למקומות סיכון עוינים במרחבי האימפריה הרוסית המשתוללת, ואם יצאה מהם ולו בשן ועין היה ממנהר ממערב אירופה אליה, לחגוג את נצחונו עם חבריו; שלא לדבר על התעללותו בה, ברגשותיה, בנאמנותה, בחוסר אוניה לצאת נגדו – כשתמיד היה עבודה נמצא ואיננו, מבטיח ולא מפרט, מכתיר אותה כ"שלו", וחוזר לאשתו באשר היא, וכל זאת עם נימוקים

¹³⁷ כנ"ל, שם, שם, עמ' 170.

¹³⁸ שם שם, עמ' 170; עמ' 172.

שאין לערער עליהם, כמו: "התנועה ורק התנועה היא הקובעת... לא רק את חייו אלא גם

את חייה."139

קתלין בארי (Kathleen Barry) במאמר שענינו "עבדות נשית",¹⁴⁰ בדקה בין השאר את

"אינטרס השליטה" של הגבר, כמו גם את "פרספקטיבת השליטה" שלו, כשהיא מדגישה

שכל אותם מעשי "התעללות" או "טרור" שנוקטים גברים כלפי נשים "הופכים כמעט

בלתי נראים" כיוון ש"מתייחסים אליהם כטבעיים ובלתי נמנעים". למותר לציין כי גם

משחק האהבה הסדיסטי שניהל הוגו בלאה, התקבל כטבעי ובלתי נמנע אצל הסובבים

אותם, ולא כל שכן לאה עצמה, שחרף אומללותה ופגיעותה, ראתה "עבדות" זו כנורמה.

לא בכדי מסכמת בארי באומרה: "מנקודת ראות זו, נשים הן חסרות ערך בפני עצמן כל

עוד הצרכים... של הזכר מתמלאים".¹⁴¹ ללמדנו עד כמה נתפסה לאה כחסרת ערך בפני

עצמה, בהסכימה, ולו רק כדי להרגיש "נורמלית" בעיניה ולא כל שכן בעיני אחיותיה

ומשפחתה - לנכס אהבה מעוותת זו כמימושה הנשי.

רק ב-1910, כשהבריחו את לאה מז'יטומיר לוינה, והיא פגשה בהוגו אחרי כל שנות

ההתקרבנות האלה, וגם אז דרך מקרה, היא מבררת לראשונה את יחסיהם. כאמור, בוינה

לאה ניהלה קומונה של פעילים צעירים חסרי אמצעים, כשבין היתר נהגה לחפש עבודות

לפרנסם. איתרע מזלה וקיבלה עבודה למספר חודשים לטיפול באישה חולת נפש

בסנטוריום מחוץ לוינה, תמורת שכר גבוה. לאה לא בחלה בשום עיסוק ובאה להוגו

לדירתו לדווח לו על כך. כאן מצאה אותו בגפו (אשתו נסעה לפריז), ואז, פנתה לשאול את

שלא העזה. הוגו כהרגלו חזר לשכנעה באותן מליצות שחוקות כמו "ויתרנו על החיים

הפרטיים שלנו" עבור התנועה, אבל לאה לא ויתרה. הפעם דרשה את הסבריו ויהי מה: כך

¹³⁹ מ' שמיר, **הינומת הכלה**, הערה (39), שם, עמ' 172.

¹⁴⁰ קתלין בארי, אמנם מתמקדת בעבדות נשית מינית, אבל עקרון העבדות על השלכותיו, הוא אותו בכל עבדות נשית שהיא.

¹⁴¹ א' רייץ, הערה (124), שם, שם, 175-176.

לגבי טיב יחסיו עם אשתו (שתמיד הצהיר על סתמיותה לגביו), כך קשריו המזדמנים עם נשים אחרות (שלימדוהו כדבריו להנות ממיניותו), וכך התחמקותו ממנה כל השנים (חרף חיזוריו הבטחותיו). הוגו לא רק שלא התגונן, אלא עקבי לאני המאמין הרבולוציוני, החי את הקץ מיום ליום, טען "שאסור לנו להרשות לעצמנו קשרים שיש בהם... אחריות", דהיינו: הוגו, המפקד ואיש הרוח, אחרי שנים של נוכחות והתעללות, נתלה ב'מהפכה' לא רק כדי לקעקע סדרי עולם ישן, אלא גם כדי לקעקע קשרים של אהבה ונאמנות, ולהתנער מאחריותם. וכאשר גם הסבר זה לא התקבל, הוא יוצא למתקפה רבתי עליה: "את יודעת מה מפריע לך לאה... מה שמפריע לך הוא שאת עדיין מדברת בשפה הישנה מן הבית... במהפכה לא מתים ליזיצ'קה – פשוט חיים אחרת."¹⁴² במילים אחרות, ברלין, שפרצה ללחום ולהקריב את עצמה על ערכי הקדמה, ואשר הוגו כמפקדה העלה אותה על נס כמודל נשי ייחודי, נדחית עכשיו על ידו, או נכון יותר על ידי האינטרס הגברי החזירי שלו – כמו הייתה אשת עולם ישן, גולמנית שמרנית ומוגבלת, שאינה יודעת מהפכה ושחרור מה הם. אחרי הדברים האלה, ברלין יצאה לסנטוריום, שם גילתה שהיא בהריון. רק עם סיום העבודה ועם סכום כסף נכבד שקיבלה תמורתה, נסעה לבית חולים לערוך הפלה ולהתאושש בבית מלון קרוב. כך חזרה לוינה ללא פרוטה, כשהיא אינה משתפת איש בסיפור הפלתה, וכמו קוברת את חטאיה בשתיקתה, אספה את גופה הכואב והנעלב, וניתקה כל קשר איתו.¹⁴³

¹⁴² מ' שמיר, **הינומת הכלה**, הערה (39), עמ' 224; עמ' 230.
¹⁴³ לפי שמיר, כרך ג', **עד הסוף**, תל אביב, 1991: בשנות ה-50, אחרי הקמת המדינה, הגיע "הוגו ברודסקי" לארץ, אדם זקן ללא אמצעים. הסתדרות העובדים דאגה לו לדיור ולמחיה אלמנטריים, ובביקורו את לאה בגבעת ברנר, רק אז סיפרה לו על ילדם המשותף ועל ההפלה. לפי שמיר, עם פטירתו של 'ברודסקי', לאה דאגה לקבור אותו בגבעת ברנר. כלומר, שני קברים השאירה ברלין אחריה, עם המעבר לנצר סירני: קברה של ישע סמפטר וקברו של 'הוגו ברודסקי'. שם, שם, עמ' 454-467.

דרך אגב, בשער האחורי של **הינומת הכלה**, הודפסו, כנהוג, דברי המלצה קצרים אודות הרומן. וכך אנו קוראים שם: "**הינומת הכלה**: הכרך המרכזי בטרילוגיה **רחוק מפנינים**, הוא סיפור אהבה עדין ורגיש על רקע תקופה סחופת תהפוכות".

ב. בכרך השלישי בטרילוגיה: **עד הסוף**, אמור היה שמיר לעסוק בטרנספורמציה הפוקדת את לאה ברלין, בשנים 1913-1919. כאמור, **הינומת הכלה** מסתיים בהלם נפשי כבד של אובדן הוולד וממילא קריסתה הטוטאלית בתפיסתה את עצמה ואת נשיותה. **עד הסוף** ממשיך רגרסיה זו בתל אביב הקטנה של 1913, ולא כל שכן עם מלחמת העולם הראשונה והגירוש בעל כורחה לאלכסנדריה (1914).¹⁴⁴ כזכור, שמיר בונה את הביוגרפיה של ברלין לא כסיפור כרונולוגי עקבי, אלא על פי תקופות נבחרות, שלא פעם מתכתבות זו עם זו על דרך אסוציאטיבית של דמויות, אירועים, מקומות וכדומה. אבל הנה דווקא כאן, עם כרך ג', אחרי שני פרקים דחוסים בארץ ישראל ובמצריים, המסתיימים ב-1919, הוא משאיר אותנו פעורי פה עם השאלה: מיהי לאה ברלין של 1919, ומהו השינוי הדרסטי שהתחולל בה. שהרי עם שובה מאלכסנדריה, היא פורצת לא רק כצעירה עצמאית ובוטחת, הפותחת בקריירה ניהולית-ארגונית במסגרת מוסדות ההנהגה כאן, אלא גם כאישה אוהבת, מפתיעה ונועזת, הבונה את זוגיותה האחרת כזוגיות נשים גלוייה וגאה, היוצאת נגד כל הלכי הרוח השמרניים הפאנאטיים שאחזו בחברה היהודית הכמו 'מתקדמת' בארץ ישראל המתחדשת, וכנגד כל האיסורים החוקתיים והמוסכמות החברתיות בנידון (ראו לעיל).¹⁴⁵

במילים אחרות, אל מול שתיקתו של שמיר להשלים את הפרקים החסרים בביוגרפיה שלה (דהיינו: תולדות המהפך המגדרי-המיני הפוקד את ברלין), אבקש להציע פרשנות אלטרנטיבית משלי, בניסיון למלא את הפערים. הצעה זו מחזירה אותי בכרך זה, שוב ושוב

¹⁴⁴ מ' שמיר, **עד הסוף**, תל אביב, 1991.

¹⁴⁵ יש להוסיף, שבהתנהלותה הפתוחה בפרהסיה הארץ ישראלית, יצאה לאה גם נגד משפחתה החסידית, שומרי המצוות ואף אלה שהתפקרו, כאשר גם אלה וגם אלה התעקשו בכל דרך - להשיאה, להמירה, להתכחש לזוגיותה וכדומה.

אל אותם מעמדים, בהם ממשיך האני-המספר לדווח אובססיבית על ברלין כמושא הטרוסקסואלי, כשהוא מקיפה בדו"חות מציצניים אודות גברים שהוא מזהה בחברתה, לרבות הערות חוזרות לגבי גילה המתקדם¹⁴⁶; וראו הפרק "אובדן יוסף" אודות קשריה עם יוסף לידור¹⁴⁷, וכן הפרק "סוד אהרון".

ואכן, אם "אובדן יוסף" עוסק בשהייתה של לאה בתל אביב הקטנה, מיקום העלילה של "סוד אהרון", הוא כאמור אלכסנדריה, בה מנסה שמיר לשחזר סיפור אהבים עלום, בינה לבין אהרון אהרונסון (חוקר בוטנאי פורץ דרך, וראש מחתרת הריגול ניל"), כשבמאבק נגד הטורקים, ברח אלכסנדריה לשותף פעולה עם המפקדה הבריטית שם, במטרה לכבוש את הארץ מהטורקים). בעקבות אהרונסון אפוף הסודות, מפתח שמיר עלילות חוצות תקופות, כמו למשל: אלכסנדריה של 1916 המתכתבת אסוציאטיבית עם שארם א-שייח של 1968, כשהאני-המספר פוגש שם את חותנו גרישה¹⁴⁸, ומתפתחת שיחה אודות לאה ואהרונסון. מסתבר שגרישה שהה במלחמת העולם הראשונה באלכסנדריה, ובאווירה מלחמתית קוסמופוליטית של ערב רב חיילים-פליטים-גולים, פגש את לאה במצבים חברתיים שונים. "האם היו ללאה חיי מין", נזרקת לפתע השאלה שכמו מזעזעת את הטקסט וסוחפת אותו לדיון אינטימי סקסואלי, שלא עלה עד עתה ושלא יעלה עוד בהמשך.

¹⁴⁶ בשיחה עם אהרון אהרונסון שמתוודה בפניה כי היה מעדיף להתאבד ולא להמשיך להיות בקשר עם "ידידינו" בעלות הברית, מעיר שמיר: "והיא הייתה כה יפה... עד כי ניתן להבין איך פלט הגבר... 'אבל כן – אותך הם מעריצים, באמת, שואלים איך זה שאינך נשואה...'" שם, שם, עמ' 270; לגבי גילה, למשל ההערה דלהלן: "עמדה בשמלה התחתונית מול הראי, ובכן העלמה ברמן, בפורים הבא בת שלושים ושש". שם, שם, עמ' 327.

¹⁴⁷ "אובדן יוסף" עוסק ביוסף לידור שאכן יודע לחזור אחר לאה בחן (בקהילה הקטנה של תל אביב הקטנה), אלא ככל שההכרות נמשכת הוא מתגלה כלא עקבי, כאשר התנהגותו הביזרית, בין גילויים רומנטיים לבין הסתייגויות לגלגניות ("עוף משונה" בפי שמיר), מחזירים אותה לדפוס התנהגות שובניסטיים מוכרים, שיש בהם לא רק להביכה אלא בעיקר להעליבה (כסחורה פגומה של צעירה רווקה מתבגרת). כאן יש לציין כי יוסף לידור הוא בן דמותו של יוסף לוידור, פועל וסופר, שהיה בן חסותו של י"ח ברנר (חי אז בנווה צדק), ובמאי 1921, עם ההתקפה הרצחנית של ערביי יפו על בית יצקר (בפרדס באבו כביר), גם הוא מצא את מותו הנורא שם (עם הסופרים ברנר, צבי שץ וצבי ברגרין). אבל שבע שנים לפני כן, בחודשים שהוא מתרועע עם לאה, הוא אף מציג לה נישואין, ואף עורך מסיבה שעניינה חופה וקידושין; אלא שהעניין התגלה כפארסה: כאשר מסיבה זו נועדה לשמש רק כהסוואה להפגנת פועלים שנערכה במקום (לאחר שנאסר לקיימה על ידי המשל הטורקי), ואחרי שבועיים הם מתגרשים. ראו: **עד הסוף** הערה (138), שם, עמ' 115.

¹⁴⁸ גרישה ברמן (ברלין) הוא אחיה הצעיר של לאה ברלין, ובתו נישאה לאני המספר (משה שמיר). כלומר, גרישה הוא חתנו. ראו: מ' שמיר, שם, שם, עמ' 324-325.

והשאלה היא: מדוע בא שמיר לתהות לראשונה על מיניותה של ברלין? האם ניסה להפקיעה סוף סוף ממצבה הדחוי הא-מיני אל אישה בשר ודם המבקשת לספק את מיניותה בכל דרך. כך או כך גרישה נענה לשוחח בנידון ("בוודאי היו לה חיי מין ללאה"), כשהוא מפרט דרכים ולו רק להתפרקות מינית ("אפילו הנזירות הכי אדוקות, ולאה לא הייתה נזירה, מוכרחות לפרקן את הלחץ הזה"¹⁴⁹). מכאן, בעקבות דיווחו של גרישה אודות ביקוריו בבתי מרחץ תורכיים באלכסנדריה, בונה שמיר מעמד אירוטי מרטיט, בו הוא ממקם את לאה ערומה בתוך כורסת-מיטה, מפקירה את גופה לידי אחמד העיוור, היושב מולה על שרפרף, וברכות ובעדנה משחק באיבריה כדי להביאה לריגשה, או כפי שהטקסט מתחיל: "ואת מפקירה לו את כפות רגליך. נגע – ומשך לך את המוח לתוך כף הרגל, את כולך שם למטה..."¹⁵⁰.

בהמשך שמיר מייצר גם תמונות מקבילות בין אקט האוננות המסתייע על ידי המסז'יסט לבין הבזקים של מעשי אוננות בידי עצמה, כשמתוך הזיותיה היא מבחינה כי לא אחמד מענג אותה, אלא אישה השוכבת ממול: "הידיים העיוורות הרחיקו בעדינות את שתי הרגליים זו מזו והגיעו אל פיקת הקרסול הפנימית... מאליהם נפשקו להרף עין הריסים... במקום האיש העיוור אישה שגם עיניה עצומות..."¹⁵¹.

לרגע נדמה כי שמיר נעשה קשוב יותר לברלין, ומתנער ממדיניות הנישואין המקובעת שלו לקראת אלטרנטיבות מגוונות יותר. ולא הוא. תיאור חד פעמי זה לא מוצא לו כל המשך, ושמיר חוזר לאלתר את אהבתה האחת להוגו, או פגישותיה עם יוסף לידור, לרבות תגובתה לאחר הרצחו (1921): "אילו נשארה בארץ, אילו לא ירדה עם המגורשים לאלכסנדריה... אולי היתה היום הגברת... לאה לידור"¹⁵².

¹⁴⁹ כנ"ל, שם, שם, עמ' 333.

¹⁵⁰ שם, שם, עמ' 334.

¹⁵¹ שם, שם.

ומה באשר לקריאה שלי את לאה ברלין, או נכון יותר, איך עלי לשאת ולתת עם הטרילוגיה האמביוולנטית, שמפליאה להתפלמס עם ההיסטוריות של הארץ הזאת, ועם אירוניה הפוליטיים והכרעותיה האידיאולוגיות – ואילו ברלין, שהיא הקאנון הפורה והמפירה את הקורפוס העלילתי, נמצאת חסרה ומוכחשת, עם דיוקן לא פתור, ועם תולדות חיים שמבקשים את השלמתם. להלן השלמתי בנידון:

ארבע השנים שעשתה לאה באלכסנדריה היו מן השנים הבודדות ביותר, אך גם מן האפקטיביות ביותר במסלולי נדודיה. כפי שנידון לעיל, לאה נזרקה בעל כורחה אל עיר אוריינטלית, מאימת ולא ידועה זו, כשאין בידה כל ארגז כלים אלמנטרי לשאת ולתת עימה ועם זריותיה (שפה, מנהגים, בריות, ולא כל שכן האור, אותו מתאר שמיר כמקור מסנוור ומטשטש: "זה מקום לאבד את חוש המציאות, כי תמיד השמש בעיניים, וזהרורי השמש על המים... ואתה נשאב לתוך האור... מכושף"¹⁵³). אבל כפי שנקרא להלן, דווקא חייה בעיר מכושפת זו – הם הם שתרמו לנתקה ולהרחיקה מעולמות עברה: העולם האירופאי המכופתר והמסוגר, העולם המשפחתי שרק כפה ושיעבד, והעולם המיליטריסטי של גבריות מחתרית תנועתית. במילים אחרות נראה שבחום האוריינטלי ותחת שמש מסנוורת תמיד, ברלין כמו התערטלה אט אט, גופנית ונפשית, מהאירופיות המכונסת, ולא כל שכן מיהדותה השבטית הפאטריארכלית שרק ציוותה עליה למזער עצמה, להתעלם מגופה ולדכא את נשיותה. והנה כאן, כשהיא מתפרקת מכל מעיליה, צעיפיה וכובעיה, ונחשפה אל החוץ הפתוח שכולו ריחות וצבעים ומגעים וקולות – היא לא ידעה את נפשה, לומדת מחדש את גופה, חושיה, נטיותיה; יתרה מזו, חיים אלה גם ניתקו ושחררו אותה מאותה "שארות" צמודה ודביקה שרדפה ולחצה עליה כל השנים, ובעיקר אימה ואחיותיה. יוצא איפוא, שגם אם לאה גדלה במשפחה שרובה ככולה נשים, היא לא חשה מהן כל

¹⁵² שם, שם, עמ' 110.

¹⁵³ שם, שם, עמ' 325.

אחוות נשים מהי. דווקא בחיק המשפחה מצאה עצמה בודדה ושותקת (כאמור, ללא הערכה

על הישגיה כלוחמת; ללא חום ועידוד בחזרה הלומה מזוועות הפוגרומים; ללא עידוד

ללימודים והשכלה; ללא סימפטיה לחיי אהבתה הנכזבים). והנה באלכסנדריה, המשפחה

כמו מתאינת. ולא רק בשל הריחוק בין אפריקה לאירופה, אלא בשל המלחמה העולמית

שקטעה וניתקה כל קשר. כאמור, לאה מצאה עצמה לפתע מחוץ לכל מסגרת אלמנטרית

מחייבת, לרבות כל אותה משמעת מיליטאריסטית חשאית, שחיה אותה במהפכה

ובקריסתה. כלומר, כל אותן שנים בהיותה במחתרת, חיה ופועלת בחברותא של גברים,

מנכסת מדעת או שלא מדעת את מערכת הקודים הגבריים להיות כמוהם, להתנהל על

פיהם, לשאת ולתת בלשונם. ואילו באלכסנדריה, מצאה עצמה ברלין חוצה את הקווים

בכיוונים שונים, ובין היתר הולכת ונחשפת לראשונה לקהלים של נשים.

כאמור, מתוך 11.000 הגולים שהגיעו מהארץ לאלכסנדריה, חציים מצאו את סידורם

בעיר, וחציים נאלצו להעביר את ימיהם במחנה הפליטים הגדול שמחוצה לה: היו אלה

משפחות חסרי כל, חסרי עבודה וחסרי אונים. לאה הצטרפה אל הפליטים במחנה הצפוף

המוזנח והרעשני, ובנסיונותיה לארגן עבורם רף חיים אלמנטרי: הקימה מרפאת עיניים

חדשנית למלחמה במגפת הגרענת (בתחילה נסחבו הנשים והילדים אל שכונת עוני רחוקה

שם קיבלו טיפול ותרופות); גייסה את רופאת השיניים דוקטור שטיין, תושבת אלכסנדריה,

לטפל בגולים ללא תשלום; אספה את קהל הנשים והאימהות שיצאו העירה לאסוף נדבו ת,

ועשתה את המחנה למרכז פעלתני העונה על צרכיהן: מכבסה, מטהרה, מפעל לניפוף צמר

כותנה, ובהמשך מתפרה שהעניקה עבודה לעשרות נשים, שלפתע התמלא זמן הריק

בתעסוקה ובשכר.¹⁵⁴

¹⁵⁴ אודות המפעל לניפוף כותנה, ראו, מ' שמיר, הערה (138), שם, עמ' 161. בפרוייקטים אלה הסתייעה ברלין בוועדות ספים וארגוני סיוע, כשהיא נשאה ונתנה עם הקצונה הבריטית הגבוהה שהייתה ממונה על מחנות הצבא במצרים, או עם מנהיגיה של הקהילה הארץ ישראלית הגולה, ביניהם 'ועד הגבירות' לעזרת פליטי ארץ ישראל וסוריה.

"מה עשתה לאה... בכל תאריך שהוא בשנים 1915-1918" שואל שמיר, ותשובותיו הן:

"התרוצצה"; "אישה יפה בת שלושים וחמש עובדת כמו חמור, וגרוע מזה, כמו ערביה".¹⁵⁵

והנה בכל ההתרוצצות הזאת, היו אלה הנשים שסבבו והקיפו את לאה ברלין: נשות המחנה שנכנסו ויצאו במשרדה כפי שהיא הירבתה לבקר בביתה; 'ועד הגבירות' איתן נאבקה לקידום הסיוע לפליטים; והנשים היהודיות המקומיות, שקרבו את לאה כאשת קשר בין הפליטים למקומיים, וביניהן רופאת השיניים אוליה שטיין (כך שמה בעד הסוף), שהייתה לחברתה הקרובה.¹⁵⁶

אינטראקציה אינטנסיבית זו, עם קהלים שונים ומגוונים של נשים דווקא, סחפה את לאה, לראשונה בחייה, לא רק כ"עלמה המפקחת" (כפי שמציג אותה שמיר), אלא גם כאישה בין נשים, קשובה ומעורבת לגלות את הקרובות והרחוקות, וממילא לגלות את עצמה על ידן ובאמצעותן. חוקרות פמיניסטיות, כבר מעצם ראשית התנועה לשחרור האישה, קראו לנשים לקרבה ולסולידריות בין נשים (ולא כל שכן לסולידריות פוליטית), 'sisterhood' בלשונן, כך בל הוקס וכך פיליס צ'סלר, שאף הציעה לתרגל וללמד "אחוזה" זו.¹⁵⁷ לא כל שכן החוקרת אדריאן ריץ', שבמאמרה פורץ הדרך לעיל ("הטרנסקסואליות כפוייה והקיום הלבסבי"), טענה שסולידריות בין נשים היא מעצם מהותן של נשים במינון זה או אחר (סטרייטיות ולסביות כאחת), ורק המוסד הגברי, מסכסך במובלע או במפורש ביניהן, מייצר גם אותה הפרדה והרחקה, אם לא דחייה ושנאה. וכך היא מתנסחת שם: "ראוייה לחקירה נוספת גם החשיבה הכפולה שנשים רבות נגועות בה, ואף אחת איננה חופשייה ממנה כליל: גם כאשר נשים מעריכות ומסתמכות על מערכות יחסים עם נשים, רשתות

¹⁵⁵ "פשוט נאבקה יומם ולילה עם היאוש"; "האחרונה שעוד חיה כמו פליטה"; "לא אם היא ולא אישה ולא בת, משקיפה ומשתדלת הרבה להועיל וסוחבת בתוכה כאב עמום של רגש אשמה: ואני מה עושה?" שם שם, עמ' 308-317.

¹⁵⁶ שם, עמ' 314, 316.

¹⁵⁷ Bell Hooks, "Sisterhood: Political Solidarity Between Women", *Feminist Review*, No. 23, Socialist Phyllis Chesler, *Woman's Inhumanity to Woman*, ;Feminism: Out of the Blue , 1986, pp. 125-138 Chicago, 2009

תמיכה נשיות, מערכות ערכים נשיות... שטיפת המוח אודות האמינות והמעמד הגבריים

עלולה עדיין ליצור קצר מחשבתי, הכחשה של הרגשות ובלבול...".¹⁵⁸

מכאן ממשיכה ריין' להרביץ את 'חזונה' למעין 'תיקון' חברתי נשי באשר הוא, כשהיא מנסחת מעין 'אג'נדה תיאורטית, שגם אם היא חותרת ל"קיום לסבי", היא מפתחת בדרך,

מעין 'תכנית מתאר' לקראת ראורגניזציה נשית טוטאלית - ראורגניזציה, שיש בה כדי

להכיל את המגדר הנשי על מגוון ניגודיו ונשיותו המיניות, לכדי סולידריות גורפת:

"אם נשקול את האפשרות שכל הנשים – החל בְּעוֹלָת הַיוֹנֶקֶת משדי אימה... עד האישה

הגוססת בגיל תשעים, כשנשים נוגעות ומטפלות בה... נוכל לראות את עצמנו נעות על

הרצף, ממנו ואליו, בין אם נזהה עצמנו כלסביות ובין אם לאו".¹⁵⁹

במילים אחרות, ריין' יוצאת בקריאה שלא שמענו מעולם קודם לכן, קריאה שחותרת לייצר

דינאמיקה של 'יחד נשי' או 'רצף נשי', שיש בה כדי לחברת נשים ככוח עצמאי ומועצם

נגד כל מדיניות גברית שתלטנית ומתעמרת: "במונח 'רצף לסבי' אני כוללת טווח – בחיי

כל אישה, ולאורך כל ההיסטוריה – של חוויות הזדהות נשית, ולא רק את העובדה שאישה

חווה מגע מיני גניטאלי עם אישה אחרת או חשקה בו במודע. אם נרחיב אותו כדי

לכלול צורות רבות נוספות... בין נשים... נתחיל לתפוש מרחבים של היסטוריה

ופסיכולוגיה נשית שהשתרעו מעבר להשגתנו..."¹⁶⁰

ואכן עם דברים אלה, ניתן עכשיו לשחזר מחדש את אלכסנדריה כ"היסטוריה ופסיכולוגיה

נשית" של לאה ברלין, וכמו משבצת חסרה הלכה והשלימה את הביוגרפיה שלה. במילים

אחרות, הרומן **עד הסוף** עמוס אמנם בסיפורי הגולים הארץ ישראלים במצרים של מלחמת

העולם הראשונה, אבל מבין השורות ניתן להתחקות אחר לאה האחרת – לאה שכאמור

¹⁵⁸ א' ריין', **הטרוסקטואליות כפוייה והקיום הלסבי**, הערה (124), שם, עמ' 177.

¹⁵⁹ שם, שם, עמ' 181.

¹⁶⁰ שם, שם, עמ' 179.

הצליחה לנהל ולהפעיל פרויקטים, תוך שיקול דעותיה והחלטותיה שלה ותוך משא ומתן עם גורמים ארגונים ופיננסיים - כשווים לה,¹⁶¹ אבל בו בעת היא גם נפתחה כמו יש מאין להשתחרר מכל עכבותיה, לחשוף את עצמה ומיניותה, ובעקבות ריץ', להרחיב ולכלול "צורות רבות ונוספות של עוצמה ראשונית בין נשים".¹⁶²

כאמור, שמיר לא פונה לספר לנו על מערכות יחסיה של ברלין שלא עם גברים, אבל מרצון או שלא מרצון מתחמקת תחת ידיו עוד אלכסנדריה – אלכסנדריה, שבין השורות, ממשמעת גם ידידיות על דרך הרצף הלסבי, שעניינן שיתוף, נתינה וקבלה. "בנות ברית", כינתה שרלוט ברונטה, חברות זו, בציינה: "גם אם נשים יכולות, בעצם מוכרחות, להיות זו לזו בנות ברית, מדריכות ומנחמות במאבק הקיום הנשי, הרי נמצא להן עונג נוסף זו מתברת זו, והן יכולות להימשך זו לרוחה ולאופייה של זו, תוך הכרה הדדית בכוחותיהן".¹⁶³ באלכסנדריה הייתה זו אוליה שטרן, "החביבה" (על פי שמיר), רופאת שיניים, רווקה, שהייתה "מבוגרת בהרבה" מלאה, ושימשה לה אם ואחות. אוליה הייתה מן המשפחות היהודיות שברחו מהפרעות ברוסיה של סוף המאה ה-19 למצרים, וכוותיקה ותושבת המקום סייעה לפליטים הארץ ישראלים בתיווכה של לאה, כאשר לאה הייתה לבת בית אצלה. ואכן את בדידותה באלכסנדריה הפיגה לאה באיכפתיות של חום והבנה, לא אצל ידידים או מחזרים, כמו אהרונסון או הורנבלואר הבריטי, אלא בחיקן של אוליה ואחותה האלמנה שחיו יחדו (אחותה ניהלה את משק הבית).¹⁶⁴ על מידת יחסי החיבה והקרבה ביניהן, מעיר שמיר כבדרך אגב, שלא לאה לא הירשתה לאף אחד מידידה ומכריה לכנות אותה בכינויה האינטימי 'ליזצ'קה' (שגם הוגו ברודסקי נהג לכנותה), אלא לאוליה

¹⁶¹ לפי שמיר, זוכה להערכה אם לא להערצה מקצינים בריטים, רבנים יהודים, ועסקנים ארץ ישראלים, מראה מקום

¹⁶² שם, שם, עמ' 179.

¹⁶³ שם, שם, עמ' 184.

¹⁶⁴ שמיר מרבה להציג את לאה כבודדה מאוד במרחב האלכסנדרוני, כשהיא גם מרבה לחשוב ולעסוק בבדידות. ואכן, לא בכדי הוא מתאר סצנה בה לאה עורכת רשימה של אנשים שהם ידידיה והם גם בודדים כמוה (היא מכנה אותם "דור של אנשים לבדם"). ביניהם היא מציינת גם את שתי האחיות שטיין, שהן אמנם לבדות, אבל "לפחות יש להן זו את זו" (שם, עמ' 316).

בלבד. יתרה מזו, באותה סצנה של התפרקות מינית בבית המרחץ, כאשר מתוך ערפל האדים וערפל החושים, מבחינה ברלין לפתע בקרבתה - אישה, הייתה זו אוליה: "מאליהם נפשקו להרף-עין הריסים והצטיירה אוליה ממול, במקום האיש העיוור- אישה שגם עיניה עצומות, והמאסאז'יסט בצד, נבל יווני בחיקו והוא פורט על מיתריו בחשאי".¹⁶⁵ האם לפי תמונה מטושטשת זו, מנסה שמיר כמו לשחק במעין משכב לסבי בין שתי החברות, השוכבות ומתענגות, ואילו המאסאז'יסט יושב בצד ופורט על נבל יווני.

ולסיכום נאמר כך: "בנות ברית" היא מילת מפתח במאמרה של רייץ', בו היא מרבה להדגים סצינות מכמירות לב הלקוחות מעדויות אותנטיות ומיצירות ספרות,¹⁶⁶ המאשרות עד כמה חבירה בין-נשית היא קיומית וחיונית לתמיכה נפשית ורגשית. וראו וידויה של צעירה, קרבן תמיד לגבריה, בכותבה: "אני מנסה למצוא מחדש את כוחותיי בעזרת נשים. ללא חברותיי לא אוכל לשרוד".¹⁶⁷

ואכן חבירה בין נשית חיונית זו, אם לא אקוטית, מחזירה אותנו אל דרך חבירתה וזוגיותה של לאה ברלין לישע סמפטר, כשמ"רצף לסבי" ("שיתוף חיים פנימיים ועשירים", "הענקה של תמיכה מעשית ופוליטית וקבלתה"),¹⁶⁸ היא חותרת כמו מובן מאליו ליחד לסבי, מתנערת מ"הצורות השונות שלובשת תופעת החיים הכפולים".¹⁶⁹

לאה ברלין שבה לארץ ובסתו 1919 פגשה את ישע סמפטר. היא הייתה בת 38 וישע בת 36. כל אחת הביאה עימה את הישגיה, פצציה ובדידותה. הן לא נזקקו עוד לאם גדולה ונערצת (כמו אוליה שטיין או הנרייטה סאלד), הן ידעו ומצאו אחת את השנייה: "עושות את החיים לנסבלים זו עבור זו, מעניקות חיבה גופנית מבלי להכאיב, חולקות זו עם זו,

¹⁶⁵ שם, עמ' 334.

¹⁶⁶ קולט, הנוודת (La Vagabonde, 1910); מרידל לה-סר, הנערה (The Girl, 1930); טוני מוריסון, סולה (Sula, 1973) ועוד, ראו: אדריאן ריצ', הטרוסקטואליות כפזיה והקיום הלסביי, מעבר למיניות, מבחר מאמרים בלימודים הומו-לסביים ותיאוריה קווירית, עורכים, י' קדר, ע' זיו, א' קנר, תל אביב, 2003, עמ' 92-94.

¹⁶⁷ א' רייץ', הערה (124), שם, שם, עמ' 177.

¹⁶⁸ שם, שם, עמ' 179.

¹⁶⁹ שם, שם, עמ' 185.

מייעצות זו לזו, ועומדות זו לצד זו;¹⁷⁰ ולראשונה לא עוד "האישה הגדולה, היפה,

הגלמודה הזאת", כפי ששמיר נהג להציג את לאה.¹⁷¹

ואכן חבירה זו 1938-1919 היו השנים המאושרות ביותר בחייה של ברלין (ראו מכתביה

של ישע לאחותה), גם אם שנים אלה היו רוויות בקשיים מעיקים וכואבים: כמו האם

שבאה לגור עם לאה, לפקח ולהתערב בחייהן של השתיים, כשלאה מתעקשת לחיות עם

ישע, ומעמידה את האם כדיירת משנית; כמו מחלותיה התדירות, הפיזיות והנפשיות, של

ישע, שאילצו אותה להרחיק לנסוע לטיפולים גם בארצות הברית; וכמו הפרהסיה הארץ

ישראלית, שלא הניחה להן כמו היו מסומנות, וגם אם קיבלה אותן, מקדמות ותורמות,

בהשכלתן, ביצירתן, בהנהגתן - בו בעת גם הסתייגה מהן: בוחנת, שומרת מרחק. כך בעיר

ובמושב (ירושלים, רחובות), וכך גם בקיבוץ (גבעת ברנר).

בנובמבר 1938, נפטרה ישע באופן לא צפוי, וכך כותבת לאה לאלווי, אחותה בארצות

הברית: "אינני יודעת אם את יודעת מה ישע הייתה עבורי. במשך שבע השנים האחרונות

היינו כל הזמן יחד.¹⁷² לא עשיתי דבר מבלי להיוועץ איתה וכך גם היא. יש לי שלוש

אחיות בתל אביב, אבל היא הייתה עבורי יותר מאשר אחיותי. היא הייתה חברה יקרה,

חברה שיש לך פעם בחיים. אנו בנות אותו גיל ולא ציפיתי שתעזוב אותי כל כך מהר." ¹⁷³

אין ספק שהאובדן ללאה היה נורא, אבל במשפטים קצרים אלה היא לא ספדה לישע ולא

בכתה על גורלה שלה, היא רק דיווחה אודות הקשר העצום ורב שחיבר ועשה אותן ליחד

נשי ייחודי, שרק ההזדקקות הנשית, המבקשת זו את זו בעולם הגברי - מכירה את

¹⁷⁰ אדריאן ריצ', הערה (160), שם, שם, עמ' 93; ב-2021 יצא לאור קובץ מונולוגים של נשים להט"ביות שיצאו מהארון בגיל מבוגר. רוב המונולוגים מספרים על נשים "מגוממות", שבמשך שנים במסגרת חיים הטרונומרמטיבית לא העזו להעלות על דל שפתיהן את נטיותיהן המיניות. בצד כל אלה מצויות נשים סטרייטיות, שבשלב חיים מאוחרים, גילו את הקשר הלסבי, שהאיר ורענן את חייהן ואת חייהן אהבתן. מונולוג של לאה ברלין היה ראוי להצטרף אליהן. ראו: יהודית יהב, פרק ב': **אהבת נשים, מונולוגים על יציאה מאוחרת מהארון**, חיפה, 2021.

¹⁷¹ מ' שמיר, הערה (138), שם עמ' 323.

¹⁷² סוף 1932 - סוף 1938.

¹⁷³ לאה ברלין, רשימה אוטוביוגרפית, מתוך עזבונה של ישע סמפטר, **ארכיון גבעת ברנר**, ראו, ת' רותם, הערה (70), שם.

איכויותיה. יתרה מזו, במכתב קצר זה, לאה גם הדגישה עניין כה עקרוני, קוירי, שהתעקשה עליו ישע, ואשר הוכיח את אמיתו כאן: עד כמה החיברות ביניהן כנשים, היה מעל ומעבר לחיברות משפחתי שארי (הקירבה עם ישע אל מול הקירבה עם אחיותיה). ואכן אין ספק שהזוגיות בין לאה וישע הקיפה והעמיקה את מימדי הקשרים הרוחניים, החשיבתיים והמיניים ביניהן, ואולי לא בכדי, שזוגיות זו, הניבה פרויקט יצירתי ומעשי, כה יוצא דופן, וכה תורם לחברה הארץ ישראלית דאז, כאשר היחד שלהן אימץ את הקיבוץ 'הוליד' ול'גדל' בו את בית חלומותיהן, כגורם שארי נוסף במשפחתיות הקוירית הפורה שלהן.

ד. 'להתחתן' עם הקיבוץ

1. חזון 'הבית' הקוירי כפרוטוטיפ ל'בית' הקיבוצי

פתחנו מאמר זה במעין מעמד אינטימי בין ישע ללאה, כשישע פונה ללאה בשאלה: "האם את מוכנה... לבוא לחיות איתי... לעבוד איתי, לעשות כאן את הבית...?", ואילו לאה המופתעת עונה במעין חיוך תוהה ספק פרודי: "זה נשמע כמו הצעת נישואין". ואכן 'נישואין' בלקסיקון הקוירי נוסח סמפטר, לא בא למסד קשר זוגי על ידי טקס משפטי או דתי; 'נישואין' הוא ביטוי של 'קרבה', 'התחייבות' ולא כל שכן 'השתוקקות' לעשייה משותפת, עם כל גורם אנושי ולא-אנושי.¹⁷⁴ כך היה כשישע עמדה לעלות לארץ ישראל, ורשמה על המזוודה Married to Palestine, כלומר, זו לא היה רק אקט של 'עליה', אלא גם אקט של 'נישואין' עם כל ה'קרבה', ה'התחייבות' וה'השתוקקות' שהוא סוחף עימו, כלומר: "פלשתינה" זה לא רק להיות 'בבית' אלא 'ב-ביתיות' (at-homeness).¹⁷⁴ ואכן

¹⁷⁴ S. Imhoff, "A Queer Life: Married to Palestine", *The Life of Jessie Sampter, Queer, Disabled*, *Zionist*, 2022, Durham and London, p.125.

'נישואין' ו'בית',¹⁷⁵ הן מילות מפתח בשיח הארץ ישראלי הנמשך בין ישע ולאה, כאשר הנמען הפעם מוביל אל הקיבוץ.

כאן יש להעיר כי האפשרות ל'הינשא' לקיבוץ לא הייתה מובנת מאליה עבור ישע. נראה שהקיבוץ היה כה בלתי מושג עבורה (פרקטית ולא כל שכן פיזית), שהוא ליווה אותה במשך שנים כתשוקה הזויה, שרק הלכה וגברה עם הסיוור שערכה בעמק יזרעאל (1925). הסיוור הוצע לה על ידי השבועון היהודי האמריקני New Palestine, בו פרסמה את כתבותיה מהארץ (מראשיתו ב-1922). בסיוור זה הייתה אמורה לדווח על ההתיישבות הקיבוצית באיזור, אבל בהיותה כה נרעשת ונרגשת מהנופים, מהפגישות, ובעיקר מהחברה הקיבוצית, המתנהלת ללא הון וללא מעמדות כמו מגשימה את תורת הנביאים של שיוויון וצדק חברתי - לא יכלה לתת לדברים ביטוי אלא בשירה. וכך היא פותחת את קובץ שיריה **העמק** (The Emek), כשהיא נסחפת באותה השתוקקות לשייכות ובית: "הלכתי הביתה לעמק/ דהרתי דרך שדות וכרמים לבדי/ אך מכל מקום נפנפו ידיים לברכני/ ידיים מושטות לפגשני למשכני".¹⁷⁶

בשורות קצרות אלה מעלה סמפטר את תחושת ה'הביתה' המדומיינת, שהיא כה נכספה לה בארץ ישראל, והמצטיירת כאן כ'בית' שכולו המוני ידיים - ידיים מושטות, נמתחות, מושכות, מקרבות. סיטואציה סוריאליסטית זו של רק ידיים, מפעימה ומתמיהה כאחת: שהרי מהו בעיניה 'הבית'? ולמה דווקא בסיטואציה זו של אישה לבד, 'הבית' אינו קונקרטיזציה של מקום ואדם, אלא משא ומתן עם החלקי, הסימבולי, עם היד (גם אם היד היא ייצוג אמיתי לידידות ולבביות).

כאמור, החיפוש הדומיננטי אחר ה'בית', הוא מוטיב מרכזי בסיפור חייה של סמפטר בארץ; וכפי שנראה בהמשך, חיפוש זה אמנם מנהיר את האילוזה של המוני ידיים באוויר, אבל

¹⁷⁵ 'בית' בעברית במובנו האנגלי הוא גם 'Home' וגם 'Homeland'.
¹⁷⁶ Jessie Sampter, "Prologue", *The Emek*, N.Y., 1927, P.1

לא את ההתקבלות וההשתייכות ל'מקום' ול'אדם'. לפיכך אולי זו הסיבה שכאשר סמפטר חוזרת מהעמק לדירתה השכורה ברחובות, היא מחליטה לממש לה 'בית מולדת' משלה כאן ועכשיו, ולו במציאות של המושבה רחובות. וכך היא כותבת לאחותה (השולחת לה את ההון הנדרש מחלקה בירושה): "להקים כאן בית זה אחרת מכל מקום. זה לא רק לבנות בית, זה לבנות ארץ".¹⁷⁷ במילים אחרות, לבנות 'בית' בארץ ישראל, בעיני רוחה של סמפטר, אינו אמור להוות בית נורמטיבי מסוגר ומגונן על יושביו; נהפוך הוא, סמפטר מבקשת לבנות את ביתה כמעין מעון של יחד ושיתוף, בית שישמש את הציבוריות הסובבת אותה - מקרוב ומרחוק. כך שגם אם אקספרימנט ה'בית' ברחובות לא צלח (כפי שנלמד בהמשך), וחרף פעילותה החברתית והתרבותית היא לא תקעה יתד שם, שימש 'בית' זה כמו תרגיל מקדים - לקראת ה'בית' הקיבוצי לעתיד לבוא; תרגיל תיאורטי ומעשי, בדרך מהדגם המדומין של 'קיבוץ' בעמק - אל הדגם הקונקרטי של 'קיבוץ' גבעת ברנר, שם חיה ופעלה במשך שש שנות חייה האחרונות (1933-1938). מה טיבו של 'הבית' הרחובותי שבדיעבד מצטייר כפרוטוטיפ של ה'בית' הקיבוצי?

ב-1926 הצליחה סמפטר להעמיד במושבה בניין מרשים במבנהו, כאשר על רקע בתייהם הפונקציונאליים של האיכרים, בלט בגובהו ובהדרו הארכיטקטוני, כך שנקרא בפי כל - "הארמון". סמפטר כאמור לא התכנסה לביתה החדש לשמור על פרטיותה; כמי שדחתה כל אפשרות למשפחה נורמטיבית של שארים וקרובים, ועודדה כקווירית - משפחתיות אחרת - כך פנתה להעמיד 'בית' אחר, הפתוח לכל קרוב או רחוק (רחובותי או ארץ ישראלי באשר הוא), בהעניקה מקום ידידותי ותרבותי לכל, ולא כל שכן ללימוד ולשיח. כאן יש לציין כי תושבי רחובות, שנמנו אז כאלפיים נפש¹⁷⁸ - לא הירבו להיענות להזמנתה. אמנם

¹⁷⁷ המכתב לאחותה, 3 בדצמבר 1926.

¹⁷⁸ באמצע שנות ה-20, רחובות הייתה קרועה בין איכרים ופועלים, אשכנזים ותימנים. ציבור האיכרים מקימי רחובות והבאים אחריהם, הם שניצבו בראש הפירמידה החברתית, והם הם שארגנו את חיי המושבה על מוסדותיה האלמנטריים, הכלכליים

בלילות שישי נערכה קבלת שבת למעלה על הגג השטוח,¹⁷⁹ ובערבי השבוע התקיימו הרצאות בנושאים שונים (לרבות הדרכה למוסיקה קלאסית), וכן כיתות לימוד לילדות תימניות לגילאייהן השונים,¹⁸⁰ אך רבים מהמושבה לא רק שלא נענו אלא אף דחו אותה גברת אמריקנית, הזרה בהופעתה ובתרבותה, וכמו בהונה ובחכמתה ביקשה לנהלם ולהכתיבם. במה דברים אמורים?

עוד בירושלים התמרמרה סמפטר על רמיסתם של בני הקהילה היהודית התימנית על ידי הציבור האשכנזי הירושלמי, ובניסוחה שלה: "היהודים האותנטיים" (התימנים, י"ב) "היו כאן למעמד משרתים של חוטבי עצים ושואבי מים".¹⁸¹ אבל מאבקה נגד הגזענות העדתית כלפי התימנים, הלך וגבר לכשעברה לגור במושבה רחובות. כזכור, סמפטר אימצה את תמר, ילדה נטושה ממוצא תימני, וברצונה לגדלה בקרבת בני עדתה, בחרה להתוודע אל הציבור התימני בשכונת שעריים, שבפאתי רחובות. אלא שדווקא כאן, הזדעזעה לגלות שמושבה עברית זו, עוד הרבתה לרמוס ולהתעלל בשכניה התימנים, כשהיא מנצלת ומקפחת אותם כחוטבי עצים ושואבי מים, ולא כל שכן את נשותיהם ובנותיהם. ילדות אלה, שבניגוד לבנים – לא זכו למערכת לימוד אלמנטרית (בעוד הבנים נשלחו אל ה'חדר' המסורתי), וכבר מגיל שש יצאו לשרת את הגבירות הרחובותיות, עבור פרוטות. האכזרי מכל התגלה כאשר גבירות אלה דרשו להעבידן גם ביום השבת, בעוד האימהות התימניות חסרות הכל, נאלצו להסכים להן, כיוון שילדותיהן קיבלו אצלן לפחות ארוחה אחת ביום.

החברתיים והחינוכיים. גם מצבם הכלכלי היה סביר לאין ערוך, אל מול הפועלים האשכנזים, שכירי היום, ולא כל שכן בני העדה התימנית. שהרי בני העדה התימנית (שהתגוררו בפרברי רחובות: שכונת שעריים ולאחר מכן שכונת מרמורק), היו בעלי משפחות מרובות ילדים, וכיוון שנתפסו ככוח עבודה זול ('עבודה שחורה' בפי סמפטר), מנוצלים ומקופחים בשכרם, התקשו לפרנס (גם אם הגברים עבדו כפועלים חקלאיים והנשים והילדות שימשו כעוזרות בית בבתי האיכרים). יתרה מזו, מועצת המושבה לא גילתה כל עניין לקדםם: לבנות תשתיות אלמנטריות לשכונותיהם, ולא כל שכן - בתי חינוך לילדים לגילאייהם השונים.

¹⁷⁹ לפי תמר רותם, בקבלות שבת ניגנו על פסנתר וברכה צפירה נהגה ללמד שיר. ¹⁸⁰ "המועדון התימני", מכנה משה שמיר את אותם ערבי לימוד לנערות: "עשרים נערות שחרחרות, לבושות בהשתדלות, אבל אחדות יחפות... וכמעט כולן ריח חזק של נפט משערותיהן, אחת או שתיים במטפחת ראש, אחדות בשיער שרק התחיל לצמוח אחר קרחה. קהל שקט, מנומס, מפוחד קצת". מ' שמיר, **יונה בהצד זרה**, 1974, עמ' 59.

¹⁸¹ ראו למשל מאמר מאוחר בנדון בשם "היטמעות": Assimilation, 1935.

גילויים אלה הזניקו את סמפטר למאבק רבתי בחברה האשכנזית הרחובותית, כשהיא לא רק מוחה וזועקת אלא גם יוצאת לקדם את הקהילה התימנית המקומית: מסייעת בכספיה בהקמת גן ילדים בשעריים, מבקרת ומעודדת את בני הנוער לקחת חלק במועדון בשכונה, מארחת קבוצות תיירים ברחובות ומעודדת אותם לבקר ולתרום כנדבת ליבם, וכאמור מארגנת בביתה לימודים אלמנטריים ומשחקי חברה (עם כיבוד) לילדות התימניות ולאמהותיהן.¹⁸² למותר לציין כי גם אנשי רחובות לא עברו על כך לסדר היום והשיבו מלחמה שוערה, כשהם מצרים את צעדיה במועצה ובמושבה, חותרים תחת הצעותיה ומחרימים את הזמנותיה לקחת חלק באירועים הביתה.¹⁸³ גם הילדה תמר, נמצאה קרובן לרדיפותיהם, כאשר בבית הספר היסודי בו למדה, הייתה לצחוק וללעג בפי הילדים, ובעיקר אלה שהדביקו לה את הכינוי 'בדואית' (בהיותה כהה בין לבנים).¹⁸⁴

כאמור, סמפטר, ציונית נלהבת, שהגיעה לארץ לספר אותה כעיתונאית, ובו בעת לקחת חלק בבניית "מולדת יהודית שתשמש משואה של אור וצדק לעולם"¹⁸⁵ - לא חסכה עטה לדווח לעולם היהודי על היחס לתימנים, על התיקון הדרוש, ועל בניית תרבות יהודית מגוונת, רב-עדתית. בין מאמריה פנתה גם ישירות לעדה התימנית, ובעיקר לצעיריה,

¹⁸² סמפטר גם עודדה ילדות אלה להפגין ולהתנגד לגבירותיהן ולעבודתן אותן, וראו מאמרי על מרד הילדות התימניות ברחובות, לרבות צילום ההפגנה כשהן מנפנות בענפי דקלים (1933); וכן הירכבה לכתוב למוסדות החינוכיים הלאומיים והמקומיים בבקשה להיטיב עם מצבם ולקדםם.

¹⁸³ וכך מתאר שמיר את ישע ולאח מטיילות במושבה בדרך לשכונה התימנית, ותגובת הקהל אליה: "הן הלכו לבקר את גן הילדים בשכונה התימנית אשר בקצה המושבה. הדרך לשם הייתה מהומה קטנה בפני עצמה. הכל הכירו את שלי (ישע, י.ב.) במושבה, אבל לא כולם באותה ארשת. על הסרת כובעו של איש נכבד שעבר על פנין רכוב על חמורו, אמרה אנגלית: "אלה אינם אוהבים אותי וזה הדדי". מ' שמיר, **יונה בחצר זרה**, הערה (7), שם, עמ' 54.

¹⁸⁴ לפי תמר רותם, במאמרה לעיל, היחס לתמר נמנה בין הסיבות הרבות שהניעו את סמפטר לעזוב את רחובות.

¹⁸⁵ כאן המקום להבהיר כיצד מתחברת הקוויריות של סמפטר, שהגדרתה "כהתנגדות לרעיונות ולאידאליים הנתפסים כנורמה השלטת" (דהיינו ערעור על הסדר מין-מגדר-מיניות, ולא כל שכן התרסה או קריאת תיגר על הסדר החברתי הקיים), והנה כאן היא יוצאת עם פרקטיקות הומונורמטיביות (או הומולאומיות), עם הצטרפותה הנלהבת רעיונית ומעשית אל המפעל הציוני. מה טיבו של אקטיביזם קווירי זה? כאן כדאי להסתייע ברעיון הפרפורמטיביות של ג'ודי באטלר, שכאמור לא רק יוצאת נגד המשגתה של הנורמה ככופה וקובעת (נוסח פוקו), אלא מתנגדת לכל לוגיקה של נורמה אחת. ואכן הציונות על פי סמפטר מתגלה לפנינו כקשת של מבעי ביצועים (פרפורמנס) משתנים, פרי תורותיהם הרוחניות ההומניסטיות של מורים וקולגים, כמו מרדכי קפלן הוגה הדעות היהודי האמריקני מייסד התנועה הרקונסטרוקציוניסטית, או הנרייטה סולד על ציונות כתנועה של שלום; וכך, כמו שחקנית המתהווה בתוך ביצועיה ואמצעיה המתחלפים, היא מערערת על השיחים הציוניים ההגמוניים כשהיא יוצאת לחולל וליישם שיחים ציוניים משלה (להלן חתירתה הטרנסאגרסיבית נגד הנורמה הציונית האשכנזית הדכאנית במאבקה לשוויון עתי יהודי). ראו: ג'ודית באטלר, **קוויר באופן ביקורתי**, תרגום מאנגלית דפנה רוז, תל אביב, 2007; וכן, לוסיאן לאור "מחשבות על פרפורמטיביות אימהית", **המשפט**, גל ט"ז, 2011, עמ' 411-440.

מעודדת אותם להתגאות במורשתם, ובו בעת לחזור ולתרום לתרבות היישובית מייחודם

(עברית התימנית, פרשנותם את כתבי הקודש, ריקודיהם ושיריהם).¹⁸⁶

ואשר ל'בית' האולטימטיבי, אותו מתרגלת סמפטר ברחובות, והמשתמע בדיעבד כדגם

הנסיוני לקראת ה'בית' בקיבוץ - נאמר כך: משה שמיר בספרו **יונה בחצר זרה**, מרבה

לעסוק ב'משפחתיות' הסמפטריית של 1932-1933, כאשר בשנים אלה מצטרפת ברלין

ל'ארמון' ברחובות (לתמר הבת, לשלומית עובדת הבית, ולבן שלמה הגנן ואיש הרוח

המסייע באירועים המוסיקליים ובדיונים הפילוסופיים המתנהלים שבוע שבוע),¹⁸⁷ ומימלא

לנסינותיה הבלתי נלאים של סמפטר לממש ברחובות את חזון הבית הנכסף. כאן חושף

בפנינו שמיר גם את תכנית היסוד שלו, כאשר יום אחד ישע מזמינה את לאה לצאת איתה

מחצר 'הארמון' אל חורשת האורנים שמאחוריה, ומכריזה "כאן זה יהיה". מכאן ואילך

פורשת ישע מעין אקטיביזם ציוני הומניסטי, טרנסצנדנטי,¹⁸⁸ שלא מתקשה להבינו.

"בית", אמרה והדגישה באנגלית: 'הום'!...בית למרגוע. לא ללינת לילה... לזמן, לאי-זמן,

לאנטי-זמן... לנגד הזרם ולנגד הריצה". ובהמשך: "יבואו פועלים, יבואו אנשים עובדים,

¹⁸⁶ בספרה Modern Palestine, כותבת סמפטר: "חשוב שצעירי התימנים 'יתבוללו' בקרב הצעירים בארץ, אבל אל להם לאבד את ערכיהם המובהקים, ועליהם להמשיך לכבד את המסורות שלהם".

וראו את סיפורה "המפתח" ("The Key"), סיפור ילדים (1925), בו היא מתארת את חיי הילדים התימנים החסרים והמנוודים במושבה, ובו בעת מעודדת את ילדי האשכנזים לקבל את התימנים כאחים ואחיות, חרף עמדת הוריהם. הסיפור עוסק בילדה תימניה בשם שאנה, וילד אשכנזי בשם עקיבא, ובין היתר בדי שיש שמתנהל ביניהם, כאשר שאנה פונה ואומרת: "אתה ילד אשכנזי ומתנהג אלי יפה יותר מאחי התימנים", ועקיבא עונה: "אני ילד יהודי ואת ילדה יהודיה. הגיע הזמן להבין שכולנו יהודים וכולנו אחים". ראו: J.E.Sampter, **The Key**, Children's Novel, 1925. Kibbutz Givat Brenner Archives, Givat Brenner, p. 21.

¹⁸⁷ המשפחה הסמפטריית ברחובות מנתה גם את הילדה תמר, עובדת הבית שלומית והגנן ואיש הרוח בן שלמה (ניהל את אירועי המוסיקה במקום, ויחד עם ישע שקדו על תורתו של שפינוזה, וכן על תורת השלום של ההודי קרישנהמורטי).

¹⁸⁸ הפרפורמטיביות הציונית נוסח סמפטר מתגלה כמהלך דה-קונסטרוקטיבי, המערער על הנורמות הציוניות ההגמוניות כפי שהן באות לידי יישום בארץ ישראל היישובית, כשהיא מייצרת בהתנגדותה ומתוכה סקיצות להקמת בית ציוני ארץ ישראלי משלה – כבית של שלום עולמי ומרכז אוניברסלי. כאן מצטטת סמפטר את הנורמות הציוניות הקונסרבטיביות כפי שלמדה מפיה של הנרייטה סאלד; שהרי לפיה: ציונות היא לא רק להקים בית לעם היהודי בארץ ישראל, ציונות היא שיקום העם היהודי כאומר בריאה בגולה ובארץ. סמפטר חלמה כמו סאלד על ציונות כישועה תרבותית והתרעננותה של היהודית. כמו כן הרעיון הציוני היה מעל ומעבר ריכוזיות לאומית ואוטונומית פוליטית בארץ; הרעיון הציוני בא לקדם את החברה היהודית באשר היא לקדמה חברתית, תיקון אזרחי, רוחה לילד, שירותי בריאות ושיוויון מגדרי. סמפטר כמו סאלד, קראה לפציפזם, לשיתוף פעולה בין כל העמים, ובעיקר בין יהודים וערבים. הציונות הארץ ישראלית הוצגה על ידי סמפטר (כמו סאלד) כקרב קפיצה לתכנית זו – הזדמנות להגשים חלום וליישם אידיאלים (או בלשונה של סמפטר: "מטרת האומה היהודית בפלשתינה להביא את הישועה בתוככי האורגיה של עוול ואלימות"). במילים אחרות, סמפטר, חיה בארץ את הנורמות הציוניות ההגמוניות ומתנגדת להן, כשהיא מייצרת סביבה ציונית אחרת, אלטרנטיבית, קוורית. ראו: Susan Blanshay, **Jessie Sampter: A Pioneer Feminist in American Zionism**, 1995, p. 27

בית של שבת, ואולי מוטב לא להיזהר כל כך ולומר: **בית השלום**.¹⁸⁹ לאנשים. כל שיהיו.

יהודים, ערבים, אנגלים – כל שיבואו. ואם יבוא איש שהוא סופר או אמן, או איש נודד

יבוא, בן בלי בית, ויש ויאריך לשבת ויאמר: זהו **ביתי**. נאמר לו: **ביתך**. נאמר לו:

ביתנו¹⁹⁰.

והשאלה היא: מדוע ישע שמיטיבה כל כך להתנסח במאמריה ובשיריה, מתקשה לדייק

בהצגתו של בית חזוניתיה, וממשיכה לגשש בין מה-כן ומה-לא: "העקרונות ... יהיו

פשוטים ומעטים. לא בית מנזר, לא מחנה, לא בית חולים. עקרונות אחדים בריאים: אוכל

צמחוני, כמובן יום מנוחה קדוש בשבוע, מחיר נמוך עממי... השתתפות בהגשה, אחריות

עצמית לניקיון ולסדר בחדרים".¹⁹¹

חרף הסברים מפורטים אלה, מתקשה לאה העניינית, הפרקטית, לרדת לסוף דעתה, וגם אם

תכנית זו אכן עומדת בסימן ערכיה העקרוניים (שלום, שיתוף, אידיאליות), וגם אם היא

משוחזת עם מודל המגורים החברתי (Settlement), עליו הירבתה סמפטר להתרפק

בזכרונותיה), דחתה לאה תכנית זו בטענה כי זה "עוד בית מלון" (גם אם יופיעו האורחים

תחת הכותרת: 'חברים', 'בני ברית', 'ידידי נפש', 'אחים' וכדומה).

ישע מזדעזעת. תגובתה הפשטנית-החומרנית של ברלין ("עוד בית מלון"), מוציאה אותה

מכליה, כשהיא אינה מבינה כיצד החמיצה לאה את עיקרי הסוציאליזציה הרוחנית של

התכנית: "איפה החלום? איפה הרעיון על מרכז. כן – מרכז. **בית שינהרו אליו מכל**

העולם. את מבינה אותי... **ינהרו** – לאו דווקא באים... **ינהרו** אליו מכל העולם – יהיו

¹⁸⁹ נושא השלום היה מרכזי ביותר בתפיסת עולמה של סמפטר: בתקופת מלחמת העולם הראשונה יחד עם הנרייטה סולד יצאו במכתב נגד חיוב המלחמה, ועוררו עליהן את ביקורתם של הארגונים הציונים באמריקה (ראו לעיל). גם בארץ הרימה סמפטר את קולה כנגד הסכסוך היהודי הערבי: בפרעות 1921, פנתה ליישוב היהודי לאפק עצמו ולא להחזיר מלחמה שעה, ואילו בפרעות 1929, יצאה בהאשמתה את הממשל הבריטי ולא את הציבור הערבי. ראו בהמשך דיון בנידון.

¹⁹⁰ ההדגשות שלי, י"ב. מ' שמיר, הערה (7), שם, שם, עמ' 62.

¹⁹¹ מ' שמיר, שם, שם, עמ' 63.

מוארים באור שלו, בנהרה שלו... במרחקים יתחיל מישו לחיות אחרת – רק משום

ששמע על הבית... כל ארץ ישראל מאירה אחרת...".¹⁹²

כאמור, ישע מתעקשת לשוב ולהסביר ללאה, מהותו של ה'בית' ומהותה של העומדת בראשו, והפעם בלשון מקראית מרוממת, המזניקה מטפורית את הבית כ'בית מקדש' ואת אם הבית כ'שונמית'. במילים אחרות, מודלים מקראיים מופתיים אלה ממנפים כמו מאליהם

את תכניתה - ברוח חזונו של ישעיהו ("נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונישא

מגבעות, ונהרו אליו כל הגויים"¹⁹³), ובמודל האימהי המעניק של "האישה הגדולה

משונם". במילים אחרות, כאן לראשונה ממקמת סמפטר את עצמה ואת תפקידה לגבי בית

קומונאלי זה של שיתוף, שיויון ונתינה,¹⁹⁴ כשהיא מתעצמת בדמותה של אם הבית, של

השונמית; וכמו השונמית שהתעלתה בנדיבותה ובאירוחה את אלישע איש הרוח שסבב

בדרכים,¹⁹⁵ כך

סמפטר, תעניק ותכיל ותרחיב את בית השלום שלה¹⁹⁶ לארח בו את ה'אלישע'ים הארץ-

ישראלים בני הזמן.¹⁹⁷

¹⁹² מ' שמיר, הערה (7), שם, עמ' 64.

¹⁹³ ראו: ישעיהו, פרק ב', ב-ג. ההדגשות שלי, י"ב. השימוש במילה "נהרו" שמשמעה גם 'מיהרו' וגם 'אור', כמו מציע את הקבלתו של אכסנית האורחים של ישע (כבית שלום וכבית של שבת), לבית המקדש באחרית הימים נוסח ישעיהו.
¹⁹⁴ הציונות הפרפורמטיבית נוסח סמפטר, שיחורה נורמות חתרניות גם מבית אולפנו של הרב מרדכי קפלן (כשהיא נושאת ונותנת נגד הציונות הנורמטיבית המזרח אירופאית שהשתלטה על האתוס הציוני הסוציאליסטי). כאמור ד"ר קפלן הגדיר יהדות כציביליזציה דתית מתפתחת, הציג את אלוהים במושגים לא פרסונליים (בניגוד לאורתודוקסים), והבליט בציביליזציה דתית זו את הצורך באלמנטים חילוניים חברתיים, כלומר, על היהדות לתרום לקידום האנושי ההומני, ולפיתוח סדר חברתי שיתופי וצודק, כיוון שיהדות היא היסטוריה ולא מטאפיזיקה ולכן היא דינמית ומשתנה תמיד, ומפתחת כל הזמן צורות חדשות של ביטוי. מכאן ההיאחזות הקנאית של סמפטר בפרקטיקה הקווירית שלה להעמיד את 'בית' חלומותיה כהעתק לבית הלאומי בארץ ישראל: שהרי יעודו של הבית הלאומי להיבנות על צדק חברתי, בשמשו מרכז חברתי ודמוקרטי לא רק בארץ ישראל אלא למין האנושי באשר הוא. Susan Blanshay, Note (15), p. 29-30, 56.
¹⁹⁵ "ויהי היום ויעבור אלישע אל שונם, ושם אישה גדולה, ותחזק בו לאכול לחם; ויהי מידי עוברו יסור שמה לאכול לחם. ותאמר אל אישה, הנה ידעתי כי איש אלוהים קדוש הוא עובר עלינו תמיד. נעשה נא עליית קיר קטנה ונשים לו שם מיטה ושולחן וכיסא ומנורה; והיה בבואו אלינו יסור שמה". ראו: מלכים ב, פרק ד', ה-י.
¹⁹⁶ אם אנשי רחובות כינו את ביתה המפואר של סמפטר - "הארמון", סמפטר קראה לו כבר אז "עלייה", מלשון "עליית הקיר" שבנתה השונמית לנביא לנוח בה. כאן יש לציין כי "השונמית" היה גם שם-העט של סמפטר, בו השתמשה לא פעם בחתמה על יצירותיה.

¹⁹⁷ בהמשך מתפתחת שיחת הסבר בין סמפטר לברלין, בה סמפטר פותחת ספר תנ"כ כדי ליידע את ברלין אודות מיהו השונמית, ובו בעת גם מצביעה על סימנים טקסטואליים שכמו מרמזים אודות הרלוונטיות בינה לבין השונמית: "ויהי היום ויעבור אלישע אל שונם, ושם אישה גדולה", "נעשה נא עליית קיר קטנה", "שמעי, שמעי, עליית קיר קטנה ונשים לו שם שמעי שמעי מיטה ושולחן וכסא ומנורה", "והיה בבואו אלינו יסור שמה", "זהו. זהו כל הרעיון", "ראי-נא, ראי אל מי יבוא

ואכן אם בנעוריה בארצות הברית, דימתה סמפטר את עצמה כשוחרת הרפתקאות (ראו: **The Great Adventurer**), או זו ה'מחפשת תמיד' (ראו: **The Seekers**) – ברחובות של שנות ה-30, היא כמו מצאה את התשובה: לא רק בת זוג לאישה אוהבת ולא רק אם לילדה (בת שבט 'היהודים האותנטיים'), אלא גם אם-בית למשפחה הומה אדם, המנהירה אליה את העולם, והעולם מאיר ונוהר ממנה. האמנם מיממשה סמפטר את 'ביתה' כאן?

2. גבעת ברנר 1933-1938

א) בדרך לגבעת ברנר

כבר בסתו 1932, התחילו ישע ולאה לפעול לרישיון בנייה ורישיון עסק, גם לגבי המושבה וגם לגבי הממשלה, כשבינתיים החלו להריץ מסעדה צמחונית עממית עם כמה שולחנות, שהיה בה כדי לשרת קבוצות תיירים (שקשריה של ישע עם הסוכנות היהודית הניבו), וכן פועלים שעבדו במקום (ביניהם חברים מגבעת ברנר הקרובה¹⁹⁸). בינתיים ביקר אותן, האדריכל שמואל ברלין, אחיה של לאה, שגילה סקפטיות רבה לגבי הפרויקט, אבל בכל זאת הבטיח שבמשרדו "יבררו... כל מה שצריך". ואמנם בוקר אחד באה קבוצה שמדדה וסימנה את המקום, אבל כמה שבועות לאחר מכן הגיע מכתב ממשרדו של ברלין: "לפי בקשת וכו'... מצרפים בזה תשובתו של מושל המחוז לאמר: אין אפשרות לאשר הקמת המבנים האמורים...".¹⁹⁹ כלומר, חזון 'הבית' מצא עצמו נשלל מביצועו ברחובות. מכאן ואילך החלה לאה לנסוע לתל אביב לרשויות הרלוונטיות, בודקת באמצעות קשריה הטובים כיצד ניתן לקדם את הפרויקט בכל זאת. הכל משכו כתפיים, וביניהם ידידה יוסף

אלישע... בתוך שמו ישנו שמי (ישע, י"ב)... ובית השונמית... בית שלי... בית שקט... בית שלום... בתוך עמי אני יושבת... כל מילה, לאה, כל מילה". מ' שמיר, הערה (7), שם, שם.
¹⁹⁸ מ' שמיר, הערה (7), שם, עמ' 65-66.
¹⁹⁹ מ' שמיר, שם, שם, עמ' 70, עמ' 80.

אהרונוביץ, מנהל בנק הפועלים,²⁰⁰ שבשיחתו עימה תהה: "מה לך לאה, מה לך... ללכת להיסגר עכשיו באיזו אוטופיה פרטית, עכשיו כשדרוש לנו כל אדם... לעשייה דחופה וממשית".²⁰¹ אהרונוביץ ביקש בכל דרך לגייס את ברלין להקמת קופות חולים בגליל ובתי החלמה לפועלים בצפת ובטבריה (לאחר הצלחתה בארגון הקמת 'ארזה', 1924). וכך דרך אגב סיפר לה כי "בזמן האחרון התחילו מדברים בכמה קיבוצים על פתיחת בתי הבראה",²⁰² כיוון שהחליטו שיש לצאת מהצריפים והאוהלים ולהתחיל לבנות, אבל כדי לממן את הבנייה, בא הרעיון, לנצל את המבנים החדשים לעונת הקיץ כבתי הבראה, ולגייס את החברות, שלא הועסקו מספיק, לטפל באורחים. אלא שהקיבוצניקים היססו להצעה מפתה זו, וזאת - לא רק באין להם ניסיון, אלא בשל רתיעתם מעבודות שירות ומלצרות שלא "יאותו לפועל אמיתי פרודוקטיבי".²⁰³ לאה, כמו חיכתה רק למידע זה, והציעה לאהרונוביץ, שהיא מוכנה להרתם לנושא, ולנסות להקים בית הבראה קיבוצי בהנהלתה, במילים אחרות: להקים את חזון 'הבית' של ישע בשותפות עם קיבוץ כלשהו. זה היה בחנוכה, דצמבר 1932.²⁰⁴

בשלהי 1933 הגיעו לגבעת ברנר שתי נשים בשנות החמישים שלהן (ברלין בת ה-52 וישע בת ה-50), כשהן אמורות להצטרף לציבור התוסס של צעירי הקיבוץ, שכבר עם עלייתם לקרקע הסתכסכו עם המוסדות המתיישבים,²⁰⁵ ובו בעת יצאו למצוא גם את

²⁰⁰ יוסף אהרונוביץ (1877-1937), עורכו הראשון של כתב העת **הפועל הצעיר** (נוסד 1908), מראשי דובריה של מפלגת פועלי ארץ ישראל, ונשיא אגודת הסופרים. מ-1923 – 1937, שימש כמנהל בנק הפועלים.

²⁰¹ מ' שמיר, הערה (7), שם, עמ' 82. ההדגשות שלי, י"ב

²⁰² שם, שם, עמ' 83. הקיבוצים הצטרפו למפעל הקמת בתי הבראה באמצע שנות השלושים. בשנת 1935 הוקם בקיבוץ גבעת ברנר 'בית ישע', ועד קום המדינה התווספו אחד עשר בתי הבראה, בקיבוצים בית אורן, חניתה, כפר גלעדי, כפר החורש, כפר עציון, משואות יצחק, מעלה החמישה, נווה ים, עין גב, קריית ענבים ושפיים. בתי הבראה אלו נקראו בתי מרגוע, וראו: טל אלון מוזס, חגית זמרוני, "באה מנוחה ליגע ומרגוע לעמל", על ראשית תכנון הנופש בחיק הטבע בארץ ישראל משנות השלושים עד שנות השישים, **קתדרה**, גל' 164, תמוז תשע"ז, עמ' 109-138.

²⁰³ שם, שם, עמ' 84.

²⁰⁴ שם, שם, עמ' 85.

²⁰⁵ חברי הגרעין, שהיה לגבעת ברנר, הגיעו ב-1926 לרחובות להתגבש (נקראו הקבוצה "המקובצת"), ועבדו אצל איכרי המושבה. בינתיים נרכש עבורם שטח של 200 דונם, במרחק 4 ק"מ מרחובות, אבל החברים לא מיהרו להחליט איזו מן הקבוצות תעלה למקום (היו כמה קבוצות). אנצו סירני, שהצטרף עם משפחתו מאיטליה, שכנע את חברי ה"מקובצת" לעלות ולהתיישב בלי אישור רשמי (עלו ב-29 ביוני 1928), ובתגובה הוחרמו על ידי המוסדות המיישבים (אברהם הרצפלד), ולא

שיתופם (בהיותם ערב רב של גרעינים שונים מארצות שונות: יוצאי אוקראינה, ליטא, איטליה וגרמניה).²⁰⁶ ללמדנו לאיזו חברת צעירים, תוהים ומחפשים, הגיעו לאה וישע,

עמוסות חיים ונסיון "להיות את החיים היישוביים האולטימטיביים ביותר בארץ

ישראל".²⁰⁷

(ב) להיות קווירית בקיבוץ

מאיר חזן במאמרו "האישה החכמה מגבעת ברנר", מצטט מדבריה של רות כהן שהייתה

מחברות הקיבוץ הקרובות לסמפטר, בציינה: "ישע לא הכירה מעולם את חיי הקיבוץ

בשלמותם, במציאותם הפשוטה; היא לא ידעה אל נכון אותה תנועת חיים קשה אשר הפכה

לא מעטים שבנו לבורג שבמכונה".²⁰⁸ ואכן דברים כנים אך כואבים אלה, מורים על מתח

היחסים, ויותר מזה על אי ההבנה שעטפה את סמפטר במשך כל אותן שנים שחיה בגבעת

ברנר בהתאם לתפיסותיה הקוויריות ובמגמה להעצימו כחברה אידיאלית-אידיאליסטית

(וראו אימהוף בפרקה "A Queer Life", בו היא שבה ומורה כי הקוויריזציה נוסח

סמפטר הקיפה לא רק מין, שארות ותשוקה, אלא דרכי הגות חתרניים ומגוונים: מתפיסות

אמוניות מתחלפות (יהודיות פוסט-אורתודוקסיות, נוצריות, בודהיסטיות), תורות

פילוסופיות (בעיקר שפינוזה), ואידיאולוגיות בנות הזמן (ציונות, סוציאליזם) וכאמור

העניקו להם תקציבים. הם היו גרעין של 33 חברים, 7 עזבו במשך השנה הראשונה, וכבר עמדו להתפרק. ראו גם עמוס רודנר, עונ"ש.

²⁰⁶ לפי יומן של אחד מותיקי המשק: בשבועות הראשונים היו חברי הגרעינים השונים מתיישבים בחדר האוכל כל גרעין ליד שולחן נפרד, כשכל קבוצה חיפשה את דוברי השפה שלה ואת מאכלי ארצה שלה.

²⁰⁷ הציטוט הוא מדבריה של סמפטר, ראו Susan Blanshay, *Jessie Sampter: A Pioneer Feminist in American Zionism*, 1995, p.

להלן ראשי פרקים בהתפתחותה של גבעת ברנר, 4 שנים לפני בואן של ישע ולאחריה: ב-1929 הצטרפו לגרעין המייסדים חברי קבוצת "חרות" יוצאי גרמניה, ובאותה שנה הצליח אנצו סירני לנסוע לאיטליה ולגייס כספים לרכישת 1000 דונמים נוספים. ב-1929 מנה הקיבוץ 62 חברים, והתחילה ההתארגנות הראשונה (קנו פרה, בנו אורווה, התחילו להקים משתלה, לנטוע פרס, לפתוח סנדלריה ומאפייה): סירני נבחר למזכיר הקיבוץ, ורובם חיו באוהלים. ב-1930 עלו להתיישב על הגבעה ואז גם העניקו לקיבוץ את שמו 'גבעת ברנר', כמו כן המשיכו להקים את הפונקציות האלמנטריות המתבקשות לחיים קולקטיביים נורמטיביים כמו: חדר חולים, באר מים, טרקטור, צריף חדר האוכל, גן ירק וכרם. בשנה זו קבעו גם את תקנון הקיבוץ. בסוף שנות ה-20 פרץ מיתון כלכלי עולמי באירופה, וכן התעצמו המשטרים הטוטאליטריים הפאשיסטיים בה. אירועים אלה האיצו את זרם עלייתם של צעירים יהודים לארץ, ובשנים אלה גם הלכו ורבו החברים בגבעת ברנר. ב-1933 מנה הקיבוץ כ-300 חברים.

²⁰⁸ מאיר חזן, "האישה החכמה מגבעת ברנר", המשוררת ישע סמפטר והקיבוץ, **זמנים**, אביב 2015, גל' 130, עמ' 35.

הגגייה והשגותיה לגבי השיח בין הנפש והגוף המוגבל).²⁰⁹ בפרקים להלן נבקש להתחקות

אחר השיג ושיח הקווירי שמנהלת סמפטר במשך שש שנות חייה המעורבים והאיכפתיים

בקרב החברה הקיבוצית בגבעת ברנר.

דרך אגב, סמפטר הייתה מודעת לתפיסתה את הקוויריות בזמנה, ואף דנה בנידון. בקבוצת

המשוררים The Seekers, באחת השיחות שהתנהלו שם, השתמש הנרי (אחד

המשתתפים) במילה queerness כדי להדגים מהי חשיבה של גאונים. "גאונים, לעיתים

קרובות, הם קווירים", טען הנרי, אלא שסמפטר ניסתה למזער קביעה זו בציינה: "גאון

הוא רק כוח גדול יותר לגבי תוכנה ותחושת חובה של מהי התייחסות בין דברים" (כלומר,

כל אדם נורמטיבי, יש בו מן הגאונות ומן הקוויריות אלא שהוא תלוי מינון). את הדיון

הזה מסכמת אימהוף בהעירה ש'קוויריות' מרתיעה רבים כתיפקוד 'משונה' או 'א-נורמלי',

ואילו על פי סמפטר – קוויריות היא משהו מהיכולת הגאונית לראות דברים אחרת.²¹⁰

ואכן סמפטר בלטה ב'אחרות' וב'שונות' שבה, ובעיקר בבחירותיה לגבי הקיבוץ, דהיינו:

להצטרף לקיבוץ צעיר בגיל מתקדם וכמו "לקנות" חברות באמצעות "ממון"; לחיות

כאישה נכה בחברה שכל מימושה הרעיוני והמעשי – הוא גוף בריא ועבודה קשה; לנהל

זוגיות לסבית כמו ב'ארון שקוף', כשהקהילה הקיבוצית ההטרסקסואלית מנסה להתעלם

ממנה על דרך של רכילות חטטנית.

במה דברים אמורים, ומה הן גלגולן של בחירות אלה, בנסיון לעמוד מקרוב על המתח, אי

ההבנה והבדידות שעטפו את סמפטר אל מול האקטיביזם הקווירי שלה.²¹¹

²⁰⁹ Sarah Imhoff, "A Queer Life", Note (1), pp. 106-144.

²¹⁰ ראו: שרה אימהוף, הערה (1), שם, עמ' 143. ההדגשות שלי, י"ב.

²¹¹ אין אנו עוסקים תחת כותרת זו בלאה ברלין, כיוון שלא כל זאת ענתה על המדיניות הרעיונית והמעשית של הקיבוץ. יתרה מזו, היא פעלה ככוח עבודה תורם מאין כמוהו, כאשר בשנים שלפני הקמת בית ההארכה עבדה וניהלה את המטבח, ומקיץ 1935 עד הפילוג בתנועה הקיבוצית (1952), ניצחה ביד רמה על ההארכה הבלתי נלאית של בית ההבראה, פיתחה וקידמה אותו כשהוא נושא רוחים טובים ושם טוב.

(1) להצטרף לקיבוץ כ"אמריקנית עשירה ומפונקת"²¹².

בינואר 1933, כתבה סמפטר לאחותה אלווי: "ייתכן ואבקש להשקיע את הכסף, תוך מספר חודשים, בפרוייקט שלאח ואני רוצות לעשות יחד". סמפטר נמנעה מלפרט ואלווי לא חקרה בנידון: "היא ידעה שערפל העשייה תמיד אמור להתפוגג עם פרוייקט שעניינו ציוני ארץ ישראלי".²¹³ ואכן מראשית שנת 33, דחקה ישע לממש את 'חזון הבית' במסגרת של קיבוץ, כשהיא מתחקה אחר הקיבוץ החדש שהתמקם קרוב לרחובות, ושחבריו וחברותיו, בשל מצבם הדחוק, הירבו לעבוד אצל איכרי המקום (החברות בעבודות משק בית והחברים בשטחים החקלאיים). ואכן ההצעה של סמפטר לחברי הקיבוץ הייתה: למכור את ביתה המפואר ובתמורת כספו להצטרף לקיבוץ ולהקים בית הבראה צמחוני. הצעה זו הייתה אותם בתדהמה.

ואכן כל הבוחן את צילום המחנה הקיבוצי, ולו בשנת 1936,²¹⁴ מגלה עולם ראשוני צחיח וריק, כאשר על מורדותיה של גבעה, מפוזרים באור השמש העזה, אוהלים, צריפים ובתים בבנייה. כאמור, הכל רוחש ערב רב ללא תכנית וסדר, כשלערב רב זה הגיעו שתי הנשים, כשאחת מהן נכה ומוגבלת הזקוקה לתנאים רפואיים מיוחדים כדי לשמור על בריאותה הרופפת, ואילו השנייה כמו סועדת אותה; ואם לא די בזוג 'גריאטרי' זה, יעד הצטרפותן היה להקים כאן בית הבראה (כשהשאלה היא: מי זקוק להבראה בשלבים טרומיים אלה?); ואם לא די להן בבית הבראה מצוי, הן התעקשו על בית הבראה צמחוני (כשהכל דרשו תפריט בשרי מרפא ומחזק). אלא ש'הגברת האמריקנית' (בפיהם) הציעה להם סכום עתק כזה (3500 לירות ארץ ישראליות), שהחברים לא ידעו את נפשם. וכך

²¹² כאשר היו שואלים את החברים בגבעת ברנר לגבי ישע ולאח, הם היו מתארים אותן תמיד כהפכים. שהרי בעוד לאח היא אשת עבודה יעילה ותורמת, ישע היא אמריקנית עשירה ומפונקת.

²¹³ שרה אימהוף, הערה (1), שם, שם, עמ' 135.

²¹⁴ מאיר חזן, "האיש החכמה מגבעת ברנר", הערה (35), שם, שם, צילום: קיבוץ גבעת ברנר, 30 במאי 1930, עמ' 41.

דיווחה שרה רגב אודות הביקור הראשון שערכו שלושת חברי גבעת ברנר בביתה של סמפטר, כשאחד מהם הוא אביה אליעזר: "אבא תיאר את הבית במלים של 'מקדש מעט'.

ישע נראתה לו כרוח – Spirit. היא דיברה ב'עברית של שבת', וכמו "באופן אינסטינקטיבי" גם הבחורים התחילו "לדבר בשקט". "אחרי ששתו תה מנטה בספלים מפורצלן וטעמו בנימוס עוגיות מסוכרות, הם שמעו את ההצעה שלה. התנאי היחיד היה שיוקם בקיבוץ בית הבראה צמחוני, והם חטפו את זה בשתי ידיים.²¹⁵ האמנם?

לפי אימהוף, סמפטר, ששילבה בהופעתה השברירית, עיוות גופני, יופי רוחני ודעתנות עיקשת, לא הקלה במשאה ומתנה עם הקיבוצניקים, כך שעם התנאים שהציבה, ועם ההתלבטויות המוסריות-האידיאולוגיות שלהם, המשא ומתן רק הלך והשתהה (החברים לא מיהרו 'לחטוף' את ההון).²¹⁶ רק עם התערבותו של יוסף אהרנוביץ יושבו ההדורים (ראו בהמשך), ובשלהי 1933 (לפי חזן), פברואר 1934 (לפי מכתביה של סמפטר לאחרותה²¹⁷), מצאו סמפטר וברלין את עצמן בקיבוץ, בחדר קטן בצריפון, עד שייבנה בית ההבראה (1935).

נראו שרבו ה'אגדות' שהילכו אודות סמפטר – כך במושבה ברחובות וכך בקיבוץ. בפרק "Afterlives", מציגה אימהוף פרסומים מוקדמים ומאוחרים, שעסקו בישע סמפטר לאחר פטירתה. אחד מהם הוא העיתונאי רוברט סט. ג'ון ששילב את סיפורה בספרו Shalom Means Peace (1949),²¹⁸ במסגרת הפרק שלו אודות גבעת ברנר. בדיווח זה, סמפטר

²¹⁵ תמר רותם, "אהבת נשים, צמחונות ופמיניזם: מי הייתה המשוררת הישראלית הנשכחת ישע סמפטר?", **הארץ** (און ליין), 25 בספטמבר, 2019. בעקבות שיחה עם שרה רגב מוותיקות קיבוץ גבעת ברנר.

²¹⁶ הגרסה של משה שמיר אומרת, שאמנם התנהל ויכוח עז בין החברים לקבל את סמפטר/ברלין או לא, לכן החליטו להזמין לאסיפת קיבוץ, וכאן נפלה ההחלטה ללא היסוס. סמפטר/ברלין "הקסימו את החברות", ובעיקר כשלאה גערה בהן באומרה: "הלא את רוב חיינו בקיבוץ נבלה עם החברות ולא עם החברים", אז כיצד הועדה הקובעת בנויה אך ורק מגברים ואין אף אישה אחת ביניהם. ראו מ' שמיר, הערה (7), עמ' 104-105.

²¹⁷ לפי מכתבי ישע לאחרותה, ישע ולאחריה פינו את הבית ברחובות בקיץ, ואת החודשים עד הצטרפן לקיבוץ, חיו אצל משפחתה של ברלין בתל אביב.

²¹⁸ רוברט סט. ג'ון, היה עיתונאי וסופר, וכן מעריץ גדול של ישראל: כתב שלוש ביוגרפיות על בן גוריון, שכונה אותו "הצינוני הגוי שלנו", ועשרה ספרים על יהודים, יהדות וישראל. ב-1949 פרסם את הספר לעיל, אותו כתב אחר שהות ארוכה בישראל/פלשתיין, עוסק במלחמה, בהקמת המדינה ובקיבוצים. ראו ש' אימהוף, הערה (1), שם, עמ' 202.

"ממלאת את התפקיד של הילד הרע", וגם אם כספה סייע לפיתוח הקיבוץ, לדעת סט. ג'ון, לא היה ראוי לסמפטר להיות חברה בו.²¹⁹ בין היתר הוא מצטט מדברי ביקורת שהשמיעו באוזניו חברים שונים, כמו למשל: "הייתה לנו בעייה. לרוע המזל סמפטר היה עשירה מאוד, לפחות בסטנדרטים של ארץ ישראל. אבל בהתאם לחוקים שלנו: אף אחד מהחברים לא הורשה להחזיק כסף פרטי משלו. כשהסברנו חוק זה לסמפטר, היא שאלה ומה יהיה איתי אם גבעת ברנר תתפרק?"²²⁰

לפי אימהוף, לא היו דיבורים אלה מעולם, שהרי הונה של סמפטר לא הועבר ישירות לגבעת ברנר. מאידך, אימהוף בחרה בכל זאת לצטט מספרו של סט. ג'ון, כדי להעמיד תמונה מגוונת ומאוזנת לגבי התלבטות החברים בדבר התנאים השונים שהציבה סמפטר וביניהם מיקום בית ההבראה.²²¹

גם מאיר חזן במאמרו, התעכב על לבטיהם של חברי הקיבוץ, שבמגמתם המהפכנית הסוציאליסטית להקים קולקטיב שיויוני חף מכל כסף אישי, נאלצו לעמוד מול פיתויים קפיטליסטיים;²²² לפיכך רק עם הצעותיו של יוסף אהרונוביץ, נרגעו הרוחות, כאשר הורה להזרים את הכספים תחת השגחתו של גוף שלישי: "נקבע כי מרבית הכסף יופנה להקמת בית מרגוע צמחוני, כענף משקי בקיבוץ, שיפעל בחסות קופת חולים כללית", וכמובן

²¹⁹ שרה אימהוף, שם, שם, עמ' 203.

²²⁰ ש' אימהוף, שם, שם, עמ' 204.

²²¹ שרה אימהוף, בדיונה באינפורמציות השונות אודות המשא והמתן לגבי בית ההבראה, בין סמפטר וחברי הקיבוץ שהתנגדו בתוקף לבית הבראה צמחוני, והמשא והמתן רק הלך והתארך. ראו: הערה (1), שם, שם, עמ' 203-204.

²²² "בתור סוציאליסטים צנועים ומצטנעים על פי דרכם, חששו בגבעת ברנר להיחשב כמי... שנמשכים למעשה אל ביתה המפואר ואל עושרה הכספי". ראו, מ' חזן, הערה (35), שם, עמ' 35.

"סמפטר וברלין יתגוררו בו וינהלו את המקום".²²³ "הייתה זו פנייה חריגה וחסרת תקדים

בקורות גבעת ברנר אז ומאז", מסכם חזן.²²⁴

2) נכה בחברה של גוף ועבודה

על שמחתה כי רבה לחיות בקיבוץ, ניתן לקרוא בדיווחיה של סמפטר לאחותה בארצות הברית, כשהיא כותבת שם בין היתר: "הדאגות הכלכליות נלקחו ממני, וכל העול של החזקת בית. אני לא מעלה בדעתי בטחון טוב יותר בעולם מעורער זה (מאשר בקיבוץ)".²²⁵ האמנם? הרי בכל מקום שהיתה, היה סמפטר עולם מעורער – עולם של נכות וחולי, שפקד אותה בהיותה בת שתים עשרה, ועיוות והחליש לא רק את גופה, אלא גם את נפשה המדוכדכת, ושבנפילותיה הקשות נצטרכה לטיפולים בפני עצמם. אמנם השפע הכלכלי של המשפחה הקל עליה בטיפולים ובציוד (הייתה עטופה במעין חגורת ברזל שייצבה את גווה, אם כי הכבידה על דרך התנהלותה), אבל כל חייה בארצות הברית ולא כל שכן בארץ עמדו בסימן של חוליים שונים ותשישות תמידית;²²⁶ יתרה מזו בגבעת ברנר, פרט למלריה שתקפה אותה (ואת ברלין), תנאי החיים הנזיריים ללא טיפול רפואי עקבי והולם, רק הגבירו והחמירו את מצבה הירוד (כמו חורף 1934, כשהתגוררו השתיים בצריף מוכה רוחות, ורוב החברים הצטופפו שלושה שלושה באוהל רטוב).²²⁷ וכך תיאר

²²³ הון של 3500 לירות ארץ ישראלית, באו לסמפטר מרכושה במזומן (כספים מירושתה בארצות הברית) והתמורה שקיבלה ממכירת ביתה ברחובות. את הבית מכרה לאחותה של לאה ברלין, וכאשר האחות ובני ביתה – לא האריכו לשבת ברחובות ועברו לתל אביב, הבית הושכר. בין השוכרים היו ד"ר ויצמן ואשתו, שחיכו אז להקמת ביתם במכון דניאל זיו ברחובות (לימים מכון ויצמן למדע).

²²⁴ מוקי צור, חוקר הקיבוץ ותולדותיו, טען בראיון עם תמר רותם, שסמפטר לא יצרה תקדים בגבעת ברנר לגבי הזרמת הון לקיבוץ: ראשיתה של גבעת ברנר "הוקמה בכסף של אבא של אנצו סירני", וגם "אדמות נען, הקיבוץ השכן, נרכשו על ידי אדם פרטי". וכך מסביר צור חלחול קפיטליסטי זה: "ב-1929 ננטשו עשר נקודות, שלא הצליחו כלכלית, נטישה מאוד סוערת וקשה. לכן, כל ההתיישבות בארץ בשנים 1930-36 קמה בכל מיני קומבינות עם משק קפיטליסטי". "זו תקופה חסויה של אכזבה איומה", סיכם צור. ראו: תמר רותם, הערה (42), שם, שם.

²²⁵ מכתב לאלווי ווכנהיים, 7 ביולי 1933, ראו: סוזן בלנשאי, הערה (34), שם, שם, עמ' 49.

²²⁶ כמו האשפוז הקריטי לו נדרשה עם בואה לארץ אחרי נסיעה ארוכה בים, ספטמבר 1919; הנסיעה לארצות הברית לטיפול פסיכיאטרי, 1923; אילוציה להרחיק לא פעם את תמר מהבית ברחובות, כי לא תמיד הצליחה לטפל בה מחמת בריאותה (1926-1933), וכך גם לימודיה בקיבוץ נען בעוד סמפטר בגבעת ברנר (1933-1938).

²²⁷ מכתב לאחותה: 12 בפברואר 1934. ראו בהמשך.

חיים בן אשר, ממייסדי גבעת ברנר²²⁸ את התייסרותה המאופקת: "לא פשוטה הייתה ראשית דרכה על כבדת האדמה של גבעת ברנר, קצב הבניין של בית ההבראה היה איטי. הבית ברחובות לא עמד כבר לרשותה. ישע חלתה ובחרה להתארח בחוליה בבית תימני עני בשעריים... שמור איתי ביקור אצל ישע יחד עם אנצו סירני בלילה, כאשר היא שרויה במיטה בחדר צר, עצוב, לאור נר דועך, וקשה להבחין במבע פניה. רק קולה של אישה חולה, בעלת עוז פנימי, נשמע".²²⁹ אבל גם כאשר זכו השתיים להקמתו של בית ההבראה, וכל אחת מהן קיבלה חדר משלה, הצניעות שנתבעה אז כצורת חיים מקובלת, המשיכה גם היא לפגוע בה. וכך מדווחת מרים אורי אודות ביקורה העגום אצל סמפטר בגבעת ברנר, בניגוד לאלה שחוותה בירושלים וברחובות²³⁰: "ב-1937 ביקרתי. היא הייתה חולה, ולא ירדה ממיטתה. החדר היה קר ותנור נפט מפויח חימם את חדרה".²³²

מאידך, חרף הווייתה באקזיסטנציה של חולניות מתמדת, סמפטר לא פוסקת מלהתנגד לנכותה, כשהיא חוזרת ומאתגרת את עצמה בפעילויות בלתי אפשריות כמו: העלייה לארץ בגפה (ללא משפחה תומכת), אימוצה ילדה נטושה (ללא יכולת לגדלה כאחת האימהות), ולא כל שכן הליכתה לקיבוץ שזה עתה קם, בין אנשים צעירים ובריאים, כשהעבודה עבורם תחרות והשגיות, ואילו היא מתייצבת ביניהם חריגה, אם לא מכבידה. ואף על פי

²²⁸ חיים בן אשר (פינקל), עלה לארץ במסגרת גדוד העבודה, ממייסדי גבעת ברנר (ואחרי הפילוג ב-1952 – ממייסדי נצר סירני). שימש חבר כנסת מטעם מפלגת פועלי ארץ ישראל 1949-1955. בן אשר היה ידידה ומעריצה של סמפטר, והוא שהעניק לה בהספדו את הגדרתה "האישה החכמה מגבעת ברנר".

²²⁹ חיים בן אשר, "לאה וישע", מתוך: קובץ זכרונות שהעלו חברים וחברות עם פטירתה של ישע סמפטר, ארכיון נצר סירני. דרך אגב, בן אשר מתגלה כתלמיד מובהק של ישע סמפטר והגותה, כאשר בשנות החמישים המאוחרות הוא מבקש להקים מרכז רוחני לימודי בערבה (בפתחו של ואדי מאסרי, שלושה ק"מ דרומית מאילת). ראו מאמרו של יעקב העליון "חיים בן אשר, ח"כ לשעבר, סופר והוגה דעות, חולם על הקמת מרכז רוחני בחוף ים סוף", מעריב, 6 בינואר, 1961.

²³⁰ מרים אורי הייתה בתו של המורה לעברית בבית ספר תחכמוני, אברהם אורי, בירושלים. אורי שימש כמורה פרטי לסמפטר ושיפר את העברית שלה.

²³¹ מרים, ביתו של המורה לעברית, העלתה את זכרונותיה על הכתב, ובין היתר סיפרה על ידידותה עם סמפטר, ועל ביקוריה אצלה: כך ברחוב החבשים בירושלים ("אני זוכרת את ביתה ברחוב החבשים, את כורסת הקש הנפתחת וישע יושבת בחצר בימי שמש יפים בחורף" "אני זוכרת את צחוקה המלבב, ליטופה בידה הרזות ואצבעותיה המעוותות"), וכך בביתה ברחובות ("קוטג' בלב פרדסים, חדר גדול עם כוננית ענקית מלאה בספרים", "אותו קיץ נפתח עלי עולם חדש, עולם של אמנות, של מוזיקה ושל טבע. בוקר בוקר יצאתי עם ישע לגן לקטוף ורדים"). זכרונות אלה נמצאים בארכיון גבעת ברנר.

²³² זכרונותיה של מרים אורי כפי שמובאים כאן, ראו: יהודית רותם, אהבת נשים, צמחונות ופמיניזם: מי היתה המשוררת הישראלית הנשכחת ישע סמפטר? הארץ און ליין, 25 בספטמבר 2019.

כן, סמפטר בחרה בחיים בלתי אפשריים אלה, כשהיא מנווטת את עצמה לפעילות של עבודה וגופניות על דרך של פרקטיקות קוויריות משלה.²³³

שרה אימהוף, העוסקת בלימודי מוגבלות (Disability Studies), הרחיבה את הדיון במוגבלויות של סמפטר, כשהיא מחדדת את מאבקה המסוכסך בין גוף ורוח, כמאבק בין שני קוטבי הווייה: הווייה אידיאולוגית ציונית (שהעמידה במרכז כינון גוף יהודי חדש בריא וחזק), אל מול הווייה החולנית הכרונית שנאבקה עימה יום ויום ושעה ושעה.²³⁴ אלא שלפי אימהוף, סמפטר התעקשה לחיות את 'נכותה' ו'ציוניותה' כשהיא ממציאה אותם שוב ושוב כמארג אחד. כך למשל, כשלימדה בארצות הברית את הקורס **בציונות**, הציגה את העם היהודי בתפוצותיו כעם חולה ומנוון כמוה: "אנחנו עם חולה. הלאומיות שלנו התנוונה על ידי רפיון ארוך טווח. אמנם איברים מסויימים חזרו פה ושם לפעילות, אבל יש לתרגל ולחזק אותם על ידי עבודה, ויהי מה".²³⁵ ואילו כשעלתה לארץ, הכריזה על מהפך מטאפורי, כשהיא מזהה עצמה מחדש עם סיסמתם של 'המכבים הצעירים': "נפש בריאה בגוף בריא";²³⁶ ללמדנו, שבארץ ישראל מנסה סמפטר ל'נער' עצמה מכל דימוי של מוגבלות, כשהיא מציגה את עצמה כ'חלוצה' (או בפי אימהוף: "חלוצה ספרותית", Literary Pioneer). וכך טוענת סמפטר לטיב חלוציותה (1923): "לא באתי לארץ ישראל לבנות בתים. באתי להסתכל ולספר את האמת על אלה שיודעים איך לעשות,

²³³ ראו: נסיונותיה המוגבלים להתחבר אל "עבודת האדמה" באמצעות פיתוח גן בוטני ברחובות ויישומי המרשים בגבעת ברנר (מראה מקום); וכן הרהוריה על נכותה, אותם מצאה אימהוף על דף בודד בין כתביה שלא ראו אור, מספר חודשים לפני מותה. וכך כתבה בין השאר: "במשך 43 שנה... הייתי נכה... ובמשך כל הזמן הזה, החלק הבריא שבי, חתר בצורה נואשת להיות נורמלי, לחשוב להרגיש ולהתנסות באנושי הרגיל. החצי השני, ההרוס, חתר נואשות למצוץ את הפצע, על המלח והדבש של הטפילי, האקזוטי, החריג שבו", ובהמשך "נראה שהכל היה שווה. כל פרק של חיים הם חיים, אם מישו חי אותם", "אני לא מסתכלת על סבל כבעייה... מי שמבין לא סובל". ראו: שרה אימהוף, הערה (1), שם, עמ' 103.

²³⁴ שם, עמ' 137.

²³⁵ שם, עמ' 100.

²³⁶ "נפש בריאה בגוף בריא. זו הסיסמה של המכבים הצעירים שלנו". ראו: הערה (1), שם, עמ' 93. "מכבי" כידוע תנועה ציונית ספורטיבית עולמית, שהוקמה על פי חזונו של מקס נורדאו, הוגה רעיון 'יהדות השרירים' (הקונגרס הציוני, 1898). 'המכבי הצעיר' - תנועת הנוער של התנועה העולמית, ונשענת על ערכי הציונות, היהדות והספורט.

ושידעו גם מה לעשות";²³⁷ על כך מוסיפה אימהוף: סמפטר לא יכלה לבנות עם באופן פיזי, אבל ידעה לבנות עם באופן רוחני רעיוני. מכאן הירבחה לעסוק בחזון הלאומי של בריאות-גוף-פוריות²³⁸, כאשר רק עם המפעל היישובי בארץ ישראל, הולך ונבנה אותו 'גוף יהודי משוחרר' 'בריא' ו'נורמלי'.²³⁹ ואכן ככל שסמפטר חיה את המפעל היישובי, וככל שהירבחה לספר אותו, נראה שסיפוריה, שיריה ומאמריה הלכו והתנסחו כמו היו עדויות וחוויות שלה. כך למשל סיפורה "לחרוש עמוק" (Plow Deep), בו נערה שנעזבה על ידי אהובה, ביקשה לשלוח יד בנפשה, אך כשהיא מוצאת עצמה בקיבוץ עובדת את האדמה, היא מגלה את אהבתה האמתית: "אהבתי את אדמתי. אוהבה תמיד. אעבדה תמיד. הו אדמה אדמתי. אַתְּ - עצמי, גופי".²⁴⁰

גם בספר שיריה עמק (1926), מצטיירת סמפטר כחלק בלתי נפרד מפנורמה של עובדים ועובדות החיים ב"עמק העצמות היבשות" (כלשונה²⁴¹), להפריחו "בין גיהנום ושמיי".²⁴² כזכור, סמפטר נשלחה כעיתונאית לסקר את ההתיישבות בעמק יזרעאל (אביב 1924), ונפעמת נסחפה לספר את חוויותיה וגילוייה שם, עד כי קורפוס כתבותיה וראיונותיה, היה לקורפוס היברידי של שירה וז'ורנאליסטיקה (סמפטר מופיעה שם כאחת הדמויות). אלא שבמסע עמוס זה שבא להלל ולפאר את העבודה העברית הנאבקה להחיות את "ארץ חלומותינו", אין סמפטר יכולה שלא להוקיעה גם "כארץ כאבינו".²⁴³ כאמור גם כאן הקוויריזציה הציונית נוסח סמפטר, משחקת בהלכי רוח ביקורתיים לא צפויים, ועם כל האדרתה את העמק, את העשייה החקלאית הקולקטיבית ואת חלוציה וחלוצותיה

²³⁷ ראו הערה (1), שם, עמ' 137.

²³⁸ הפוריות המתבקשת כחלק בלתי נפרד מהגוף הבריא הפורה, היא ההולדה. גם כאן סמפטר לא עומדת באופן אישי בקריטריונים הציוניים המתבקשים, אבל מאידך היא לא נמנעת מלספר על החלוצה העובדת גם כאישה ולדנית, ובעיקר על שפעת ההולדה במסגרת החברה הכפרית של מושבים וקיבוצים בספרה אודות עמק יזרעאל. לא בכדי היא מכנה את עמק יזרעאל - "עמק הילדים", וראו בהמשך הדיון ב- The Emek, N.Y., 1927.

²³⁹ ראו הערה (1), שם, עמ' 138.

²⁴⁰ שם, שם, עמ' 137-138.

²⁴¹ Jessie E. Sampter, "Merchaviah, The Dry Bones", The Emek, N.Y., 1927, p. 21.

²⁴² "And strikes the line where hell and heaven meet", p. 80.

²⁴³ ראו השיר "Kfar Gideon", הערה (68), שם, עמ' 38.

ההירואיים, היא גם פורטת אותם לדמויות 'אמולות', כלואות באידיאולוגיה ובעבודה שאין מוצא ממנה; כמו תחיה, איכרה מנהלל מותשת לבדה משחר עד חצות (בעלה נהרג על ידי בדואים); פועל זקן ממרחביה, ששונא את הארץ אך בוחר להמשיך לבנותה; נחמה בת ה-17 מגבעת המורה, הבורחת מכולם מלאת פחדים; וחדר האוכל בעין חרוד, שסועדיה שם - לא קבוצה, לא יחד, רק אנשים מכל מקום, ויחיד שחש שם נטוש בחדר הומה. ואכן, עם רשמים חברתיים משתנים ושבירים אלה, שעניינם 'עבודה' (על דרך הציונות המובילה של: "העבודה היא כל חיינו מכל רע תצילנו" וכדומה), פונה סמפטר לחתור ולפתח 'תורת עבודה' משלה - תורה שמפקיעה את 'העבודה' מחד-משמעותה כ'גוף' ו'בריאות', אל ריבודה ההגותי הרליגיוזי כ'חופש': "חופש ועבודה הם הדת/ של העמק. חופש ללא עבודה - בזבזנות/ ועבודה ללא חופש - עבדות. / אנחנו עובדים כדי להיות חופשים/ ואנחנו חופשים - לתת את עצמנו".²⁴⁴ למותר לציין כי סמפטר שולחת כאן חיבורים אל 'דת העבודה' נוסח א"ד גורדון, אלא שבכל אלה מתגבשת גם נוסחה חדשה של אקטיביזם לאומי פועלי; אקטיביזם שמחבר 'עבודה' ו'חופש' עם 'פוריות' ו'צאצאים' דווקא; ללמדנו שסמפטר מציעה כאן אלטרנטיבה או השלמה לגוף הלאומי, העובד והעמל; גוף שאינו רק גברי אלא גם נשי: גוף עובד פורה ויולד, או במילותיה שלה: "במקום של עבודה קשה וחיים קשים/ גם האהבה היא קשה/. אך אין זו אהבה של גדר קוצים/ ואין היא מייצרת פרי אסור", אלא "בוא ערב, בוא זמן האהבה.../ להתעלס בעשב.../ עם האדמה העולזת".²⁴⁵

²⁴⁴ ראו השיר "On Mount Moreh", שם, עמ' 19. כאן כדאי להדגיש כי "חופש" היה ערך עליון בתפיסת עצמה ובמימוש עצמה של סמפטר. לא בכדי שבשיר מ-1933 (שנת הצטרפה לקיבוץ), היא מתארת את עצמה כעומדת בפסגת חייה, בה היא מגיעה לרמת שחרור כזה, שהיא חופשיה גם מחלומותיה להיות חופשית: "I am free now, free and satisfied/... Even of my dream of freedom am I free". ראו הערה (34), שם, עמ' 55.

²⁴⁵ ראו השיר "Girls", הערה (68), שם, עמ' 52, עמ' 53.

ומכאן גם 'האפילוג' החותם את The Emek - אפילוג לוטה מסתורין לעתיד לבוא. כך שאם 'הפרולוג' הפותח - שר על העמק כ'בית' והקמתו בעבודה מרה, 'האפילוג' מרחיק לכת לחיים של שפע ופוריות, כש'עמק יזרעאל' הופך בלשונה ל'עמק הילדים', ושירתו "אל מול השמש העולה" קוראת לנו ל"בראשית של אחרית הימים".²⁴⁶

והנה, אחרי כל אלה, שואלת אימהוף, איזו עבודת כפיים יכולה הייתה סמפטר למלא בקיבוץ? שהרי לאה כמו מובן מאליו נכנסה מייד למטבח, ועם כוחה ונסיגה החלה לנהל אותו ביד רמה; ואילו ישע, כשהתבקשה על ידי הקיבוץ, לעבוד (על פי יכולתיה), בחרה במחסן הבגדים – שם עסקה לעיתים בתפירה, בתיקונים, בסריגה, וחרף אצבעותיה המעוותות, הפליאה גם בהתקנת צעצועי בד וקישוטים לבית הילדים וחדר האוכל.²⁴⁷

מובן שרוב היום עסקה בכתיבה, אם בכתיבה ספרותית (שירה, סיפורת, ספרות ילדים ותרגום), ואם בכתיבה פובליציסטית, אותה פרסמה בעיתונות העברית והאנגלית בארץ (כמו דבר, ג'רוזלם פוסט) ובעיתונות היהודית האמריקנית.²⁴⁸ עם זאת, התנהל בקיבוץ דף יומי, שמצא את פרסומו בחדר האוכל, ובו הירבתה סמפטר לפרסם את דעותיה, וכן לעודד חברים-כותבים נוספים. כן שימשה בשנים הבאות מורה ומדריכה בקבוצות לימוד (עברית לחברים עולים, אנגלית לילדי הקיבוץ), וכשקם בית ההבראה (1935), היה המקום לעיסוקה המרכזי (כפי שנפרט ב'הבית על הגבעה').

²⁴⁶ ראו ג' סמפטר, "Epilogue", שם, שם, עמ' 87. סמפטר מציגה את האפילוג כשיר נצחון של העמק, בו מעמק קודח ומאיים הוא מתעצם לעמק מבורך ופורה שכולו ילדים. כאן היא משלבת כצפוי את מסריה האידיאולוגיים, כאשר עבודה וחופש מתבקשים כ"מתנה" על ידי "הילדים שלנו", וניתנים כ"מתנה" על ידי "האדמה שלנו". במילים אחרות, אלה הן דוגמאות נוספות להזדהות של סמפטר עם הסאגה החלוצית בעמק, כשהיא שרה את עצמה הן בלשון רבים (אנחנו) והן בלשון שיוך ושיתוף עם הציבור הזה (הילדים שלנו, האדמה שלנו).

²⁴⁷ ראו זכרונותיה של מרים אורי על עבודות היד של סמפטר, בכותבה: "אני זוכרת את צחוקה המלבב, ליטופה בידיה הרזות ואצבעותיה המעוותות; אצבעות שהיו מפליאות בגזרות נייר שגזרה עבורנו הילדים – ציפורים, פרחים ובעלי חיים. מלאכת מחשבת לשמח את לבנו." הערה (59), שם, שם.

²⁴⁸ סמפטר קיבלה שכר סופרים עבור מאמריה וספריה אותם העבירה לקופת הקיבוץ. כלומר, הקיבוץ מצא רווח גם מעבודות החוץ שלה. וכך מפרט מאיר חזן בנידון: "מבחינה אחת לפחות קיבעה סמפטר את מעמדה כחברה מן השורה – כל הכנסותיה הועברו לקופה המשותפת: שנה לפני צאתו של ספר שיריה **Brand Plucked from the Fire** (אוד מוצל מאש), בארצות הברית ב-1937, דווח בעלון גבעת ברנר כי "שכר הסופרים הוא 100 לא"י. מסכום זה יש לנכות 20 לא"י לסוכן". מ' חזן, הערה (41), שם, שם, עמ' 36.

לא בכדי סיכמה אימהוף בספרה לעיל, את יוזמתה של סמפטר להקים בקיבוץ מפעל שעניינו הבראה, וכך היא מסכמת: "הציונות של ג'סי לא תאמה את החוויה הגופית שלה, אבל נכותה לא עצרה בעדה... אולי זה מפתיע ללמוד שגם בעלי מוגבלויות יש בהם כדי לייצר לאומיות. והא ראייה, סיפורה של סמפטר, בו האדם הנכה מסייע ומקדם לא רק תצורות לאומיות, אלא גם אלטרנטיבות משלו לאותה לאומיות של חזון".²⁴⁹ ואכן, אין ספק שבית ההבראה לפועלים חולים ומותשים, הוא פיתוח חזוני אלטרנטיבי של אישה נכה ומוגבלת, שביקשה לקחת חלק במפעל הלאומי, ולקדם את עיקריו וערכיו בדרכה שלה. יתרה מזו. סמפטר לא הסתפקה בהקמת בית הבראה, אלא יזמה גם את פיתוחו של גן פרחים שסבב אותו: גן בוטני ייחודי ביופיו ובגיוונו, שהיווה מיזם נוסף לאתגורה שלה כ'עובדת חקלאית'²⁵⁰ ולצויה הלאומי: להפוך מדבר לגן פורח.²⁵¹

(3) 'להמציא' את הארון שאינו

דותן ברום במאמרו "לא יכולתי להיות חיים כפולים: גיורא מנור, הקיבוץ והארון השקוף", עוסק לראשונה בעימותיה של החברה הקיבוצית עם גילויי ההומוסקסואליות שהודחקו והוכחשו בה כל השנים בארץ ישראל של סוף תקופת המנדט/העשורים הראשונים של מדינת ישראל.²⁵² גם ספרות המחקר בנידון שהחלה לראות אור משנות ה-40, שבה והצהירה ש"הקיבוץ ידוע בישראל ובעולם כמסגרת חברתית שאין בה תופעות של 'סטייה', כפי שהיא מוכרת בחברה המודרנית" (וראו הפרק "סטייה בקיבוץ",

²⁴⁹ ש' אימהוף, ראו הערה (1), שם, עמ' 95.

²⁵⁰ "כתוספת לכתיבתה, היא מממשת את הציונות שלה בגינה. היא גדלה, בין היתר, עם שושנים, רגלת הגינה, כובע הנזיר, אמנון ותמר, ועוד כהנה וכהנה סוגי פרחים. היא חיכתה כל שנה לקטלוג של הזרעים (Burpee), ולפעמים שלחה הזמנה מוקדמת כשהייתה מעוניינת במשהו נוסף. לאה זכרה אותה מהגינה בגבעת ברנר: "ג'סי אהבה לצאת לגן השכם בבוקר, חובשת כובע גדול, מלקטת פרחים לבית, כמו הייתה עסוקה בעבודת קודש". לא פעם גופה הגביל אותה בעיסוקה: "אני יכולה לעבוד בגן שלי למשך שעה או שתיים, ואני נהנית. אני לוקחת איתי שרפרף ומרבה לשבת. אני לא יכולה לחפור אבל להשקות, לחתוך ולגזום. כתוצאה מכך, אני לא יוצאת כלל, כי אני לא יכולה ללכת יותר מאשר נדרש". ראו: צעוד "... ון הביתה, בהמוכך ²⁵¹ ברוח נבואת הנחמה של ישעיהו, פרק מ"א: "אשים מדבר לאגם מים" (פסוק 18), "אתן במדבר ארז שיטה והדס ועץ שמן" (פסוק 19).

²⁵² דותן ברום, "לא יכולתי להיות חיים כפולים: גיורא מנור, הקיבוץ ו"הארון השקוף", מאמר המבוסס על עבודת מ.א. בחוג ללימודי ארץ ישראל, אוניברסיטת חיפה (מנחים: פרופ' ג' אלרואי, פרופ' יובל יונאי). מאמר לפורום חוקרי וחוקרות הקיבוץ, ארכיון יערי, גבעת חביבה, עמ' 1-27.

1977).²⁵³ מאידך, חרף הכחשות אלה, ההומוסקסואליות נכחה בחברה הקיבוצית, וחרף הנסיונות הנואשים להדחיקה מהפרהסיה, כסוד עלום ב'ארון' זה או אחר, הייתה ונוכחה כסוד גלוי. שהרי בחברה הקיבוצית, בה החיכוך האנושי כה הדוק וצפוף, כל סוד אינטימי מתגלה במוקדם או במאוחר (גם אם הכל מעמידים פנים כלא יודעים).

במאמר לעיל, מתחקה ברום אחר 'סודו' של מנור,²⁵⁴ כשהוא מציע "לדמיין" אותו (במשך ארבעים שנות הדחקתו), דרך "דימוי מרחבי" אותו הוא מכנה "הארון השקוף". ללמדנו, שאותו ארון 'הומוסקסואלי' לעולם לא נסגר הרמטית, ובהציעו רמות שקיפות שונות וכיווני מבט אפשריים, המשיך להזין את השיח הקיבוצי (מנור vs. חבריו ולהפך), כשיח עמום וגלוי כאחת; או על פי ברום: הארון השקוף איפשר מכניזם חברתי כזה שאיפק בסופו של דבר את ההומואיות של מנור ואיפשר לה "להיות ידועה ולא ידועה בו זמנית. רחוקה מהעין הציבורית אך לא מאיימת, פרטית אך מפקחת".²⁵⁵

במילים אחרות, במאמר זה יצא ברום כביוגרף - לזהות, להגדיר ולמפות את כשלוננו של מנור (אל מול חברה, בה לא ניתן לצאת מהארון, אבל גם לא לשמור סודות), בהבהירו על פי התיאוריה של "הארון השקוף" - טיבה של דינאמיקה התנהגותית קיבוצית זו, של פילוח סוד הפרט וניכוסו לסוד הכללי; ואילו אנו, המבקשים להשתמש במקרה בוחן זה כמודל, אל מול גילוייהן הלסביים של סמפטר וברלין בחברה הקיבוצית בגבעת ברנר, נקדים ונשאל: האמנם לא נתן הקיבוץ את הדעת כי ב'עסקת חבילה' זו, כלולות לא רק שתי נשים מבוגרות, אלא שתי נשים המנהלות את חייהן המיניים "שלא מדרך הטבע". כאמור, באותן

²⁵³ יוסף שפר, "סטיה בקיבוץ", **מבוא לסוציולוגיה של הקיבוץ**, תל אביב, 1977, עמ' 208-209.
²⁵⁴ גיורא מנור (1926-2006) עלה לארץ כנער עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, ומצא את ביתו בקיבוץ משמר העמק אצל משפחת דודו. קיבל את חינוכו והשכלתו בקיבוץ, וביקש לבנות את חייו בקיבוץ, כשהוא נאבק נואשות להסתיר את ההומו שבו, בפני החברה הקיבוצית. הפתרון שסייע לו לחיות בקיבוץ ולממש את מיניותו, היו חייו הכפולים – בין הקיבוץ לבין עיסוקיו התיאטראליים בתל אביב. היה מבקר אמנות (בעיקר המחול), במאי תיאטרון, וממקימי להקת הנח"ל.
²⁵⁵ שם, עמ' 16. יתרה מזו, שיח קיבוצי שעניינו סוד גלוי, מתנהל בכל זאת על פי אתוס מאופק משלו, בהתנהלו על הרוב בערוציו העקיפים השוליים, וכדברי המחקר: "אף אחד לא ידבר על זה באסיפת קיבוץ או כתוכן במסכת של חג המשק", אבל "בסיטואציות חברתיות בדרכי רכילות, קל יותר להתנהג כאילו אנחנו לא יודעים". שם, עמ'

שנים, התנהגות מינית 'חריגה' זו הייתה אסורה באופן רשמי על פי החוק הבריטי (בעיקר לגבי גברים), וכך גם בחברה הקיבוצית: הומוסקסואליות נתפסה כזרה ומנוגדת לערכיו של הקיבוץ, ובעיקר התעקשו על כך המורים והפדגוגים של החינוך המשותף (כמו צבי זוהר ושמואל גולן²⁵⁶), שתיארו 'סטייה' זו "כפאתולוגיה נפשית" ש"מקומה לא יכירנה בחברה הקיבוצית התרבותית והמתקדמת".²⁵⁷ לא כן סמפטר וברלין: שלא כמו גיורא מנור הן לא בנו 'ארונות' או דרכי מילוט אחרים כדי להחביא מהציבור את מהות הקשר הזוגי ביניהן. להפך. סמפטר וברלין, מעצם פגישתן, היו גלויות בדרך התנהגותן ובדרך חייהן כלסביות: כך בירושלים, שם חגגו את זוגיותן בקרב מעגליהן החברתיים הקרובים והרחוקים, וכך בבית ברחובות, שם התנהל הכל בפתיחות: אם באירועים חגיגיים שנערכו לעת מצוא, ואם בשיעורי לימוד והרצאות תרבות שנערכו מידי שבוע. לפיכך, יש להניח כי כשאין 'ארון', והנראות זורמת ללא סייג - לא הייתה אמורה להתפתח בגבעת ברנר אותה תעשיית סודות כמו במשמר העמק. ולא היא.

שהרי גם אם ישע ולאח לא הביאו עימן כל 'ארון', וכאמור לא נזקקו להסתיר כל אקט בהתנהלותן היומיומית, נראה שהחברים והחברות בגבעת ברנר – הם הם שנזקקו לו. האם הופעתן הזרה והחריגה (לאה הגדולה והבריאה בצד ישע השברירית והנכה)²⁵⁸ – היא ששידרה להם מלכתחילה אי נוחות, אחרות, הרתעה וחטטנות, ומכאן הנסיון הסקרני לעמוד מקרוב על טיבן הנעלם? כך או כך, סקרנותם של הקיבוצניקים לגבי סמפטר וברלין, דירבנה אותם ל'המציא' עבורן 'ארון שקוף', להעמיסו בסודות, ובו בעת להשקיף דרכו וממנו, ולהעמיד פנים שאינם יודעים מאומה. במילים אחרות, הקשר הלסבי נוסח סמפטר וברלין נמצא מוכמן בחברה הקיבוצית של גבעת ברנר, כמאגר של 'סודות גלויים'

²⁵⁶ צבי זוהר, שמואל גולן, **החינוך המיני**, מרחביה, 1941; כנ"ל, **התכנית לחינוך המיני בחברות הנוער**, ירושלים, 1944; שמואל גולן, **החינוך המשותף**, מרחביה, 1961.

²⁵⁷ ד' ברום, הערה (82), שם, שם, עמ' 14.

²⁵⁸ מכאן גם גילן המבוגר, תלבושותיהן, נימוסיהן, הלשון האמריקנית וכדומה.

מלכתחילה, ויש להניח ששימש חומר רכיל תוסס ומהנה, שהעשיר את שיחות היום, ולו

השוליות הצדדיות.²⁵⁹

מאידך, אין שום תיעוד או דיווח בארכיון גבעת ברנר, אודות שיחות אלה, ואף על פי כן הן פרצו מדעת או שלא מדעת, כמו 'מרומוזות' ו'משתמעות' ממשארים מקריים בשטח.²⁶⁰ כך קרה גם כששרה אימהוף הגיעה לגבעת ברנר, ובמסגרת מחקרה לעיל, נחשפו בפניה בעקיפין - מהדהודם של השיחים המטרידים ההם. מספרת אימהוף: "כשביקרתי בארכיון בגבעת ברנר, שאלתי את אחת הארכיונאיות מהי חושבת על 'היחסים' בין ישע ו'לאה'. 'אה', ענתה, 'בואי נמצא את זה בשבילך', ופנתה לחפש. כשחזרה עם חבילת תעודות ישנות, הסבירה: 'אני לא יודעת על בטוח, אבל לפני מספר שנים כאשר חגגו שבעים שנה לגבעת ברנר,²⁶¹ החליטו לחטט גם בכל תכניות הבנייה'. כאן פרשה את השרטוטים המקוריים של בניין בית ההבראה, והצביעה על שני חדרי שינה קטנים, שכל אחד מהם נבנה בקצה האחר של הבניין.

על מה ולמה הבנייה המשונה הזאת, שאלה אימהוף. תשובתה של הארכיונאית הייתה כי גם עובדי הארכיון התחבטו בנידון, ובסופו של דבר העלו את הסברה, שתוספת זו הייתה פועל יוצא של הרכילות הטרדנית שלא הירפתה מלעסוק ביחסי האישות בין ישע ל'לאה'. מכאן החליטו השתיים לבנות להן בבית ההבראה – לא רק שני חדרי שינה נפרדים, אלא שני חדרי שינה שיימצאו כמה שיותר רחוק אחד מהשני.²⁶²

במילים אחרות, תכנית בניה שכוחה משנות ה-30, הצליחה לחשוף בפנינו, כמו יש מאין, אותה אמת צורבת אודות החברה הקיבוצית של גבעת ברנר, שלא הניחה לפרטיותן של

²⁵⁹ לפי ברום, השיח הקיבוצי על רכילותיו ו'סודותיו הגלויים', ידע תמיד לאפק את עצמו, כשהיפנה את התנהלותו לערוצי שיח עקיפים שוליים, וכדברי המחקר: "אף אחד לא ידבר על זה באסיפת קיבוץ או כתוכן במסכת של חג המשק", אבל "בסיטואציות חברתיות בדרכי רכילות, קל יותר להתנהג כאילו אנחנו לא יודעים". ראו הערה (82), שם, עמ' ²⁶⁰ משאר – Relict, גורם פיזי בנוף המהווה שריד היסטורי. נבדל מארכיאולוגיה בכך שהוא בולט וקיים בתוך נוף חי.

²⁶¹ גבעת ברנר חגגה 70 שנה להיווסדה ב-1998.

²⁶² שרה אימהוף, הערה (1), שם, שם, עמ' 136.

ישע ולא, והציקו להן בכל אותם סודות 'שקופים' ש'המציאו' חדשים לבקרים. נראה ש'הצקה' זו הייתה כה קריטית, עד שישע ולא נאלצו להעלות בפני המהנדס/ארכיטקט את בקשתן למצוא פתרון שהביא לשינויים במבנה ואולי אף להוצאות כספיות נוספות. כאן יש לציין כי אותה מבוכה שאחזה בחברה הקיבוצית לגבי זוגיותן דאז, המשיכה להביך עשרות שנים לאחר מכן: היה זה לאחר פטירתן, כשיצאו חברים/ות להאדיר את הישגיהן ותרומתן לקיבוץ (במכתבים, הספדים, זכרונות), בהמשיכם להציגן על דרך אותו משחק כפול של גילוי וכיסוי.²⁶³ הכיצד?

ישע סמפטר נפטרה בנובמבר 1938, ודבר מותה עורר תגובות רבות בארץ (מוסדות "הדסה", העיתונות של ארץ ישראל העובדת, הסוכנות היהודית וכדומה), ולא כל שכן בקרב הממסד היהודי הציוני בארצות הברית.²⁶⁴ כאן יש להדגיש כי רוב הפרסומים אודותיה עסקו אך ורק בה: שירתה, הגותה, כתיבתה הפובליציסטית הענפה, וכמובן פעילותה ותרומתה לתנועה הציונית. למותר לציין כי בסיפור חייה, לאה ברלין נעדרת על הרוב, ולכשהיא נוכחת, היא מוצגת על הרוב בדמות חברה טובה ומסורה. כך למשל בספרה של דורותי אלוספין, **America's Triumph: Stories of American Jewish Heroes**, בפרק המוקדש לנועזותה ולהרפתקנותה של ישע כאישה מוגבלת, מוצגת לאה כ"חברתה ושותפתה לחדר, שטיפלה בה ברוך בעת כאביה";²⁶⁵ ואילו ג'וליה דשקין, בזכרונותיה אודות סמפטר (ידיעון הדסה, ינואר 1939), מתייחסת לברלין אך ורק בשל נוכחותה בהלווייתה של סמפטר. דשקין הגיעה עם הנרייטה סאלד לגבעת ברנר,

²⁶³ ראו ארכיון גבעת ברנר שתיעד את ישע סמפטר (נפטרה: 21 נובמבר 1938), וארכיון נצר סירני שתיעד את לאה ברלין (נפטרה: 2 ביולי 1962).

²⁶⁴ זמן קצר אחרי מותה, התאספו חבריה ועמיתיה של סמפטר בשארית ישראל, בית הכנסת הישן ביותר בניו יורק, כדי להעלות את זכרה כציונית פעילה ואינטלקטואלית משפיעה. הרב דויד דה סולה ניהל את האזכרה, ולואיס ליפסקי מנהיג ציוני ועורך כתב העת **The Maccabean**, נשא דברים. "הפגישה הייתה כל כך אחרת, מפני שג'סי הייתה כל כך אחרת" דיווחה חברתה מרגרט דוניגר במכתב ששגרה לכל הפעילים הציוניים באשר הם. זה לא היה ערב הוקרה, זו הייתה חוויה דתית; כמו סמפטר, שהייתה הראה ומופת רוחני. ש' אימהוף, הערה (1), שם עמ' 199.

²⁶⁵ שרה אימהוף, הערה (1), שם, עמ' 206.

ובמזכירות פגשו את ברלין ניצבת למראשות ארונה של סמפטר, וכך היא מציגה אותה:

"לצד (הארון) עמדה לאה ברלין המסורה והנאמנה, שהיתה חלוצה כמו ג'סי, וחברתה

שהשגיחה עליה כמעט עשרים שנה,

ונשאה יחד עם ג'סי אותה אחריות לגבי משימתן המשותפת".²⁶⁶

למותר לציין כי גם רוב הזכרונות וההספדים אודות לאה ברלין חפים מכל אזכור לגבי

ישע, אלא שהסיבות כאן היו: פרק הזמן הארוך שעבר מאז מותה של ישע (24 שנים),

וכמובן הסביבה החברתית החדשה שלא ידעה את ישע (בעקבות הפילוג ב-1951, בו עזבה

ברלין את גבעת ברנר, לנצר סירני). כך או כך, גם פטירתה של ברלין גרפה תהודה רבה

הן בתנועה הקיבוצית והן בקרב הציבוריות של ארץ ישראל העובדת ומוסדותיה,²⁶⁷

ובארכיון נצר סירני ניתן למצוא עשרות מכתבי תנחומים ומברקים, מכתבי פרידה מאנשי

המקום, וכן פרסומי הקיבוץ לזכרה.²⁶⁸

עם זאת, כדאי להתעכב, מתוך מאגר זה, על שני פרסומים בולטים, שכותביהם הכירו היטב

את לאה וישע, ולא כל שכן את 'סוד' היחד ביניהן. וכך פותח זלמן חן (משורר, סופר

וממייסדי משרד העבודה), את פרקי זכרונותיו אודות לאה: "דמותה של לאה נחרתה

בזכרוני מלפני ארבעים שנה... כאשר ביקרה בפעם הראשונה בארצות הבלטיות כשליחת

ויצ"ו והקרן הקיימת לישראל... עברו שנים והנה מצאתי את לאה בגבעת ברנר בחברתה

של ישע סמפטר ז"ל בונה את בית ההבראה הראשון במשק קיבוצי, מנהלת אותו בכשרון

²⁶⁶ שם, שם, עמ' 200. אימהוף בהערה לגבי דברי דשקין שם, מעירה: "זכרון זה כמו לוכד משהו מהאינטימיות של חברות הנשית, ואני חושבת גם מהאהבה שג'סי ולאה חלקו". האמנם?

²⁶⁷ הועד הפועל של הסתדרות העובדים העבריים, משרד העלייה והרווחה, הסוכנות היהודית, קרן קיימת לישראל, מוסדות הדסה, ויצ"ו, ומוסדות רפואיים הסתדרותיים כמו קופות חולים ובתי הבראה.

²⁶⁸ ראו עלון נצר סירני, מס' 521, או חוברות כמו לאה ברלין ליום השלושים.

ובמרץ רב, ותובעת בלי הרף את גידולו והרחבתו. ישע – משוררת והוגה, אצילת רוח ועדינת נפש, לאה – אשת המעשה היוזמה והארגון – השלימו זו את זו **כאחיות**...²⁶⁹.

כפי שנראה לעיל זלמן חן מבקש להפקיע את יחסיהן מהנוסח השגור "חברות", כשהוא מציע להגדירן כ"אחיות". ואכן הדימוי "אחיות" ממנף את השתיים לדרגת חיבור הדוקה יותר, דהיינו: לא רק חיבור מקרי רנדומלי של זו בצד זו (חברות), אלא חיבור שורשי, מולד, שעיקרו מעין שאריות משפחתית שמשלימה זו את זו.²⁷⁰ דרך אגב, חן לא מסתפק בקשר זה בלבד, וכמו מבקש להגביר את עוצם קרבתן, כשהוא מפנה לשיתופים נוספים: "ושתייהן יחד קשורות ברגשי הערצה וידידות אל מורתן הגדולה הנרייטה סאלד".²⁷¹

גם חיים בן אשר (מורה ואיש רוח, גבעת ברנר ונצר סירני), ביקש לקשור כתרים להישגיהן של ישע ולאחיהן, וכיצד 'היחד' תרם להישגים אלה; כך שאם זלמן חן, כאדם מהחוץ, שטח את תיאורו אותן על דרך של בין השיטים, חיים בן-אשר, חבר הקיבוץ, העצים את חיבורן כשהוא מגלגל את סודן מ'סוד גלוי' ל'סוד קוסמי'. וכך הוא מציג אותן: **"חברות, הולכות יחד מאן שהוא לאן שהוא. רעות. שותפות. שתי נשים – שני סודות**

אשר נפגשו על פני האדמה הזו. " כלומר, בן אשר בחר לנקוט כאן בלשון פייטנית מרוממת, כשהוא ממנף את המפגש ביניהן למעין מפגש יקומי בלתי נתפס. כל אחת מהן הגיעה מאן שהוא, ועם איחודן יחד - היוו תופעה שכולה מסתורין. או כדבריו בהמשך: **"היה משהו מופלא ורומז למשהו נעלם... בצל קורות... וב'רעות', "גורל אישי, נשי,**

²⁶⁹ זלמן חן, "פרקי זכרונות", **לאה ברלין ליום השלושים**, נצר סירני, אב תשכ"ב, ארכיון נצר סירני, 6-11, עמ' 2-3. (ההדגשות שלי, י"ב).

²⁷⁰ ואולי 'אחיות' גם מלשון 'אחוה', ולא כל שכן מלשון 'אהובה' (כפי שמשורר שיר השירים עשה שימוש בה, במשפט "ליבבתי אחותי כלה", פרק ד, ט); כך שזלמן חן מדעת או שלא מדעת התכוון לפרוט גם על רמז זה.

²⁷¹ התוספת על קשריהן עם הנרייטה סולד, ייתכן וגם היא באה לרמוז על חברות של נשים שסבבו את סולד, ונטייתן שלה לאהבת נשים.

סמוי... שתי נשים – שני סודות", "בעוצמת הופעתן... הסתירו חידת נפתולי גורל אישי

ונצחון הגורל במעמקים" וכו' וכו'.²⁷²

בחירתו של בן אשר להציג את ישע ולאה כתופעה פלאית ("מופלא", "רומז", "נעלם", "סמוי", "נפתולי גורל") אומרת דרשני: האם ברשימה זו ביקש בן אשר לפנות אל חברי גבעת ברנר ולהסביר את כשלונם להכיל את לאה וישע, בהיותן תופעה שמעל ומעבר; או שמא פנה דווקא אל ישע ולאה, וכמו ביקש את סליחתן, בהתנצלו בשם חברי גבעת ברנר, שלא הצליחו לעמוד על טיבן המופלא, ונהגו כפי שנהגו. כלומר, בן-אשר כמו לקח על עצמו ברשימת הספד זו את תפקיד שליח הציבור, וכך אחרי למעלה מעשרים שנה, הוא יצא לגשר וליישר את ההדורים, כשהוא מזניק את סמפטר וברלין לדמויות-על, ואת אהבתן כנשים - לתופעה מיסטית בלתי נתפסת, ומכאן אי ההבנה.

ג. קוויריזציה של קיבוץ

בפרק "חזון הבית הקווירי כפרוטוטיפ לבית הקיבוצי", התוודענו אל אותה תשוקה אובסיסיבית, שנשאה עימה סמפטר עוד טרם בואה לארץ, להקים כאן 'בית' שכולו 'בייתיות' (at-homeness), שייכות ומשפחתיות.²⁷³ לפיכך לא בכדי המפגש החזוני עם 'הבית הקיבוצי', מתנסח בכתביה כחיזיון קווירי, כשהיא מזהה בו את מימוש דברי הנביאים הקדומים, על דרך הגות ציונית סוציאליסטית פרפורמטיבית משלה. כאמור, סמפטר לא העזה, כל השנים, להעלות בדעתה להקים את ביתה בקיבוץ, כשהיא ממשיכה לשרטט סקיצות אידיאולוגיות-אידיאליות, כמו 'הארמון' שמצא את הקמתו ברחובות או

²⁷² חיים בן אשר, "לאה וישע", לאה ברלין ליום השלושים, שם, שם, 4-3; כדאי לשים לב כיצד הוא מספיד להן יחד, אבל גם כל אחת לחוד: כאשר ישע בעיניו היא האישה "החכמה מגבעת ברנר", ולאה בעלת "עוצמת המעשה" "מוקרנת הארה רוחנית". דרך אגב, בן אשר שאל את הדימוי מהמקרא: האישה החכמה מתקוע (שמואל ב, א יד-טז), והאישה החכמה מאבל בית מעכה (שמואל ב, כ, טז-כב). במקרא "אישה חכמה" משמעה אישה רבת תושיות, ואילו לגבי ישע מספטר – אישה משכילה, אשת רוח. ובעניין לאה ברלין – שלא כמו רוב ההספדים, בהם הוצגה ישע כאשת רוח ולאה אשת מעשה, בא בן אשר לתקן ולהרחיב. שהרי עבורו לאה הייתה עשייה ורוח כאחת, וכדבריו שם: "אישה השלימה את רעותה, ו(לאה) לא רק בעשייה כי אם במקורות התרבות". "לאה... יונקת חיותה ממעיין החסידות... הקימה את המפעל תוך ניגון ומחול".

²⁷³ 'משפחתיות' בסימן של 'שארות' רעיונית, רוחנית תרבותית, ו'משפחתיות' בסימן של פרקטיות שבטיות קיבוציות קהילתיות. ראו: עמליה זיו, שארות קווירית, מפתח, גל' 15, 2020, עמ' 144-147.

"בית השלום" שנשאר כתכנית על הנייר. והנה, עם הצטרפותה לגבעת ברנר, יוצאת סמפטר לממש את הלא יאומן: א. הקמת בית הבראה צמחוני שביקש לקדם את בריאות אורחיו על דרך של לימוד רוחני ערכי, ובאמצעות טקסטים הגותיים מקדמים ומרחיבי דעת; ב. מינוי עצמה ל"שונמית" של הבית הקיבוצי, שבפיקוחה האובססיבי, תחסום כל שחיקה ערכית-רעיונית שעשויה להשתלט עליו, עם הבנאליזציה של העבודה ועם שחיקת הפרט אל מול הקולקטיביזם. במה דברים אמורים?

1) הבית על הגבעה

במאמרם של טל אלון-מוזס וחגית זמרוני, "באה מנוחה ליגע ומרגוע לעמל", עוסקים השניים בראשית תכנון הנופש בארץ ישראל, כשהם מציינים כי עוד בשנות ה-20 העלתה הסתדרות העובדים הכללית את נושא ההבראה בדאגתה לפועליה חולים ופצועים ("בורגנים צעירים ומבוגרים בריאים" היו נוהגים לנפוש בהרי הלבנון). ואכן כבר ב-1925 נפתח בית ההבראה הראשון לפועלים במושבה מוצא, ועשר שנים לאחר מכן גם בקיבוצים, וגבעת ברנר הראשונה שבהם (1935). כאן יש לציין כי מחקרם של אלון-מוזס וזמרוני מדגיש את מיקומו הטופוגרפי של הבית, שבהיותו נישא "על צלעות גבעה" ("נשקפת מערבה אל הים ומזרחה אל הרי יהודה"), עשה אותו נבדל ואיכותי מאחרים.²⁷⁴ הבחירה במיקום זה לא הייתה מקרית. רוברט סט. ג'ון, שהביא בספרו (1949), משיחותיו עם חברי גבעת ברנר,²⁷⁵ למד כי זו הייתה בחירתה החד משמעית של סמפטר, שהוצגה אף היא כאחד התנאים בעסקה. כזכור, שני תנאים בל יעברו, העמידה סמפטר בפני החברים: האחד, בית הבראה צמחוני, והשני הקמתו על גבעה (הדהוד לישעיהו פרק ב, ב'²⁷⁶). לדברי החברים, המקום שבחרה סמפטר "גבעת סלעים חשופה" שלא ניתן היה להעמיד

²⁷⁴ טל אלון מוזס, חגית זמרוני, "באה מנוחה ליגע ומרגוע לעמל" על ראשית תכנון הנופש בחיק הטבע בארץ ישראל משנות השלושים עד שנות השישים", **קתדרה**, גל' 164, תמוז תשע"ז, עמ' 117, עמ' 120.

²⁷⁵ Robert St. John, Shalom Means Peace, N.Y., 1949
²⁷⁶ כזכור: "נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונישא מגבעות".

עליה כל בניין. החברים דחו מיקום זה, אבל סמפטר התעקשה, ובסופו של דבר, העלו

למקום כמויות עצומות של עפר, כדי להכשירו לבנייה. עבודה מורכבת ומפרכת זו

הסתייעה גם בסוסים, וגבתה זמן רב.²⁷⁷

בית ההבראה הוקם קרוב לשנתיים, ולפי שמיר היו אלה "שנתיים... של יאוש ועצבנות עד

גבול החרטה".²⁷⁸ כאמור בסוף 1933 אושר ההסכם באסיפה הכללית

בקיבוץ, ולאחר מכן הוזמן האדריכל יוחנן רטנר, שהציע תכנית מרשימה של מבנה בהאוס

ברוח המודרנה של אותם ימים.²⁷⁹ כאן כדאי להוסיף, כי חודשים לפני סיום הבניין, עזבו

ישע ולאה את המקום. לאה הוזמנה לעבוד בטבריה, במוסד החדש של קופת חולים, ואילו

ישע עברה לגור בשעריים אצל משפחת ידידים. רק לקראת יציקת הגג,²⁸⁰ החליטו בקיבוץ

להחזיר. לישע התקינו ביתן זמני ליד בית הבטחון שבראש הגבעה,²⁸¹ ולאה השיגה

שחרור מסידור עבודה לעסוק אך ורק בקידום הבניין. כשהגיע יום היציקה הצליחה לאה

לתגבר כוח אדם נוסף, וכן עודדה את עובדי המטבח לערוך 'נשף' עם תום היציקה.²⁸² אבל

עבודה היציקה התמהמהה, הקיבוץ חיכה בחדר האוכל המקושט - לסיומה, ורק בחצות

²⁷⁷ שרה אימהוף, הערה (1), שם, שם, עמ' 204.

²⁷⁸ מ' שמיר, הערה (7), שם, עמ' 105. לפי שמיר, כאמור, ישע סבלה מאוד בתקופה זו שאין לה סוף "הייתה בטוחה כי אין הסבר אחר למה שהיא עושה, אלא זה שהיא קוברת, ממיתה וקוברת מתוך תכנית שלמה ועניפה – את כל מה שעשתה והשיגה בארץ עד כה. את ביתה היפה... מכרה... את פנימו, את רהיטיו, את רוחו וריחו הפקידה במחסן נעול. את עבודתה זנחה – לא חדר, לא פינה ראויה לעבודה. הכל בסימן יבוא ואין בא – ואת ביתה... שלחה למוסד חינוכי היה נימוק מצויין: אין ילדים בני גילה בקיבוץ (תמר אכן התחנכה בקיבוץ נען הקרוב)". סצנה נוספת מאותן שנים של יאוש, מעלה שמיר בספרו, היא סצנת הפרחים: בשל מצבו הכלכלי הדחוק של גבעת ברנר, "חברות הקיבוץ היו נוסעות כל יום שישי למושבה (רחובות) למכור קצת פרחים. בעגלה הוי נוסעות, וישע אתן, מתעקשת דווקא כן – באותה מושבה שבה הייתה היא הגבירה הגדולה, לעמוד עכשיו בקרן הרחוב ולמכור פרחים". מ' שמיר, הערה (7), עמ' 105, עמ' 106.

²⁷⁹ הבניין היה בעל קומה אחת עם גג שטוח (מטעמי בטחון בוצע גג שטוח זה בחזק מיוחד, כ"עמדה קדמית בסביבה מדברית"), שישה חדרי הארחה (3-4 מיטות בכל חדר), שירותים מרוכזים, מטבח וחדר אוכל קטן. ב-1936 נוסף לבית ההבראה צריף עם 21 חדרים, וב-1941 נבנה ממול עוד בית בן קומה עם 10 חדרים. נראה שהדרישה הלכה וגדלה גם בימי המלחמה (התארחו שם גם קצינים בריטים), וב-1943, נוספה קומה מעל הבית הראשון "הודות לגג השטוח ובניגוד לתכנית". ב-1942 נבנה על יד בית ההבראה בית עבור הרופא.

²⁸⁰ הישג בולט בבנייתו של בית הארחה הייתה יציקת הגג, בו הצליחה קבוצת פועלי בניין לצקת, בפעם הראשונה, ארבעים קוב בטון, בבת אחת. היציקה התבצעה בקיץ והשתתפו בה ארבעים חברים (בנאים ומתנדבים מחברי הקיבוץ), כשהעבודה התבצעה במשך שני ימים רצופים, לאור פנסי נפט. היה זה מבצע בלתי אפשרי, כשהמכשיר העיקרי היה מערביל קטן, בו

הועבר החומר אל הגג, ללא מעלית.

²⁸¹ בית הבטחון בראש הגבעה.

²⁸² לכבוד החגיגה לאה הכניסה אז בפעם הראשונה בקבוקי בירה.

פרצו הבנאים בגופיות אפורות ובנעלים כבדות ממלט, והחלו בריקוד ההורה שנמשך כל

הלילה.²⁸³

בית הארחה נפתח ביוני 1935,²⁸⁴ ומתחילה משך את תשומת לב הציבור הרחב. כאמור,

המקום הציג עצמו כבית הארחה צמחוני המנהל אירוח בסימן של "שקט ושלווה, תרבות

וחינוך לדרך חיים בריאה". הצעה זו לחנך לחיים בריאים באמצעות עיסוק תרבותי

אינטנסיבי, זכתה לתגובות רבות;²⁸⁵ יתרה מזו, אורחי הבית נתבעו לנוהגים שחרגו לא

מעט מהמקובל בבתי הבראה אחרים, כמו לשוחח אך ורק בעברית (בעוד העברית לא

הייתה שגורה בפי רבים), או להשתתף בהרצאות וחוגים במשך היום והערב, ביניהם

בנושאים איליטיסטים (ישע הירבחה להציע עיון בתורתו של שפינוזה²⁸⁶). כמו כן הירבו

לקרוא בתנ"ך ובאגדה (על ידי מנחים שונים²⁸⁷); ערכו קבלת שבת כהילכתה עליה ניצחה

לאה ברלין (שגדלה בבית חסידי על ניגוניו וריקודיו) ולא בכדי נכתב עליה, כי "תמיד

ביקשה תיקון לשבת בחוויה החילונית של הקיבוץ"²⁸⁸; השמיעו מוסיקה מעל גבי תקליטים

בליווי הסברים (לרבות קונצרטים שנערכו על ידי מוסיקאים חברי הקיבוץ); הפעילו 'במת

חובבים' שישע כתבה מחזות עבורם; והעמידו לרשות הקהל את הספרייה הגדולה שהובאה

מרחובות (לרבות הפסנתר והתמונות האומנותיות שקישטו את הבית).²⁸⁹

כאמור, הכל דיווחו על בית הבראה זה כמרכז של פעילות בריאותית-כפרית, אבל היו גם

כאלה שזיהו בו מרכז להעצמה רוחנית דווקא. היה זה חיים בן אשר, שהגדיר את בית

²⁸³ לאה ברלין, בכישוריה לשיר, לרקוד ולהרקיד - ניצחה על השמחה.

²⁸⁴ בסקירה מ-1947 נכתב כך: הבנין המרכזי בן שתי קומות, כשבקומה העליונה אולם קריאה, אולם שעשועים ומרפסת רחבת ידיים שמשקיפה אל הים. כמו כן מתהדר בית הבראה זה במדשאות רחבות ואילנות מוריקים גינות בשלל צבעים, מגרשי ספורט ובריכת שחיה. כל אלו נועדו לרענן את המבריאים ולחדש את כוחותיהם. ראו: **חופש ונופש בבתי מרגוע במשקי העובדים**, תל אביב, 1947, עמ' 5-6.

²⁸⁵ ראו ספרי חופש ונופש, פרסומים, זכרונות של אורחים וכדומה.

²⁸⁶ לפי חיים בן אשר, כיוון שהתארחו במקום גם אנשים משכילים, פעילים ציבוריים, ולא כל שכן אנשי רוח, הוזמנו גם אלה להרצות מענייניהם וחוויותיהם בפני הנופשים, והם עשו זאת ברצון רב. ראו הערה (99),

²⁸⁷ מזכירים את יוסף אחאי איש אשכולות וחבר הקיבוץ, ראו הערה (96), שם, עמ' 2...

²⁸⁸ מתוך רשימתו של מאיר גבעתי לזכרה. ראו מ' גבעתי, "חיים בעלי טעם", הערה (99), שם, עמ' 5.

²⁸⁹ לפי אתר גבעת ברנר: לאה וישע האמינו בשלוב המרפא באוויר כפר ובסיוע אדריכל הגנים ויינברג ועוזרו הנאמן דוד קסטן נטעו סביב הבית גן מופלא. כאמור, גן זה היווה חלק מהתפיסה "הבריאותית הכוללנית" של ישע ולאח, אם כי חברת הקיבוץ שרה רגב ציינה שתרומתו הייתה קודם כל רומנטית, כאשר "כל הזוגות התחילו שם בטיול לאור הירח".

ההבראה כניסיון רוחני חברתי, ובניסוחו שם: "שתיהן (ישע ולאה) ביקשו לראות בו לא רק ענף משקי מכניס, אלא גם ניסיון רוחני, מקום למגע הרוח בין אנשים"; וכך גם זלמן חן שאישר דברים אלה בכותבו: "לאה וישע שאפו לשוות לבית ההבראה אופי מיוחד", "הבית הפך במרוצת הזמן למרכז תרבותי רוחני" "וכל טובי היישוב דאז קבעו אותו למקום נופש ושיתפו את עצמם... בכל פעולותיו".²⁹⁰

עם דיוקנו האיליטיסטי של בית הבראה חדשני ומפתיע זה, אי אפשר שלא לשאול: מה לבית הבראה קיבוצי עממי, שעניינו מנוחה לפועל המותש, ולגודש העמוס הזה של הפעלות רוחניות, אינטלקטואליות, כאמצעים תירפוטניים? האם לא עלה בדעתם של דיווחים אלה לתהות אחר מהותו התמוה של המקום, שבו בעת ביקש להעניק בריאות גופנית והאצלה רוחנית, חילוניות סוציאליסטית ומסורת יהודית, ציונות יישובית מקומית ואוניברסליות חובקת ידע?!

כאמור, הכל ייחסו קונצפציות הבראה אלה, ליוזמתן ולמקוריותן של לאה וישע, כאשר האחת 'ניצחה' על הלוגיסטיקה והשניה על התרבות.²⁹¹ ואילו מאמרנו, שהקדים ועסק בנסיגותיה הקוויריים של סמפטר לתכנן 'בית' אולטימטיבי משלה, מזהה כאן את גלגוליו, והפעם במסגרת לא צפויה של בית מרפא. ואכן טביעות חותמן של הסקיצות

המוקדמות,²⁹² גם אם פשטו ולבשו צורה, שבות ומהדהדות, כמו, מרכז רוחני ולימודי; מלון אורחים עממי לכל אדם נודד ומחפש ללא הבדל אומה דת וגזע; בית רם ונישא וקהל

²⁹⁰ לפי זלמן חן הפופולריות של בית ההבראה, משכה אורחים רבים שהגיעו לבקר ולסייר במקום, ולא דווקא להישאר להתארח. ראו, הערה (96), שם, שם.

²⁹¹ "ישע הייתה אמונה על התרבות וחיי החברה, אירגנה ערבי שירה והגות בהם לקחו חלק אנשי האוניברסיטה. לאה ניהלה ביד רמה את בית ההבראה". ראו אתר גבעת ברנר.

²⁹² בין הסקיצות הקודמות לבית: א: הארמון כביתה הפתוח של ישע ברחובות; תכנית ב. סקיצת הבית האולטימטיבי, כבית הארחה לאדם באשר הוא אדם, ולשיח ולחיבור עם האוטופיות הגדולות.

נוהר אליו מכל כיוון.²⁹³ כלומר, אימפרוביזציה זו אמנם מצאה את מימושה בפרקטיקה

המתבקשת של מרגוע והחלמה, אך בו בעת מצאה את ביטויה גם במימוש 'הבית על

הגבעה' - כשעטנז קריפטי מפתיע.

כאמור, הצלחתו של בית ההבראה, היוותה רק בלון ניסוי בתכניתה הקולוסאלית של

סמפטר לממש את ביתה האולטימטיבי במסגרת היישובית הנערצת עליה – הקיבוץ

(ולענייננו כאן - גבעת ברנר). גם על כך מתעכב חיים בן אשר, בכותבו: "משך השנים

נתגלתה ישע בעיני כחכמה בגבעת ברנר. ראיתי את הנודדת הלא שקטה ברוח... אשר

חיפשה את תיקונה בממשותה של הקבוצה וחלמה על אחדותה וגדלותה"²⁹⁴; "היא

ביקשה למסור מעולמה הרוחני, מנסינויותיה הפנימיים... אך לא זכתה לאווירה של לב

שומע ואוזן קשבת"; "בחרה, דבקה בקבוצה, כאילו אמרה: דרכך דרכי, חלומך חלומי.

והיא בחרה בה, למרות שידעה לראות לא רק בעין חוזה אלא גם בעין אמן - את אמיתה,

ניגודיה, רפיונה, עלבונה".²⁹⁵

במספר משפטים אלה מתמצת בן אשר את הפער הטרגי שטלטל את הבית הקיבוצי נוסח

סמפטר, במסגרת חייה הקצרים בגבעת ברנר. שהרי ככל שהעניקה לו ממכמני רוחניותה,

חשיבתה והגותה – למנפו כהישגה המרשים של ההתיישבות העובדת, כן נסוגו ממנה חברי

המקום, כשהם מתנערים מעוצם השגותיה הלא-ריאליות, התמוהות.

כאמור, סמפטר לא ויתרה על השליחות שהועידה לעצמה, וכאשת רוח ומנהיגה, התופסת

עצמה כמתקנת עולם וחברה, לא הירפתה מהמחנה הקיבוצי: מתערבת וקשובה לכל,

²⁹³ ההתוודעות אל תכניות אב, יש בו כדי להסביר מדוע ישע מתעקשת לבנות את בית הארחה על ראש הגבעה של גבעת ברנר, וכן לא בכדי שבים ומתארים המספרים את הקהל המגוון הפוקד את שעריו: "... בין דיירי יהודים מהתפוצות, חולים לאחר אישפוז, חיילים בריטים, אנשי פלמ"ח והגנה וחלוצים עבריים..." (אתר גבעת ברנר).

²⁹⁴ לפי בן אשר סמפטר נדדה בדרכיה הרוחניות בין "נסיון הנצרות, עולמו של שפינוזה, ורוח הודו". ואכן עוד בנעוריה בארצות הברית עסקה סמפטר בתורות ההודיות, ואילו ברחובות התוודעתה והתמסרה לתורתו של קרישנהמורטי באמצעות בן שלמה, איש רוח תמהוני ששימש בביתה גנן וחי בחצר ביתה. עם בן שלמה קראה ודנה בכתבי שפינוזה, והוא גם היה ממונה על השמעת מוסיקה קלאסית לתלמידות התימניות.

²⁹⁵ חיים בן אשר, הערה (99), שם, שם, עמ' 3.

מציעה ומדריכה, מבקרת ומעירה, התעקשה להוליך ולהמריץ את גבעת ברנר - לקראת גבעת ברנר משלה. וכך מתאר מאיר חזן את נוכחותה במערכת יחסים אמביוולנטים אלה: "בגבעת ברנר נהגו להתייחס אליה באמת-מידה שונה מדפוס השגרה הקולקטיביים הידועים. הגישה כלפיה הושתתה על ההערכה הגורפת לאישיותה... מכאן נבעה גם ההשלמה עם מנהגה המתריס... והבלתי נפוץ בזירה הקיבוצית, להביע בדפוס ובתפוצה רחבה את השקפותיה במגמה לחשוף ברבים את דעתה בכל עניין שנקרה בדרכה קטן כגדול".²⁹⁶

להלן נעיין בקטעים נבחרים מתוך יצירתה הפובליציסטית, היומנית והפואטית, כדי להדגים ולו באופן ייצוגי, פרסומים אלה שלה, במגמתה הבלתי נלאית לקוויריזציה של הקיבוץ.

(2) עיון בפרסומים קונטרוברסאליים

בסקיצה, בה שרטטה סמפטר את חזון הבית הקיבוצי האולטימטיבי, היא קראה לו "בית של שלום"; וכשנשאלה לפרט מי האנשים שיאכלסו בית זה, ציינה: "כל שיהיו. יהודים, ערבים, אנגלים – כל שיבואו".²⁹⁷ כלומר, סמפטר מצאה לנכון להדגים, מהו שלום בעיניה, כשהיא מזמינה, את מושאי הסכסוך האלים ושותת דם (שנות ה-20 וה-30), לחבור יחד בצוותא, כי אי אפשר להם שלא ידבקו בשלום כמוה. למותר לציין כי מעצם בואה לארץ (1919), הצטיירה סמפטר כמנותקת מהבנת המצב הבטחוני הבסיסי, כאשר היישוב היהודי הקטן (אז 90.000 איש), הותקף תדירות על ידי אוכלוסיה של חצי מליון ערבים, והיא בשלה: "לאהוב את שכנינו כמונו, זה לא צו פשוט. אבל העתיד שלנו תלוי בהסכמתנו לצו פנימי זה".²⁹⁸ למותר לציין כי עם "צו פנימי" פציפיסטי זה המשיכה

²⁹⁶ לפי חזן, סמפטר הירבתה להתערב בויכוחים האידיאולוגיים שנערכו בקיבוץ, כשהיא משיגה עליהם בהשגות המנותקות שלה, כפי שנלמד בהמשך ("זיקתה אל החיים הקיבוציים תווכה באמצעות התמקדותה בשיח האידיאולוגי", "הייתה בה אמונה, מעט תמימה אולי"). מאיר חזן, הערה (35), שם, עמ' 35.

²⁹⁷ ראו משה שמיר, הערה (7), שם, שם, עמ' 62.

²⁹⁸ מתוך מאמרה: "Modern Palestine", p. 376, ראו Susan Blanshay, Jessie Sampter: *A Pioneer Feminist in American Zionism*, Montreal, 1995, p.68

להטיף, גם עם ההתפרצויות ב-1921 (רצח ברנר וחבריו), ב-1929 (הטבח בחברון), וב-1936 (המרד הערבי הגדול). אמנם היא כאבה את הסכנות בדרכים, ההרס במשקים, והטבח בריכוזים היהודיים – אבל היא לא חזרה בעדה. סמפטר שהתעקשה לראות בבית הקיבוצי שלה (גבעת ברנר) – מרכז לשלום, ואת חבריה הקיבוצניקים, סולידאריים עם הערבי המקומי,²⁹⁹ לא פסקה לשוב ולהסביר כי "האויבים שלנו הם לא הערבים", "וגם אם אנו מוכים ופצועים", אין להאשים "את היד שדקרה"³⁰⁰, אלא את מדיניותו המסכסכת של המנדט הבריטי.³⁰¹

כיצד התמודדו חברי גבעת ברנר עם הטפותיה של סמפטר, כשזו תובעת אחרי כל הפוגרומים לחזור ולהתפייס עם הערבי, כפי שהיא פונה בשיר: "ישמעאל אחי אל תרים את ירך עלי/ אב אחד לנו/ ומקדשו לנו./ כולנו בשר ודם/ כולנו צורך ורעב/ אל תרים את ירך – אני הקטן", ובהמשך: "אנו בין שני עולמות, שתי מלחמות, ונוכל להן.../ מקדש קטן של שלום להשקיט אימפריות משתוללות/ ובמקום שכל איש יישב תחת גפנו ותחת תאנתו/ גם אתה תחתיך ישמעאל, וגם אני תחתי".³⁰²

כזכור, רות כהן חברת גבעת ברנר טענה שישע לא הכירה את הקיבוץ באלמנט היומיומי של עבודה, כך ניתן לומר כי ישע לא הבינה את הקיבוץ באלמנט היומיומי של הציטיגייסט הפוליטי;³⁰³ וכשם שנפפה עם מסרי השלום 'התמהוניים' להרגיע את הסכסוך היהודי הערבי, כך גייסה את עמדותיה ההומניסטיות כנגד 'מלחמות האחים' (1933) שפרצו בין תנועת העבודה לתנועה הרוויזיוניסטית בעקבות רצח ארולוזוב (ביניהם העימות בין חברי

²⁹⁹ לפי סמפטר, הפלאח איש האדמה שאמור להיות בשלום עם איש האדמה היהודי, הוא למעשה קרבן השאפתניים ולקנאים

הדתיים, שמבעירים את השנאה.

³⁰⁰ מאמרה: "Passover 5680", שהתפרסם ב-"The Maccabean", יוני 1902, עמ' 173. ראו לעיל הערה (108).

³⁰¹ סמפטר תארה את המנדט הבריטי בארץ כ"אויב ההומניזם: האימפריאליזם, הפוליטיקה המכוונת, והמיליטריזם". וראו מכתב שכתבה לעורך הג'רוסלם פוסט (30 ביוני 1938): "קל יותר לטוריסטים הערבים הפועלים בדם חם ובבערות מאשר הפוליטיקה האכזרית המחושבת של הממשלה (הבריטית)". ראו לעיל הערה (108), עמ' 66-65.

³⁰² שם, שם, עמ' 68.

³⁰³ כפי שהיא הטיפה בזמנו כנגד הקמת הגדוד העברי 1918.

גבעת ברנר לחברי הצה"ר³⁰⁴, שפרץ בשל חלוקת עבודה בבניין ברחובות). סמפטר עמוסה בתורות של פיוס והבנה (ביניהן תורתו של קרישנאמורטי ששטפה אז את העולם המערבי, וקראה לשבור כל מחסום גזעני, לאומי דתי ומעמדי, כדי למזער את האגרסיה והסבל בין עמים ואנשים³⁰⁵) - לקחה גם היא חלק בויכוח כאשר היא שבה והזהירה מפני חזרה על פרשת 'קין והבל' אך ורק בשל מאבק מיותר של אחים על יוקרה וכבוד. כאמור ויכוחיה וביקורותיה מצאו את ביטויים גם במאמריה ושיריה, כדברי השיר "היכיתך אחי בידי באגרופי", כשהיא מסיימת: "אחד אנו. אחים אנו. אין אשם ואין צודק."³⁰⁶

כאן כדאי לחזור ולהדגיש כי סמפטר לא פסקה לקשור כתרים ולהעלות על נס את הבית הקיבוצי האידיאלי כמציאות חיה, וביצירתה נוכחת גבעת ברנר גבוה מעל גבוה³⁰⁷, כשכל העולם מונח לרגליה, והוא שואב ממנה את איכויות האור, היופי, הקידמה והעבודה ("על הגבעה אוהלי³⁰⁸/תבל כולה לרגלי", "עושר לי ואושר לי.../ניב עמל ופרי טיפול"³⁰⁹). אלא שכאמור, המתח האמביוולנטי בין הערצת המקום³¹⁰ לבין האובססיות לשמור על רמתו האידיאלית, לא מרפה מסמפטר, וכפי שהתערבה להוכיח את גבעת ברנר בדילמות

³⁰⁴ הצה"ר – ברית הציונים הרוויזיוניסטית.

³⁰⁵ ראו הערה (108), עמ' 51. סמפטר התוודעה כאמור לתורתו של קרישנאמורטי מפי בן שלמה, ושניהם החליטו להפיץ את תורתו בין קהילת הפועלים היהודים בארץ. למותר לציין כי סמפטר הירבחה לקרב גם את חברי גבעת ברנר לעקרונות אלה, בהאמינה שיש בתורתו של קרישנאמורטי לתרום לחיים שיתופיים קיבוציים שלמים יותר, או כדבריה שם: "כל צורת חיים היא חיים, אם חיים אותה (בשלמותה)". J. Sampter, "Validity", Article, 1926. CZA, Jerusalem, A219.

³⁰⁶ וראו השיר בנידון: "הכיתך אחי בידי באגרופי, היכיתך אחי/הרגשתך אחי בחרבי, ברובי, הרגשתך אחי/לשם מה הרגשתי את אחי אהובי? לשם מה? לשם מי?... להראות כי צדקתי, את אחי הרגתי". מאיר חזן, "האישה החכמה מגבעת ברנר", זמנים, 2015, שם, עמ' 36.

³⁰⁷ שירי גבעת ברנר הם כמו בהמשך למחזור של שירי העמק.

³⁰⁸ השיר נכתב ב-1938 ואף על פי כן משתמשת סמפטר במטפורה "אוהל" למגורי החברים, כמו חוזרת ומדגישה את הערצתה את העוני, הפשטות, ואי-הרכוש. שהרי לפי תפיסתה: רכוש והון רק מפרידים ומסכסכים בין הבריות ולא כל שכן מייצרים רוע ביניהם. וראו משה שמיר, הערה (7), שם, עמ' 62.

³⁰⁹ "שיר הקבוצה", התפרסם בעלון **גבעת ברנר**, 2 בספטמבר, 1935; ראו, מאיר חזן, הערה (35), שם, עמ' 39.

³¹⁰ בין רשימותיה ושיריה בשבח המקום, ראו למשל הרשימות לקוראיה בארצות הברית, כמו דיווחיה אודות דרך ההתקשרות הזוגית בקיבוץ, המתקבלת על ידי הכל, עם היכנס הזוג לגור יחד באוהל או בחדר משותף, ללא טקסים דתיים פורמליים; על החברה הקיבוצית שהיא חפה מכל מחלת מין ולא כל שכן ממסחר בזנות (מפגעים הקשים של החברה העירונית); או מאמרה **בדבר לעולה** בו היא נפעמת מרוח ההתגייסות הקיבוצית באירועים של התגייסות ועזרה עד כלות, כמו פינוי חדר הקריאה כאשר באה עלייה ואין מקום לשכן, או כשבוקעים המוני אפרוחים במדגרה, ואין עוד לול, מכניסים אותם לחדר הספריה החדש; וחלילה, אם נהרג חבר על המשמרת, הכל כואבים וסופרדים כשהם ממשיכים לעמוד על המשמר "עד בוא יום דרור". ראו מאיר חזן, הערה (35), שם, עמ' 43-44.

יישוביות פוליטיות, כך המשיכה להתערב ולהוכיח לגבי דילמות פנימיות שוטפות, או כפי

שהיא מציבה אותן תחת הכותרת: "ממראות נגעיו".³¹¹

סמפטר טענה ששלושה "נגעים" מאיימים להרוס את רקמת החברה הקיבוצית:

"בדידות היחיד", "עוני חיי הרוח", "הזלזול בשפה העברית". ברשימה בעלון היומי

(אוקטובר 1935), היא יצאה ב'אני מאשים' כלפי החברים, כשהיא מוכיחה אותם על

האווירה העכורה השוררת בקיבוץ: "מריבות, צרות עין ויחסים קלוקלים בין אדם

לחברו"; לדעתה, מלכתחילה הקיבוץ לא פעל נאמנה לעקרונות השיוויון והשיתוף, ומכאן

ההדרדרות שלו למעין מערכת יחסים "מדומה" בין חברים, ובעיקר ביחס המתנכר והלא

איכפתי אל היחיד: "לא אהבנו את הפרט, רק את הכלל".³¹²

עניין דחיקת הפרט מפני הכלל, המשיך להעסיק את סמפטר בעיקר עם "ההתרחבות

המואצת" שפקדה את הקיבוץ בתחילת שנות ה-30 (העלייה הגדולה מגרמניה, וקליטתם

של עשרות חברים חדשים). התרחבות מואצת זו אילצה לדחוס למגורים משותפים זוגות

ויחידים בתנאי חיים וולגריים (מה שנקרא "פרימוס"), אבל בעוד שהכל קיבלו זאת כצו

השעה, סמפטר המשיכה לצלוף בתופעה זו, שלפיה פוגעת קשות בצורכיו של הפרט,

ובעיקר במעגליו האישיים האינטימיים; וכדבריה שם: "השאירה לשיוויון ובניית חברה

חדשה... לא יושגו, אם לא יקדשו את ערך חיי היום יום של הפרט, ושמירה על רכושו

הפרטי, גם אם הוא פעוט כמו ספר, סדין או מטפחת ראש";³¹³ ומכאן מסקנתה הקשה:

"מוטב שלא לבנות את ארצנו,

³¹¹ סמפטר בוחרת להשתמש במילה קשה כמו "נגע" (שעניינה "מחלה זיהומית", ביניהן צרעת) כדי להצביע על החברה בגבעת ברנר, כחברה נגועה, הסובלת מחוליים חברתיים שונים, עליהם סמפטר מוצאת לנכון להתריא ולהבריא. המאמר "ממראות נגעיו" התפרסם עלון גבעת ברנר, יולי 1935.

³¹² חזן, עמ' 38; ד"ר מנחם בן אשר, חבר גבעת חיים, הביא בנקרולוג עליה דוגמה ממאמריה ורשימותיה אודות יחסי הזלזול לפרט אשר כה הכעיסו את סמפטר, להגיב על כך ברבים, ובעלון: הדוגמה כאן היא אודות החבר אורבך שיצא בשליחות לגרמניה, אבל לשיחת הפרידה ממנו בחדר האוכל לא בא איש. רק כשנודע כי נפטר והובא ארונו לקיבוץ, וגבעת ברנר הכריזה על אבל כבד עליו, כשכולה מזועזעת ובוכיה. ראו, ח' בן אשר, הערה (99), שם, עמ' 4.

³¹³ חזן, הערה (35), שם, עמ' 38.

מלבנותה על קרבן תרבות הנפש".³¹⁴

כאמור, סמפטר הוכיחה קשות על מיזעור מקומו של הפרט בחברה, כפי שהוכיחה קשות על השתלטותו של "הקולקטיביזם המחשבתי" בחברה, עד כדי כך שהכתיב לה את מה שראוי ונכון לחשוב, ושמיילא תחם בה את מרחב הביטוי בזירה הרעיונית.³¹⁵ ואכן, מאבקה של סמפטר כנגד "הקולקטיביזם המחשבתי" רק הלך והחריף כל השנים,³¹⁶ כשהיא מסתייעת לתקנו ולרפאו באמצעות מורה הרוחני והנערץ קרישנהמורטי: "במחשבתנו הננו עדר **כבשים**. כולם הוגים יחד אותו רעיון. אולם במעשה אנחנו **כאריות**. כל אחד דורס את חברו. הבה נחשוב כאריות – כל אחד את מחשבתו הוא, ונפעל יחד כעדר לטובת הכלל".³¹⁷

עם "נגע" הקולקטיביזם המחשבתי בקיבוץ, הירבתה סמפטר לקבול גם על "נגע" הדלדלות חיי הרוח בקיבוץ ("אל ניתן לעצמנו מנוחה או סיפק מרגיע אם רק נדבר ונמלל קצת"³¹⁸), ולא כל שכן – על "נגע" הזלזול בשפה העברית (כשהשפה הגרמנית השתלטה במחנה³¹⁹). "נגעים" נוספים שדרשה את תיקונם, היו בין היתר: המנהג 'לסחוב' חפצים פרטיים מהאוהלים הפתוחים; היוניפורמיות של התלבושת האחידה; העישון הממכר (אם היה נאסר לעשן בקיבוץ – חברים היו עוזבים); וכמובן, התעלמותו של החבר-הגבר משוויונו עם החברה-האישה, כשהשתלט

על המרחבים התעסוקתיים הנחשבים, היוקרתיים (שמירה, חקלאות, ניהול),

³¹⁴ חזן, שם, שם.

³¹⁵ חזן, שם, שם.

³¹⁶ כפי שדנו לעיל, "החופש", ולא כל שכן "חופש החשיבה" היווה עיקרון יסודי בתפיסת הגותה ואמונתה של סמפטר, אותו יישמה כעיקרון שאין בלתו בחשיבה הקיבוצית, כמו היה דיבר רליגיוזי נוסף בעשרת הדברות של ארץ ישראל. לא כל שכן עם התודעותה ל'תורת החופש' שהייתה בפי ז'ידו קרישנהמורטי: "עומד בפני עניין מהותי אחד: חופש האדם. כל רצוני הוא לשחרר אותו מכל הכלובים, מכל הפחדים, ולא לייסד...חבורות דת חדשות, תיאוריות חדשות ופילוסופיות חדשות". Susan Blanshay, הערה (34), שם, עמ' 50.

³¹⁷ מ' חזן, הערה (35), שם, עמ' 44.

³¹⁸ רק המוסיקה היוותה עניין מרכזי בקיבוץ. רבים מהחברים, בעיקר יוצאי גרמניה, קיבלו השכלה מוסיקלית וניגנו בכלים שונים. כך שכבר בשנים הראשונות קמה מקהלה, וכן הרכבים קאמריים של כלי קשת וכלי נשיפה.

³¹⁹ סמפטר מציעה להקים פלוגה של קנאי השפה העברית: "הנני רוצה להתגייס לפלוגת קנאי השפה. אני מבקשת תו קטן ללבוש שיחלקוהו לכל אלה המסכימים לעמוד על המשמר. אומרים כי יוצאי גרמניה לא יסכימו... נקרא לשיבה ראשונה אצלי בחדר. עם התו של החזה אתחיל במטבח ובבית הבראה שגם לשם חודרת הגרמנית". מ' חזן, שם, עמ' 38.

והדיר והחזיר אותה לעיסוקיה הנשיים המסורתיים (חדר אוכל, מחסן בגדים,

בית ילדים).³²⁰

מפתיעה לא פחות היא התערבותה של סמפטר בחינוך המיני לילדים בקיבוץ. לפי הדרכה יש לחשוף את ההורים הערומים לעיני הילדים, במקלחות המשותפות, כדי להרגילם לעירום כתופעה נורמלית, וללמדם "כי לא משיכת הגוף היא העיקר והיסוד הבריא לחיי מין אלא משיכת בן האדם כולו לבן זוגו המתאים לו ליצירה משותפת".³²¹ במילים אחרות, סמפטר לא פסלה את עצמה כלהט"בית לחנך סטרייטים למין בריא. להפך. בהגותה הבונה למין משוחרר, היא מציעה את המלצותיה אלה, ויהיו תגובות הארון השקוף אשר יהיו. כך או כך, הנסיונות הבלתי נלאים של סמפטר לפרפקטיביזציה של הקיבוץ, ברוח תפיסתה הקווירית, הלכה והרחיקה ממנה את הקיבוץ. אמנם מתחילה התקבלה כאשת רוח לדוגמה ולמופת, כשהקיבוץ עולה אליה לרגל – לשמוע, להתייעץ ולהתחכך בגדולתה. לא כן עם הזמן: פרסומיה המנותקים והתמהוניים, אמנם ראו אור בעיתון **דבר** ובג' **רוזלם פוסט**, אבל לא מצאו להם קהל אוהד ומעריץ, לא ביישוב ולא כל שכן בקיבוץ. אמנם ליוו אותה כל השנים מעריצים ומוקירים כמו בן אשר, אבל פרסומיה היומניים בחדר האוכל, על הטפותיה והוקעותיה רק זכו למשיכות כתפיים. ואכן, הפער בין תשוקתה "להתחתן עם הקיבוץ" ולחיות אותו כ'בית', כ'משפחה', כ'שאר' – לבין רתיעתם של החברים לקבלה כאחת משלהם – איכזב ופגע בה קשות. כדרכה לא נשארת שותקת, ויצאה בגילוי לב מכמיר לדווח אודות אכזבתה ובדידותה. וכך היא תיארה את מצבה ב-1935: "הנני

³²⁰ בנובמבר 1936 פרסמה סמפטר מאמר בשם: "Watchwomen" (Jewish Frontier), ובו היא שוטחת את תולדות המאבק של הנשים בארץ ישראל לקחת חלק שווה ופעיל במרחב הציבורי היישובי. המאמר פותח עם הנשים, חברות ארגון "השומר" (מניה שוחט וכדומה), שהתעקשו על שיתוף אקטיביסטי בהגנה ובשמירה. והנה סמפטר, חרף התנגדותה לכוחניות ולאלימות, מחייבת כאן הגנה עצמית ובעיקר של נשים. וכך היא מסיימת את המאמר בתהייתה לעתיד הנשי: "האם מחצית מהאוכלוסיה צריכה להגן על המחצית השנייה?" או "מה תאמרה בנותינו כאשר תגדלנה ותובדלנה מהבנים הקטנים אשר עד כה חילקו איתם הכל?" וכדומה. ראו: Susan Blanshay, הערה (34), שם, עמ' 77-79.

³²¹ לפי חזון רשימה זו התפרסמה לראשונה בעלון היומי של גבעת ברנר, ולאחר מכן בבטאון התנועתי **מבפנים**. עם זאת, לא נשלחה לעיתונות היהודית הציונית בארה"ב, שהייתה פורטנית מידי לנושאים אלה. מ' חזון, הערה (35), שם, עמ' 37.

בודדה... וסיפוקי בחיים ובחברה - בא מחוץ לכתלי החברה השיתופית";³²² וביוני 1936: "יוצא שאני סגורה ומסוגרת כאילו במנזר... אלא שבן אדם חברתי אני ולא באתי לגבעת ברנר להיות נזירה". בתקופה זו היא כמו מאיימת לעזוב את הקיבוץ, וביוני 1938, היא שוב כותבת ביומן הקיבוץ (ולא אל החברים), והפעם - מכתב פרידה. במכתב זה היא מדווחת גלויות על קשייה הפיזיים ליטול חלק בפרהסיה של הקיבוץ (אסיפות חברים, חגיגות), ועל ההתנכרות הרבה הסובבת אותה, כך שאם היא מתקשה להגיע לחדר האוכל לקרוא את היומן, איש לא טורח להביאו אליה.

לסיכום נאמר כך: סקיצות 'הבית' עליהן טרחה סמפטר, לא מצאו את יישומן במציאות הקיבוצית כפי שנחלם על ידה, ובחיכוך החברתי עם גבעת ברנר הבונה והנבנית, נרקמו וואריאנטים משלהן. כך **בית ההארתה** שצלח מעל ומעבר, כשלאה ברלין תרגמה אותו למציאות ריאליסטית של בית הבראה חי ופעיל, וכך **הבית הקיבוצי** נוסח סמפטר, שלא צלח לממש את ייעדיו הקווייריים: לא שימש מוקד למרכז לימודי הומניסטי של שלום ושל שבת, לא חיבר את האיליטיסטי עם העממי (או הפרט עם הקולקטיבי), ולא יישם אותו שיוויון כלכלי-חברתי אלמנטרי³²³ ולא כל שכן שיוויון מגדרי עקרוני.

בשנה האחרונה לחייה תרגמה סמפטר, במסגרת כתיבתה לילדים, את ספרו של חיים נחמן ביאליק - **שירים ופזמונות לילדים**. בין התרגומים בלט תרגום השיר "פרח עציץ", כשהיא בוחרת לתרגם אותו בלשון נקבה דווקא.³²⁴ ואכן, בעוד ביאליק שר: "על החלון פרח עציץ/ כל היום/ הגנה יציץ/ כל חבריו/ שם בגן/ הוא לבדו/ עומד כאן", היא מתרגמת:

From window shelf/A potted flower/ To garden green/ Looks hour by

³²² מ' חזן, שם, שם, עמ' 38.

³²³ לפי לאה ברלין המצב האידיאלי של שיוויון כלכלי חברתי לפי סמפטר, היה – העוני; או כפי שהיא שמסבירה לאני-המספר בספרו של שמיר **יונה מחצר זרה**: "בעצם היא חיפשה את העוני. הרכוש הוא מחיצות בין בני האדם. אנשים שאין להם כלום, גם מחיצות אין להם. על כן חיפשה את הקיבוץ". מ' שמיר, הערה (7), שם, שם, עמ' 113.

³²⁴ Jessie Sampter, "Flower-pot", בתוך: ח"נ ביאליק, **מעבר לים, שירי הילדים האהובים בעברית ובאנגלית**, תרגום: ג'סי סמפטר, איורים: רינת הופר, תל אביב 2019 (1938), עמ' 21.

hour/. There in the garden/ **Her friends** appear/While by **herself**/She still stands here".

מדוע בחרה סמפטר לשנות את המקור, ולהחליף את מינו של הפרח מזכר לנקבה? האם בדימוי מטאפורי זה ביקשה לספר משהו על עצמה או על מקומה, כאשר היא ניצבת על אדן החלון **בעצין** למעלה, בעוד כל החברים נמצאים **בגן** למטה (במקום הטבעי, הנורמלי, לפרחים). או שמא "האישה החכמה מגבעת ברנר", ששבה ופעלה באובססיות קווירית, בנסיונותיה הבלתי נלאים לתיקונו האידיאלי של הקיבוץ, הבינה סוף סוף, באמצעות תרגומה את ביאליק – שעם כל חתירותיה לחברה מועצמת של תורה ועבודה, היא כמו עציץ בודד על חלון. אמנם היא נישאת וגבוהה מכולם, אבל היא רחוקה: רחוקה מאדמה, רחוקה מגן, רחוקה מחברים.³²⁵

הערה:

אין ספק שהצטרפותן של סמפטר וברלין לגבעת ברנר, וחברותן בה, ייחדו וייתרו את הקיבוץ, כשמפעלותיהן היוו מוקד להתענינותם של ציבורים שונים בארץ ובחוץ לארץ. ואכן הזוג סמפטר/ברלין היווה מפעל השגי בפני עצמו, מפעל שיכול היה לפעול ולהתפתח אך ורק כפרי השגיהן של שתיים. כלומר, דווקא הקשר הלסבי שביניהן, שעשה את היחד האינטימי, הרגשי והאינטלקטואלי הייחודי להן, הוא שהניב את תרומתן החד פעמית ויוצאת הדופן. והשאלה היא: האם לאור דיון זה בחייהן ובעשייתן של סמפטר/ברלין, יש מקום להתחקות אחר ייצוגים לסביים נוספים שתרמו לחברה הישראלית לדורותיה (ראו

³²⁵ ישע הלכה לעולמה בנובמבר 1938. במלאת חודש לפטירתה ערך הקיבוץ יום זכרון, והנציח במעמד זה את שמה בקריאתו את בית ההחלמה "בית ישע". לאה ברלין המשיכה לפתח את המקום לפי נהלי היסוד, אבל עם פרוץ מלחמת העולם השנייה – כשהחברים אוישו בחיילים מהצבא הבריטי, ועם מלחמת השחרור כשפצועי צה"ל התאוששו כאן – שונו נהלי הבית, וביניהם בוטל התפריט הצמחוני. ב-1952, נאלצה ברלין לעזוב את גבעת ברנר בשל הפילוג הרעיוני ששיסע את החברה הקיבוצית. ברלין עברה לקיבוץ נצר סירני הקרובה (במסגרת הפרידה ממנה עמדו חברים רבים בקיבוץ וביכו את עזיבתה). אמנם הציעה להמשיך ולנהל את 'בית ישע', חרף הפילוג, אבל העניין לא צלח. כמו כן לא צלח בידה להקים בית הבראה דומה בנצר סירני (בין היתר נסעה לגייס כספים בארצות הברית). בעשר השנים שעשתה בנצר סירני (נפטרה ביולי 1962), פעלה בעיקר בעזרה ובטיפול באנשי המעברות בסביבה.

מחקרה של יעל רוזין אודות זוגיות ותרומתן של הפסלת בתיה לישנסקי והציירת אנני נוימן);³²⁶ או במילים אחרות: האם ניתן להעמיד פרויקט מחקרי זה כפתיחה לדיון היסטוריוגרפי מקיף בפעילותן של נשים להט"ביות, ששיתופן האמיץ, האחר, יש בו כדי לחשוף ישראליות יצירתית-חברתית רבגונית משלהן.

© כל הזכויות שמורות, יפה ברלוביץ.

Yael Rozin, "Anne (Annie) Neumann: The New Woman", ³²⁶
in: A. Kraf, M. Sluhovsky, Y. Yonay (eds.), **Queer Jewish Lives Between Central Europe and Mandatory Palestine, Biographies and Geographies, 1870-1960**, 2021, pp. 221-238